

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

60 ÉVES A SZEMLE

NŐI ARCOK A MAGYAR PAPIRPÉNZEKEN

A SZABAD FRANCIAORSZÁG MOZGALOMRÓL (1940–1944)

2025

•
IV.

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

A MEGYE ÖNKORMÁNYZATÁNAK FOLYÓIRATA

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT

60. ÉVFOLYAM, 2025. IV. SZÁM

E számunk megjelenését támogatta:
a Nemzeti Kulturális Alap,
Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata

Nemzeti
Kulturális
Alap

Folyóiratunk bekerült a Nyíregyházi Települési Értéktárba

Főszerkesztő:

Karádi Zsolt

Szerkesztőség:

Antal Balázs, Babosi László, Béres Tamás, Drabancz Róbert, Marik Sándor

Nyomdai előkészítés, tördelés:

Kovács Ádám, Nyíregyháza

Kiadja:

Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, Szabadság tér 14.

Felelős kiadó:

Tomasovszki Anita igazgató

A szerkesztőség címe: Nyíregyháza, Szabadság tér 14.

Levélcím: 4401 Nyíregyháza, Pf. 23. Telefon: (42) 598-888, fax: 404-107

E-mail: szabolcsi.szemle@gmail.com

<http://mzsk.hu/szemle>

ISSN: 1216-092X

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap ügyfélszolgálati irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál.

Évi előfizetési díj 3000 Ft.

Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle nevet!

A folyóirat Nyíregyházán megvásárolható

a Móricz Zsigmond Megyei és a Városi Könyvtárban,
Budapesten az Írók Boltjában, VI. kerület Andrassy út 45.

Nyomda: IMI Print Kft., Nyíregyháza

Tartalom

60 ÉVES A SZEMLÉ

ZÖLDI LÁSZLÓ

Regionális folyóiratok a rendszerváltás előtt és után,
különös tekintettel a *Szabolcs-szatmár-beregi Szemlére* 3

NÉMETH PÉTER

Szemle 14

KARÁDI ZSOLT

Hagyomány, múlt, jövő 16

MARIK SÁNDOR

A *Szemle*-interjúk műhelyitkai 20

TÖRTÉNELEM

RESZLER GÁBOR

A Szabad Franciaország ellenállási mozgalom
és az angolszász hatalmak viszonya 1940 és 1944 között 31

HOLMÁR ZOLTÁN

„Ismeretlen női arcok” a magyar papírpénzeken 50

HELYTÖRTÉNET

TÓTH MIKLÓS

Nemesi családok, birtokpercek és egy királyi látogatás története
Újabb adatok Tiszadada középkori történetéhez 71

NÉZŐ ISTVÁN

Aki „elkésve jött és korán távozott”
Dr. Vadász Lipót élete 83

SALLAI JÓZSEF

A tiszanyfalui földosztás emlékezete (1945–2025) 100

HRESTYÁKNÉ HAJDU EDIT	
A megalakulástól az egyesülésig	
A lónyai Béke Termelőszövetkezet két és fél évtizede	105

KIÁLLÍTÁS

KARÁDI ZSOLT	
„Apáink kitarult szárnya”	
Csutkai Csaba Jegenye – <i>Váci-látomások fotókban</i> című kiállítása elé	120

IN MEMORIAM

ZSELINSZKY LÁSZLÓNÉ	
Futaky László (1934–2025) emlékére	126

SZEMLE

AJTAY-HORVÁTH MAGDA	
Az És regénye. Kathryn Schulz: <i>Lost&Found</i> című könyvéről	129
KISS ANITA	
Szavak és értékek. A nyelv mint közösségi élmény	
Minya Károly: <i>Derűs nyelvművelés</i>	132

*

A borítókön és a 122–125. oldalakon
Csutkai Csaba fotóművész Váci Mihály verseihez
készített illusztrációi láthatók.

ZÖLDI LÁSZLÓ

Regionális folyóiratok a rendszerváltás előtt és után, különös tekintettel a *Szabolcs-szatmár-beregi Szemlére*

A szerkesztőkkel folytatott beszélgetésben megfogalmazódott az igény, hogy a címben sort kellene keríteni a *Szemle* hatvan évére. Volt benne logika, hiszen az 1965-ben alapított folyóirat 1956-ig visszanyúló előzményeit szeszélyességük miatt nehéz volna tudatos rendben elhelyezni. Kezdtém olvasni az évfolyamokat, megismerkedtem Galambos Sándor és Németh Péter összefoglaló esszéi mellett Bánszki István írásaival is. Kirajzolódott az, hogy nem elégedhetünk meg az 1956-os előzménnyel.

Mindenesetre a nyíregyházi periodika története nagyjából háromszor két évtizedbe osztható. A főszerkesztők nevéhez kötve az alapító Hársfalvi Péter 19 évfolyamára, s az ugyancsak a Bessenyei György Tanárképző Főiskolán tanító Mező András szintén 19 évfolyamára. 2004-től pedig a legutóbbi két évtizeden Németh Péter és a jelenlegi főszerkesztő, Karádi Zsolt osztozott egyharmad-kétharmad arányban. Bánszki István Szemlebeli írásaiból és Galambos Sándor mértékadó tanulmányából, amely *A Szabolcsi Szemle* első évtizede címmel jelent meg a folyóirat 2013/3. számában, kibontakozott egy 11 évfolyamnyi előzmény is, az 1934 és '44 között megjelent *Szabolcsi Szemle* története. A nevéből nem véletlenül maradt le a *szatmári* jelző.

1. A *Szemle* előzményei

Az igazi előzményért vissza kell nyúlni 1898-ig. A nyíregyházi polgárok ekkor alapították meg a Szabolcsvármegyei Bessenyei Kört. E civil egyesület fölvette a XVIII. században élt és szabolcsi illetőségű testőr-író, Bessenyei György nevét, s az 1896-ban ünnepelt millennium szellemiségének megfelelően kulturális eseményekkel elégitette ki a közönség igényeit. Az I. világháború persze visszafogta a várospezsdítő lendületet, a trianoni sokk még inkább.

Amidőn pedig a Bessenyei Kör bázisán létrejött a *Szabolcsi Szemle*, az utókor elkönyvelhette azt a tanulságot, hogy folyóiratot hosszabb távon nem lehet működtetni civil háttér nélkül. Elvégre közülük kerülnek ki szerkesztői, szerzői és főleg olvasói. Ha a társadalmi-politikai körülmények nem kedveznek a polgári öntevékenységnek, mint

a Rákosi-korszakban és a Kádár-korszak első felében, akkor egy folyóiratnak aligha lesz bázisa. Vagyis nem lesz hosszú életű.

De térjünk vissza Trianon egyik következményéhez! A k. e. e. betűszó a múlt század húszas éveiben *közigazgatásilag egyelőre egyesített* jelentett. A történelmi Magyarország vármegyéiből kilenc maradt érintetlenül, Szabolcs az egyik volt közülük. A területéből mindössze két település került a határon túlra. Az elcsatolt Ungból viszont 13 négyzetkilométernyi maradványt kapott. 1923-ban, a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén így jött létre két vármegye. Az egyik a Szabolcs és Ung nevet viselte átmenetileg, a másik a Szatmár, Ugocsa és Bereg titulust. 1938/39-ben, Kárpátalja visszaszerzése után Ung, Bereg és Ugocsa részei magyar fennhatóság alatt egyesültek, és önálló vármegyévé váltak. 1940-ben pedig, Észak-Erdély visszafoglalása után a két-felé vágott Szatmár is egységesült.

A Bessenyei Kör polgár-civil bázisán 1934-ben alapított *Szabolcsi Szemle* tehát a szűken vett vármegye tollforgatóit gyűjtötte össze. Hárman adták a nevüket hozzá: a főszerkesztő Szohor Pál, a szerkesztő Belohorszky Ferenc és Szentmiklósi Péter. A két intézmény közti kapcsolat szervességét erősítette, hogy Szohor Pál a Bessenyei Kör elnöke is volt, Belohorszky Ferenc pedig a titkára. S mert Szohor urat 1936 és 1945 között polgármesteri teendői távol tartották a Kör és a *Szemle* működtetésétől, a teher Belohorszkyra hárult.

Az 1905-ben született. 29 éves fiatalember Nyíregyháza evangélikus gimnáziumában magyart és németet tanított. Bessenyei György életművének egyik legjobb ismerőjeként több tanulmányt írt a testőr-íróról, és jelentős szerepet játszott a Bessenyei-kultusz életben tartásában. Felesége, a szintén tanár Argalás Sári verseket és novellákat közölt a *Szabolcsi Szemlé*ben. Mindketten vonzódtak Németh László harmincas évekbeli nézeteihez, leginkább az úgynevezett *harmadik úthoz*. Ebben a szeltemben nevelték gyermekeiket is.

A *Keleti Újság* magát meg nem nevező munkatársa 1938. március 22-én így mutatta be a kulturális mindenest: „Szemében hit és fanatizmus.” A nyíregyházi polgármester Hungarus álnéven is publikáló jobbkeze a *Szabolcsi Szemlé*től elmondta az interjúban: „A Nyírség minden friss, életerős hajtását kívánja bemutatni, közönséget, irodalmi és művészeti öntudatot akar nevelni.” Ecsetelte az előttük tornyosuló szerkesztőségi gondot is: „Eleinte havonta jelent meg, de bizony az elmúlt évben már csak kéthavonta tudtunk összevont számokat adni.”

A jelek szerint a keresztény-nemzeti szemléletű *Szemlé*re pénz még csak-csak akadt a nyíregyházi polgármester és a vármegyei vezetés költségvetéséből, tehetséges szerzőkből azonban nem volt annyi, hogy hasábjait havonta tölthették volna meg színvonalas írásokkal. E jelenség nemcsak a múlt század harmincas éveit jellemezte. A *Szemle* szintén előzménynek nevezhető ötvenes évekbeli egyetlen számát, az 1956/1–4.-et aligha véletlenül tervezték évkönyvnek. (Máskülönben csak 1957-ben látott napvilágot.)

A *Szabolcsi Szemle* tevékenysége három fázisra osztható. 1934-től 1938-ig nem hivatásos írók-költők jelentek meg benne. Néha ankétot is szerveztek, de a politika

csupán annyira szűrődött be az írásaikba, hogy tükrözze a harmadik utas értelmiségiek közérzetét és szemléletét. 1936-ban például Belohorszky Ferenc *A világmárkás magyar regény* címmel a terjedelmes elemzést közölte *A halászó macska uccája* című könyvről. Az idő tájt Földes Jolán művét 12 nyelvre fordítottak le. Egy párizsi utcában játszódik, emigránsok, köztük magyarok között is. Az elemzés szerzője szerint az alkotást nem hatja át „a nemzeti szellem”. Esztétikai értékei mára megfakultak, a hajdani vita azonban akár korjellemző adaléknak is tekinthető.

Horthyék egyre sikeresebb revíziós politikája 1938-tól a szerkesztőket és a szerzőket közelebb vitte a napi eseményekhez. A *Nyírvidek* például olyan ankétról számolt be, amelyen Belohorszky Ferenc 1943-ban a nemzetközi szabadkőművesek szemléletromboló hatásáról beszélt. 1944 márciusától, a német megszállástól és a vidéki zsidóság gettósításától, majd bevagonírozásától kezdve a hangnem eldurvult. A Népbíróság 1945-ben Belohorszky Ferencet tízéves börtönrre ítélte, amiből 17 hónapot le is ült.

A volt gimnáziumigazgató szabadulása után nem taníthatott, ezért gyógyszerészként helyezkedett el Nyíregyházán. Becsületére válik, hogy nem menekült el szűkebb pátriájából. Akik két évtizeden át betértek a patikába, az egykori polgármester kulturális jobbkezeit látták benne. Jelenléte és lefokozása figyelmeztette a helybéli értelmiségieket arra, hogy a kulturális aktivitásnak árnyoldalai is vannak, és nem veszélytelen azonosulni a kor politikai hangulatával.

A literátus patikus akkor vonult nyugdíjba, amikor a *Szabolcs-Szatmári Szemle* első száma megjelent. Ismertem személyesen is, mert fia, Pali, kollégiumi szobatársam volt a debreceni egyetemen, majd barátok lettünk negyvenéves korában bekövetkezett haláláig. Belohorszky Pál irodalomtörténész kandidátus a családban örökölt Németh László-kultusztól eljutott Juhász Ferencig. Két esszékötet maradt utána. Sonnevend Péter hiteles portrét rajzolt róla a *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle* 2019/1. számában.

Nyilvánvaló persze a szemléleti különbség a *Szabolcsi Szemle* és a Hársfalvi Péter-féle *Szabolcs-szatmári Szemle* között. Az viszont hasonlóság, hogy a *Szabolcsi Szemlé*t épp úgy el kellett tartania a vármegyei-, mint 1956 után a *Szabolcs-szatmári Szemlé*t a megyei vezetésnek. De ha a két világháború közti *Szemle* a vármegye írástudóitól nem volt képes egyenletesen magas színvonalú írásokat közölni, vajon az 1965-ös *Szemle* képes-e folyamatos megjelenéssel kecsegtetni a megye legjobb tollú lakosait? Idáig azonban el kellett jutni, márpedig 1949-től, a Rákosi-diktatúra kezdetétől Kádárék 1963-as amnesztia-rendeletéig a háttérbe szorított, kivézetetett civil kezdeményezések híján ritkán adódott lehetőség a hely- és környékbeli írástudók szemleszerű összefogására.

A mai *Szemle* másik előzménye az 1956-os. Az első számot augusztus 15-én harangozta be a *Kelet-Magyarország*. A megyei napilap kifejtette: „Ez a folyóirat népszerű hangon foglalkozzák a szocializmust építő életünk főbb kérdéseivel.” A november 7-re időzített összeállítás gerincét Váci Mihály verseiről írandó kritika alkotta, ez még minőségről árulkodott. A politechnikai oktatásról és a TBC-fertőzést okozó bacilusokról készítenő dolgozat azonban azt sejteti, hogy egyenetlen lehetett a színvonal.

A kéziratokat egyébként a TIT megyei titkárságán, a nyíregyházi Zrínyi Ilona utcában kellett leadni. A kiadványt évkönyvnek tervezték, a politikai események azonban megjelenését elsodorták. Később is próbálkoztak „szemlézni”, de a kéréséletű vállalkozások civil háttér nélkül 1965-ig csak hébe-hóba bukkantak föl a megyei nyilvánosságban. Folyóirat-jelleget a *Szabolcs-szatmári Szemle* 1965-ben öltött, amidőn a Besenyei György Tanárképző Főiskola fogadta be, és Hársfalvi Péter történész foglalta el a felelős szerkesztői széket.

2. A Hársfalvi-féle *Szemle*

Nemcsak írásait ismertem, hanem magát Hársfalvi Pétert is. Akkori munkahelyemen, a Magyar Tudományos Akadémia történettudományi intézetében gyakran jelent meg a házi vitákon. Hozzászólásaiból kiderült: a szakma élmezőnyéhez tartozik. Mégis az volt a benyomásom, hogy otthonosabban érezte magát az egri főiskolán rendezett történelemtanári konferenciákon, ahol bebizonyította: a történelmi ismeretterjesztésben vezető szerepe van. Ami pedig élete fő művét, a *Szabolcs-szatmári Szemlét* illeti: az induló periodikát azzal az alcímmel látta el: *Megyei írások*. Bármi tehát, ami megüti a közölhetőség szintjét.

Galambos Sándor történész-levéltáros *Lételeme a folyamatos megújulás* címmel tekintette át a *Szemle* első húsz évét; esszéjét a *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle* 2015/4. száma közölte. Megállapította, hogy a lap 1966-tól országos terjesztésű, negyedéves megjelenésű periodika lett. 77 száma látott napvilágot körülbelül 10 ezer oldalnyi terjedelemben. Az egyik anekdotáról számolt be a *Kelet-Magyarország* tudósítója 1968. június 23-án.

Azt fejtegette (gesztelyi), hogy bővíteni kellene az „ezernyi” olvasótábort, és a hatékonyság érdekében a folyóiratot el kéne juttatni a megyéből elszármazottakhoz is. Az okfejtésben volt némi kritika, bár nem lehet tudni, hogy az újságíró saját véleményét adta-e közre, vagy az összejövétel hangulatát örökölte meg. De ha a *Szemlét* az elszármazottaknak is írják, akkor nyilván a megye eredményeit kell hangsúlyozni. A tudósítás a Penészleke-vita kellős közepén jelent meg.

Végh Antal riportja a *Valóság* című folyóirat 1968/4. számában látott napvilágot. A Szatmárból Budapestre került író beutalta az Írószövetség a szigligeti alkotóházba, hogy írjon egy kisregényt. Előtte azonban elment még egy nyírbátori találkozóra, ahol a jelen lévő penészleki tanácselnök meghívta a falujába. A 34 éves író elborzasztó állapotokat talált, amelyek annyira fölzaklatták, hogy a kisregény helyett a riportot írta meg Szigligeten.

A *Valóság*-közlemény országos visszhangot keltett, a Szabolcs-Szatmár megyei pártbizottságnál pedig felhördülést váltott ki. Orosz Ferenc első titkár szervezte az ellenakciót. Például azt a négyrészes riportot, amely a *Kelet-Magyarország* 1968. május 12-i számában vette kezdetét. A *Valóság Penészleken* című sorozat szerzője, Gesztelyi Nagy Zoltán „koromfekete szociográfiai tanulmánynak” nevezte Végh Antal szövegét, és vitatta az író szinte minden állítását.

Epizód a *Szemle* 60. születésnapjáról, a 2025. október 3-án megrendezett konferenciáról. Amidőn a Gesztelyi-féle ellencikkéről beszéltem, mögülem, az elnökségből, és előttem a közönség második sorából szinte egyszerre idézték a sorozat első mondatát: „Május van, az út és az utcák akácillattól terhesek. Limbes-lombos, nagyon csinos, takaros falu.”

Az Írószövetség a megyei pártbizottság ösztönzésére sem zárta ki Végh Antalt. Sőt, az elnök, Darvas József ellátogatott Penészlekre. Olyannyira hitelesnek tartotta a fiatal író pillanatképét, hogy maga is írt egy drámát, amelyet a miskolci színházban mutattak be. A premiért meglepő módon készítette elő a *Népszabadság* című központi pártlap 1968 karácsonyi száma. Közölt egy kerekasztal-beszélgetést. Néhány író (köztük Végh Antal), újságírók és pártmunkások mellett részt vett rajta Orosz Ferenc is. A megyei pártbizottság első titkára kisebbségbe szorult, emiatt vissza is húzódott.

Hazatérve azonban nem hagyott fel az ellenakciókkal. Ennek részleteivel azért nem terhelem az olvasót, mert Babosi László feldolgozta a történeteket az „*Üzenet*” az „*Állóvíz-ből*” című tanulmányában. Most inkább az érdekel, hogy a Hársfalvi-féle *Szemle* miként foglalt állást az 1968/69-es Penészlek-vitában. Nos, az 1968-ban három szám jelent meg; a másodikban látott napvilágot Katona Béla esszéje *Szabolcs-Szatmár gondjai és a mai magyar irodalom* címmel.

A Bessenyei György Tanárképző Főiskola irodalomtörténész oktatója széles mérítésben foglalkozott ama jelenséggel, hogy az ország egyik legelmaradottabb térsége a legutóbbi két évtizedben rengeteget fejlődött ugyan, de akadnak olyanok, akik sértésnek veszik, ha az írók feltárják a valóság még létező ellentmondásait. Jellemezte Váci Mihály, Galambos Lajos, H. Barta Lajos, Sipkay Barna és Végh Antal műveit. Őt „hetyke frissességű elbeszélései”-ért dicséri. Az utókorból nézve nem tudható, vajon a *Szemle* 2. száma a penészleki botrány kibontakozása előtt vagy után jelent-é meg. Ha előtte, akkor a szerző – és mögötte a szerkesztőség – még nem vehetett tudomást a botrányról. Ha utána, akkor viszont a *Szemle* úgy állt ki a szépíró Végh Antal mellett, hogy nem vett tudomást a szociográfus-riporter Végh Antalról.

Ilyen előzmények után szervezte meg a *Szemle* 1970. október 8-án és 9-én a *Vidéki folyóiratok* című konferenciát a Bessenyei György Tanárképző Főiskolán. Képviseltette magát a debreceni *Alföld*, a szegedi *Tiszatáj*, a kecskeméti *Forrás*, a szombathelyi *Életünk*, az ugyancsak szombathelyi *Vasi Szemle*, a *Békési Élet*, a *Borsodi Szemle*, a salgótarjáni *Palócföld* és persze a nyíregyházi *Szabolcs-Szatmári Szemle* is. A témakör illetékes miniszterhelyettese azonban lemondta a részvételt. Az a vélekedés nem felel meg a valóságnak, hogy ez Aczél György lett volna.

Igaz ugyan, hogy évekig Ilku Pál művelődésügyi miniszter helyettese – vagy ahogy a kaján hivatali nyelv nevezte: „első felettese” – volt, de ekkor már az MSZMP Központi Bizottság titkáráként irányította a kultúrpolitikát. Annyit mégis elfogadhatunk a korabeli vélekedésekből, hogy a Penészlek-vitában győztes pártreformerek, akik elismerték az írói valóságfeltárás létjogosultságát, nem szívesen jöttek volna a dogmatikus irányvonal nyíregyházi fellegvárába. E feltételezést támasztja alá, hogy a miniszterhe-

lyettes helyettese sem vállalta a megnyitó előadást. Helyette a szervezők közül Margócsy József ugrott be. Előadásának ezt a címet adta: *Gondolatok a vidéki folyóiratok szerkesztési gondjairól*. A szöveg a *Szemle* 1970/4. számában látott napvilágot. Margócsy ez idő tájt tanszékvezető főiskolai tanár volt, 1971-ben lett főigazgató-helyettes, 1972-ben pedig főigazgató 1980-ig, nyugalomba vonulásáig. Gondolatmenetét azzal kezdte, hogy leginkább „a nem havonta megjelenő folyóiratokról” szeretne beszélni. Vagyis a negyedévenként megjelenő szemlékről. Ezzel akaratlanul is nehéz helyzetbe hozta a vendégek többségét, akik havonta megjelenő és többnyire irodalmi folyóiratokat szerkesztettek.

Ezt mondta: „Nem vagyunk olyan nagy ország, hogy egy-egy nagyobb tájegység önálló folyóiratot tartson el.” Azt már én fűzöm hozzá, hogy tájegységi szemlélet legjellegzetesebb példája a kecskeméti *Cumania*, a Bács-Kiskun megyei Katona József Múzeum periodikája. Neve, a Kunság nemcsak a Duna-Tisza közti Kiskunságot jelenti, hanem a Szolnok, Jászberény, Karcag közti Nagy-kunságot is. A *Cumania* tehát már nem megyei, hanem regionális (tájegységi) szemle, többnyire néprajzi-történelmi témákkal. Az irodalmat és a szociográfiát átvállalta tőle a kecskeméti *Forrás*. E munkamegosztás lehetett volna a konferencia másik témája, amelyet azonban nem sikerült megbeszélni.

Az alkalmi előadó ezt is firtatta: ama bizonyos szellemi műhely „Egy táj, közigazgatási egység sajtóorgánuma vagy néhány izgő-mozgó ember 'bulija'-e”? Arra a következtetésre jutott, hogy „Szinte egyszer sem tudtunk olyan kérdést felvetni, megírni, hangoztatni, amelyre országosan is felfigyeltek volna.” Azt is kérdezte Margócsy József, hogy milyen legyen az eszményi szemle. Szerinte „Legyen benne mindaz, ami általános az országban és speciális a megyében.” Erre a mérték a válasz. Így fogalmazott: „Meddig menjünk bele az országosba, hogy megmaradjon a területi megjelenés létjogosultsága, és meddig foglalkozunk a területi kérdésekkel, hogy ne zuhanjunk a provincializmus mindent elpusztító posványába?”

Ezeket a kérdéseket ma is föl lehetne tenni, és itt akár be is fejezhetném ezt az esszét. De van itt még valami, ami nélkül aligha jellemezhető a Hársfalvi-féle *Szemle* csaknem két évtizede. P. G. (Páll Géza) újságíró nyilván nemcsak a maga nevében, hanem a megyei pártbizottság sugallatára is ezt írta 1973. október 28-án a *Kelet-Magyarország*ba: „Jelenleg nem értek meg a feltételek ahhoz, hogy a *Szabolcs-Szatmári Szemlé*t egyetlen meghatározott profilhoz kössék.” Pedig ekkor már lehetett érzékelni, hogy Hársfalvi Péternek sikerült a saját szakmája, a történelemtudomány mellé törzsanyaggá tenni a társadalomtudományokat, ráadásul mozgásba hozta a szépirodalmi rovatot is.

E törekvést hitelesítette a korszak talán legjobb művelődéstörténésze. Vekkerdi László a *Valóság* 1979/10. számában áttekintette a vidéki folyóiratok helyzetét, és „lassan megerősödő Szemléről” értekezett. Szerinte „Tévedés volna mégis a *Szabolcs-Szatmári Szemlé*ben alapvetően bíráló szemléletű folyóiratot gyanítani. Csupán a közérdek nagyobb talán itt, mint laptársaiban... A 'közérdekű figyelem' nagyobb fokában része lehetett Végh Antal emlékezetes – és akkoriban erős indulatokat kavaráó – penészleki *Valóság*-riportjának is.”

De hisz a megyei pártvezetés épp a penészleki riport létjogosultságát vitatta. A *Szemle* nem szállt ugyan szembe e felfogással, ám Katona Béla újra megszólalt az 1982/3. számban. Ezt írta: „Természetesen publikálni csak azt szabad, ami megérdemli a nyilvánosságot, de ami megérdemli, azt publikálni kell.” Hársfalvi Péter ugyebár azzal indította útjára a *Szemlét*, hogy a megyéből és a megyéről bármit lehet közölni, ami megüti a közölhetőség mértékét. Katona Béla nem lépett ugyan tovább, de árnyalta a képet. Újtát állta a kiforrotlan íráskészségnek és a provincializmusnak, ugyanakkor azt is megfogalmazta, hogy a valóságfeltárás nem része, vagy legalábbis ne legyen része a tilalmi listának.

Az 1984/4-es szám megjelenése után mintha e felismerésre válaszolt volna a regionális hatalom. Rendőrök rajzottak ki a könyvtárak olvasótermeibe és az utcai újságosbódékba. Begyűjtötték a *Szemle* friss számát. Németh Péter *A Szabolcs-szatmári Szemle korának lapja volt – A Hársfalvi-korszak* című esszéjében, amely a *Szemle* 2015/4. számában jelent meg, azt pedzegette, hogy a penészleki vita után a megyei pártbizottságból kiszorultak jelentették föl a szerkesztőséget. Azért, mert 1944-ben a szovjet és román katonák magyar nőket erőszakoltak meg.

A bezúzott számot nem nézhettem át, de Németh Péter esszéjéből tudható, hogy ezt nem az elmarasztalt tanulmány szerzője írta, hanem levéltárosként idézte a megyei főispán 1944 őszén keltezett jelentéséből. A betiltott szám körüli botrány szerepet játszott Hársfalvi Péter váratlan halálában. Vele olyan szerkesztő távozott szellemi ereje teljében, 56 évesen az élők sorából, aki szakmája, a történelem, valamint a társadalomtudományok mellé emelte a szépirodalmat is.

A betiltás óvatosságra intette a későbbi szerkesztőket. A rendszerváltás előtti és utáni évtizedben is közöltek 1944/45-ös és 1956-os témájú írásokat, de „elhanyagolták” a megyei vonatkozásokat. A helyi események feltárása helyett az országos és fővárosi folyamatokról közöltek a megyebéli olvasók számára kevésbé érdekes tanulmányokat. A helytörténetírás csak a tízes évektől pótolhatta az adósságait.

3. A Mező-korszak: az átmeneti *Szemle*

A nyelvész Mező András nevéhez fűződő periódus szintén 19 évfolyamot ért meg. Az 1985-től 2003-ig tartó szakaszt három szempont jellemezte.

Az első a térbeli, mégpedig az, hogy 1988-ban a tanárképző főiskola megszűnt a *Szemle* bázisa lenni. A szerkesztőség átköltözött a város széléről a belvárosban lévő megyei könyvtárba. Az utóbbi intézmény ráadásul a *Szemle* kiadója is lett. Már nem Mező András szobájában szerkesztették a folyóiratot, hanem a redakció a Móricz Zsigmond Könyvtárban kapott szobát. Ide könnyebben jutottak el, és talán szívesebben is jártak a mezőgazdasági főiskola tanárai, meg a megye különböző részeiből érkező szerzők.

A második szempont az, hogy tartalmilag a főiskola megmaradt a *Szemle* bázisának. Galambos Sándor összeszámolta, hogy a második két évtizedben 196 cikk jelent meg benne kandidátusok tollából. Akik persze nemcsak a tanárképző főiskolán dolgoztak,

hanem a mezőgazdaságin is. Ez bizonyítja a megyei tudományosság fejlődését, bár a rendszerváltással megszűnt a kandidátusi disszertáció. A középkorú tudósok immár PhD-dolgozatban foglalták össze a kutatásaikat, és lettek mondjuk adjunktusból docensek.

Mindez azonban mit sem változtatott azon, hogy a különböző színvonalú tanulmányokat nehéz volt közös szintre hozni. Ezzel magyarázható, hogy a második szakaszban sem szűnt meg a *Szemle* stiláris egyenetlensége. Csak a harmadik két évtizedes periódusban, Németh Péter főszerkesztősége idején kapcsolódott be a folyóirat tevékenységébe Marik Sándor újságíró, akinek interjúiról majd a harmadik periódus értelmezésében számolok be.

A következő szempont a Mező-féle *Szemlé*ben, hogy a főszerkesztő két rovatra osztotta a redakciót. A tudományos részleg vezetésére a múzeumigazgató Németh Pétert hívta meg, a művészeti részlegére pedig a tanárképző főiskolán oktató Karádi Zsoltot. Már nem kérdezhetem meg, de a jelek arra utalnak, hogy kinevelte a majdani utódait. E szisztéma megelőlegezte a harmadik korszak tagoltságát. Egyébként pedig a Mező András nevéhez fűződő szakasz azért tekinthető átmenetinek, mert neki kellett átvezetnie a *Szemlét* a Kádár-korszak utolsó fél évtizedéből a rendszerváltás utáni időbe. Ennek is három mozzanata tárult föl előttem.

Az elsőt Németh Péter jellemezte *A Szabolcs-szatmár-beregi Szemle negyven évéről* című esszéjében, amely a *Szemle* 2005/3. számában látott napvilágot: „A nyolcvanas évek végéig a szociográfia azok közé a kutatási ágak közé tartozott, amire a politika ferde szemmel nézett.” Azt már én teszem hozzá, hogy különösen olyan megyében, amelynek vezetői nem szívtelték a valóságfeltárást, és ebben támogatásra lettek az értelmiség néhány mértékadó személyiségében is.

A második mozzanat az volt, hogy Mező András szeretettel és ügyesen menedzselte a fiatalabb évjáratú szerzőket, akik különböző megyebéli intézményeket képviseltek a szerkesztőségben, és alkalmasak lettek arra is, hogy a piaccgazdaság körülményei közepette vegyék át a stafétabotot. A harmadik mozzanat az, hogy nyelvészként szűkebb érdeklődési köre felé tágította a tanulmányok témáját. Ebből csupán egyetlen szempontot ragadnék ki: rendbe próbálta tenni a *Szemle* nevét, amihez óhatatlanul hozzájárult a tanárképző főiskola másik tanárának politikai vállalkozása is.

Az akkor már a Független Kisgazdapárt színeiben képviselőködő Kávássy Sándor javaslatára az országgyűlés 1991-ben elfogadta, hogy a megye nevét kiegészítsék. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye lett. Ennek tanulságát kellett alkalmazni a *Szemle* esetében is. Az 1934-es *Szabolcsi Szemle* 1965-ben *szatmárivá*, majd 1992-ben *beregivé* bővült. Ha a címlapján olvastuk a nevét, akkor a tördelőszerkesztők jóvoltából csupa nagybetűvel látott napvilágot. De ha belelapoztunk, akkor azt a fránya szemlét sokféleképpen írták.

A borítón például ez olvasható: *Szabolcs-Szatmári Szemle* (1966/1., Hársfalvi Péter idejében), *Szabolcs-Szatmári Szemle* (1991/1., Mező András idejében), *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* (2006/1., Németh Péter idejében). Az egyöntetű nagybetűzést törte

meg a nyelvész főszerkesztő azzal, hogy mondat közben a jelzőket kis kezdőbetűvel illik írni. Igen ám, de e logika szerint inkább *Szabolcsi-szatmári-beregi Szemlé*t kellett volna használni. A történelem alakulása folytán ugyanis a *Szabolcsi Szemlé*ből maradt a névadó Szabolcs megye, és hozzá csatlakozott Szatmár megye csonka-magyarországi része.

Számomra úgy hiteles a jelzőknek szóló kisbetűs változat, ha így jelent volna meg a cím, figyelembe véve a történelem alakulását, és tükrözve a jelenlegi állapotot is: *Szabolcsi-szatmári-beregi Szemle*. S ha esetleg egy újabb főiskolai tanár adja politikára a fejét, és azt javasolja majd az országgyűlésben, hogy legyen a folyóirat *Szabolcsi-szatmári-beregi-ungyi-ugocsai Szemle*, akkor így tükröznék igazán a történelem alakulását. Talán még a hajdani nyelvész-főszerkesztő szakmai kívánalmainak is eleget tenne.

4. A kibontakozás kapujában

Mező András viszonylag fiatalon, 64 éves korában halt meg; a stafétabotot a Jósza András Megyei Múzeum igazgatója, Németh Péter vette át. Először lett olyan főszerkesztője a Szemlének, aki nem a tanárképző főiskola alkalmazottja (bár óraadóként tanít ott). Azt az irányt szélesebben értelmezte, melyet Mező András jelölt ki. Nemcsak a tanárképző főiskolából és a mezőgazdasági főiskolából létrehozott nyíregyházi főiskola tanári karából válogatott szerzőket, hanem más intézményekre is odafigyelt, sőt az intézmény nélküli értelmiségiektől is kért kéziratot.

Azt fejtegette már idézett tanulmányában, hogy a „negyedéves folyóiratnak” „változó célkitűzései” voltak. 1992-ig a gazdasági élet, a társadalomtudományok és a művészetek iránti érdeklődés jellemezte. A *beregiesedés* után viszont a társadalomtudományok és a művészetek kerültek előtérbe, noha ő maga sem tudja, „vajon miért cserélték ki a folyóirat programjában a kultúrát a művészetre”. Nekem is csak feltételezésem van. Az például, hogy a Mező-féle korszakot kettévágta a rendszerváltás, amelyet a *Szemle* életében a beregiesedés szentesített. Ez azt is jelentette, hogy a szocializmusban nagyobb hangsúlyt kapott a teljes népességnek szánt kultúra, a piacgazdaságban pedig az ínyencek szűkebb rétegének való művészet. E két elem gyűrűkötését váltotta fel 2004-től a profiltisztítás, egyúttal pedig a profilbővítés is.

A profiltisztítás nemcsak belső okkal, a két egymás utáni főszerkesztő: Németh Péter és Karádi Zsolt szándékával magyarázható. Külső okok is közrejátszottak tehát a szerzők szűrésében. Például az, hogy a *Pedagógiai Műhely*, melyet a *Szemle* Németh-féle szerkesztése közben Karádi Zsolt szerkesztett, elszívta a *Szemle* elől a túlzottan pedagógiai jellegű tanulmányokat. Ez a *Szemle* javára vált.

Nagyjából ugyanez vonatkozik *A Vörös Postakocsi* című folyóiratra is, amely magához vonzotta a szépirodalmi próbálkozásokat. Ez szintén a *Szemle* javára vált. Az előnyből hátrány is fakadt. A megyei önkormányzat és a megyei könyvtár támogatta mindhárom periodikát, és ez már nem kedvezett a *Szemle* költségvetésének. Ezzel is magyarázható, hogy bár majd' mindig sikerült tartani az évente negyszeri megjelenést, az elosztás egyenetlen lett. Nem mindig sikerült betartani a negyedévenkénti megjelenést.

A profilbővítés megint csak a Mező-féle átmenetiségből következik. Mert ha a *Szemle* szabolcsi, szatmári és beregi, sőt még ungi és ugocsai is, akkor kirajzolódik, hogy a közigazgatásilag érintetlen Szabolcs mellett teret kellene adni Szatmár vármegye Romániához került nagyobbik részének is. Benne a százezres lélekszámú és meglepően korszerű, ráadásul magyar polgármester irányította Szatmárnémetivel és a Harag György alapította magyar színházzal. A *Szemlének* teret kéne adnia a Bereg vármegye nagyobbik felét alkotó ukrainai résznek is. Benne a túlnyomórészt magyarok lakta Beregszászal és a Vidnyánszky Attila alapította magyar nyelvű színházzal meg a szintén magyar nyelvű és II. Rákóczi Ferencről elnevezett főiskolával.

A *Szemlének* helyet kellene adnia Ung Ukrajnához került nagyobbik részének is, benne az ungvári egyetem magyar tanszékével. Ugocsa kárpátaljai részéről nincs hiteles képem, de e hiányérzet kielégítése is lehetne egy *Szemle*-összeállítás célja. Nem azt állítom, hogy alkalomadtán a *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle* nem foglalja a vármegye-maradványokból létrehozott Szabolcs-Szatmár-Bereg határon túl maradt részeivel. Mégis az a benyomásom, hogy egy alapvető kérdést még nem sikerült eldönteni. Vajon a *Szemlének* a részekből összerótt megye idestova százéves szervességét kellene-e bizonyítani, vagy rendszeresen kitekinteni a határon túli megyerészekre is – a Margócsy József által 1970-ben megfogalmazott tájegységi regionalitás jegyében?

Mindkét főszerkesztő rányomta és rányomja szakmája bélyegét a *Szemlére*. A régész-történész Németh Péter szemléjében több a történettudományi értelmezés és értekezés, a bölcsész-kritikus Karádi Zsolt szemléjében több a művészeti áttekintés. Az arányok attól is függték persze, hogy éppen megjelent-e a *Pedagógiai Műhely* és *A Vörös Postakocsi*. A hiányuk kéziratokkal hizlalta és hizlalja, léte pedig csinosra karcsúsítja a *Szemlét*. S van itt még két szempont, amely érdekessé teszi a *Szemle* harmadik periódusát.

Az egyik az, hogy körülbelül húsz évvel ezelőtt nyugdíjba ment Marik Sándor, a *Kelet-Magyarország* című napilap főszerkesztő-helyettese. Németh Péter kérésére csatlakozott a *Szemle* szerkesztőségéhez. Bekapcsolódásával olyan portré-interjúk láttak napvilágot, amelyek révén egyenletes szintre lehetett hozni a mindenkor *Szemle* talán legnagyobb gondját: a szerzők íráskészségét. Eddig 65 beszélgetés jelent meg 11 hölgygel és 54 férfival. Volt köztük 21 természettudós, 13 művész, 9 történész-irodalmár, 7 társadalomtudós, 5 gazdasági szakember, 4 orvos, 3 lelkész, 2 politikus és 1 sportvezető. Az interjúk később kötetben is napvilágot láttak, magam is részt vettem két budapesti könyvpremierén.

A másik szempont visszavezet Végh Antalhoz. A rendszerváltás után Németh Péterre és Karádi Zsoltra várt a feladat, hogy szembenézzenek az életművel, és igazságot szolgáltatassanak az írónak. Aki 2000 végén halt meg, és 2008-ban lett volna 75 éves. Ebből az alkalomból kezdeményeztük néhányan, hogy a nyíregyházi főiskola rendezzen konferenciát az életművéről. Az ötletet fanyalgás fogadta, melyet annak tulajdonítottam, hogy az irodalomtörténészeket megosztja Végh Antal életműve. Szerencsére azonban segítségünkre sietett a megyei könyvtár és a *Szemle*, amelyek vállalták a szer-

vezést. Itt hangzott el az *Istenek békéje* című előadásom, amely a Penészek-botrány országos fogadtatását dolgozta fel, és megjelent a *Szemle* 2008/4. számában. Ezzel Németh Péter főszerkesztő az elődei helyett is elvégezte a szükséges rehabilitációt.

Utódja a 2016/2. számban „Üzenet” az „Állóvíz”-ből címmel közölte Babosi László tanulmányát, amelyben a könyvtáros-irodalomtörténész a botrány helyi vonatkozásait árnyalta. Ezzel Karádi Zsolt főszerkesztő is elvégezte a rehabilitáció rá eső részét. Mindkét tanulmányt megelőzte azonban egy harmadik, amelyet még Mező András adott nyomdába. Végh Antal szülőfalujában, Majtison emlékszobát rendeztek be az író tárgyaiból. Az avatáson az akkor már nyugdíjas Margócsy József fejtette ki álláspontját Végh Antarról. A beszéd 2002. március 14-én hangzott el, és a *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle* 2002/2. számában jelent meg.

Margócsy ezt mondta a szatmári íróról: „1968 tavaszán jelenik meg a *Valóság* című folyóiratban penészeleki látogatásának keserű összefoglalása. Ezt csak akkor fedezték fel az ’illetékesek’, amikor a Szabad Európa ismertette, ízlésének megfelelő elismerő szavakkal. Gyors reakcióként itthon az egyik idős újságíró bagatellizáló-kedélyeskedő glosszával ’válaszolt.’” Gesztelyi Nagy Zoltánra és a *Kelet-Magyarországban* megjelent cikksorozatra utalt. Feltételezhető, hogy szívből beszélt.

Mindazonáltal ugyancsak a megyei napilap 1968. augusztus 19-i számában találtam egy érdekes cikket. Margócsy József írta, a címe ez: *Múlt és jelen Szabolcs irodalmi életében*. A napilaphoz képest terjedelmes írásban Bessenyei Györgytől eljutott Váci Mihályig, akinek költészetében a népért való aggodást ünnepelte. Majd megemlíttette Végh Antalt is: „Nem fedezhető fel nála az az idegfeszítő drukkolás, együttérzés, amellyel a még meglévő hiányosságok megszüntetéséért, elmúlásáért fájhat a feje. Bízunk abban, hogy megérti végre nehézségeink, még meglévő bajainknak nem szinte kárörvendő felfedezgetése, fitogtató mutogatása a soron következő feladat, hanem az a közös erőfeszítés, amellyel a különböző természetű nehézségeket meg kell és meg lehet szüntetni – együtt.”

Ha még élne a tekintélyes irodalomtörténész, a Bessenyei György Tanárképző Főiskola volt főigazgatója, akkor most megkérdezném: vajon nem egészen negyedszázad alatt hogyan lett a penészeleki állapotok „szinte kárörvendő felfedezgetéséből, fitogtató mutogatásából” „a penészeleki látogatás keserű összefoglalása”?

NÉMETH PÉTER

Szemle

A folyóirat életében a rendszerváltás 1990 tavaszán következett be, amikor még az 1. számban felsorolt szerkesztőbizottságot egy öttagú szerkesztőség váltotta fel. A Mező András főszerkesztő által kiválasztott gárdanévsorban is első embere Karádi Zsolt volt a Bessenyei György Tanárképző Főiskoláról. Aki ezek szerint 35 éve tölt be fontos szerepet a *Szemle* életében. Ha nem tévedek, ma ő a leghosszabb pályafutású szerkesztő, erről bizony a folyóirat is megemlékezhetne. Az írás nem a főszerkesztő öntömjenezése lenne!

A névsorban a második Mankó Mária, aki szintén a Főiskoláról jött Mező választottjaként. Ő rá – mint szociológusra – a szabolcs-szatmáriak feltérképezését és bemutatását bízták. Ma is fontos feladat lenne, hogy döntéshozóink a valóság ismeretére alapozva, s ne irodákban gyártott teóriákra támaszkodva hozzák meg döntéseiket. A névsorban harmadikként szerepeltem. A mi kapcsolatunk akkor már két évtizedes volt, hiszen a Mező–Németh szerzőpáros néven futó közös könyvünk 1972-ben jelent meg. Mellesleg én is a Főiskolán ismertem meg Mező Andrást, kezdetben mint óraadó dolgoztam ott 1969 óta a történelem tanszéken. A szerkesztőség tagja volt még Orosz Szilárd mint titkár, ő intézte a pénz- és nyomdai ügyeket. S ne feledkezzünk meg Futaky Laszlóról, aki a könyvtár állandó igazgatóhelyetteseként, látta el az olvasószerkesztői feladatokat. (Ne felejtsük el: akkor még ólomból szedték ki a szöveget, nem pedig elektronikus úton végezték a munkát!)

A változás azonban két évvel korábban kezdődött: az 1988. évi 2. számtól, amikor től a folyóirat kiadója már nem a Szabolcs megyei Lapkiadó Vállalat volt, az MSZMP egyik szerve, hanem a megye, ami a kiadást a Megyei és Városi Könyvtárra testálta.

Személyem a tudományos rovat élén 1998-ig szolgálta a *Szemlét*, mert elfoglaltságaim miatt kiléptem a szerkesztőségből. Történt ugyanis, hogy az évben nemcsak megválasztottak városi képviselőnek, de a kulturális bizottság elnökének is. A különböző időpontokban megtartott rendezvényeken való részvétel, a bizottsági ülések előkészítése mellett ott volt a főállásom, a megyei múzeumok igazgatóságának irányítása, s a főiskolai oktatást sem hagytam abba. Akkor már Hársfalvi Péternek köszönhetően a címzetes főiskolai tanár címet is viselhettem. A *Szemlétől* való távollétem, bár hosszabb is lehetett volna, csak 6 évre szólt: a főiskolai állásomat már régebben fölmondva, Mező András viszonylag fiatalon bekövetkezett halála után ért a felkérés: lépjek a helyébe!

A változás először annyiban mutatkozott meg, hogy Futaky Lászlót egy vérbeli újságíró, Marik Sándor váltotta fel. Rá nemcsak az állandó interjú rovata miatt volt

szükség, hanem kellett egy olyan profi, aki már évtizedeket edződött szerkesztőségekben, tudja, hogy a szerkesztői munkát hogyan kell csinálni. Ráadásul szerkesztőségi titkárunk ekkor már betegsége miatt nem tudta látogatni szerkesztőségünket, feladatát valakinek át kellett vennie. Még 1994-ben csatlakozott hozzánk Erdélyi Tamás tördelő szerkesztő, aki a *Szemle* elektronikus előállítását készítette el. Az az évi 4. számtól a Nyíregyházáról távozó Mankó Máriát váltotta Fábíán Gergely, a DOTE Egészségügyi Karának tanszékvezető tanára. Az én rovatom, a tudomány betöltésére is új embert kellett keresni: ezt Nagy Ferenc, a levéltár igazgatója személyében találtam meg. Jó emberünk volt: egészen más szemüvegen át látta a világot, mint az értelmiségi családba születettek. Ő képviselte a józan parasztsézt. Ezzel a csapattal húztuk a *Szemle* szekerét főszerkesztői megbízatásom után.

Nyolcévi rovatvezetés, majd hatévi kihagyást követően 2004-ben visszatérve főszerkesztőnek a *Szemlé*hez, már nem voltam sem a múzeum, sem a főiskola lekötelezettje. Igaz, még két évig a közgyűlési tagságomból kifolyólag a kulturális bizottság elnöke voltam, de ez is megszűnt 2006-tal. Tehát, valamivel több mint hat esztendő és összesen 23 lapszám jutott elképzeléseim megvalósítására.

A *Szemle* borítóján ez állt: társadalommal, tudománnyal és művészettel foglalkozó folyóirat, amely a szépirodalommal nem, de a irodalomtudománnyal foglalkozik. Már Mező tanár úr idejében is csökkent a szépirodalom, tessék felütni Orosz Szilárd *Repertóriumát*, de mégsem tűnt el. Nem akartam változó irodalmi ízlések keresztútjába kerülni, s jól tettem: ez a magatartás váltotta ki 2007-ben, hogy az illetékesek megúnván a rájuk nehezedő nyomást, Onder Csaba főszerkesztésével elindították a megye második, immár irodalmi folyóiratát, *A Vörös Postakocsit*. Bár az alapító főszerkesztő a folyóiratát tudományosnak is nevezi, e téren semmi konkurenciát nem támasztott a *Szemlé*vel szemben.

Ezt az alig több mint jó féltizedet majdan elemzés alá fogják vonni. Mi, a még élők csak egy-két tartalmi vonást emelnénk ki. A *Szemle* két nagy konferencia anyagának adott helyet: az 1956-os forradalom 50. évfordulóján és a 2008-as Reneszánsz év alkalmából megrendezett nyírbátori előadásoknak. A folyóirat adta közre szisztematikusan azokat az írásokat, amelyekből a 2010-ben *Nyíregyháza története* I. kötete megjelent. Azóta is várat magára a II. kötet! Mi még folytattuk a megye és a székhelye területén történt fontosabb események naptárát, ez a továbbiakban megszűnt. Még a 2010-es évek elejét kitöltötte a megyei bibliográfia közre adása, ám ez is elapadt!

A főszerkesztő, miután a *Szemle* forrásait személyére szólóan a politika befagyasztotta, ezt tudomásul vette, s szerkesztőtársaival távozott. Jól tudta, hogy a folyóirat nem szűnik meg, csak megjelenése csúszik. Ezt egyszerűbben is meg lehetett volna oldani, de mindez Magyarországon történt. Amiért a főszerkesztő ma is boldog: kérésére az akkori könyvtárigazgató, Nagy László, a *Szemle* szerkesztőségének külön helyiséget terveztetett a könyvtár épületében. Ezt boldogan vettük birtokba 2005. november 11-én, s tudom, a maiak is a sajátjuknak érzik.

KARÁDI ZSOLT

Hagyomány, múlt, jövő

Amikor 1990 őszén Mező András felajánlotta, legyek a folyóirat munkatársa, aligha gondoltam arra, hogy harmincöt évvel később, immár magam is főszerkesztőként, emlékezve őrá, s az együtt töltött esztendőkre, a lap összeállításával töltött évtizedekre, mérleget kell készítenem. Mérleget mindarról, ami azóta történt. Jobban mondvá arról a tizenhárom évről, s arról a régi-új szerkesztőségről, amelynek vezetésére Seszták Oszkár 2012 nyarán adott megbízást. Akkor, az első számban az alábbi beköszöntőt írtam: „2011 elején a *Szemle* szerkesztősége letette a lantot. Abban az évben csupán egyetlen szám jelenhetett meg; a rendkívül nehéz anyagi körülmények lehetetlenné tették a folytatást. Hosszú évtizedek után megszűnt a megye negyedévenként megjelenő, országos terjesztésű folyóirata. Most azonban újra indul: a Nemzeti Kulturális Alap nyertes pályázatához hozzátette a maga részét a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Közgyűlése és Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata, így képesek vagyunk fedezni az előállítás költségeit, s ismét olvasóink kezébe adhatjuk a lapot. Időközben megváltozott a főszerkesztő személye, s két új szakember is tagja lett a szerkesztőségnek. Újjászerveződött csapatként nem akarunk mindent alapvetően átformálni, ellenben néhány változást mindenképpen tervezünk, miközben meg kívánjuk őrizni a folyóirat régi értékeit. Mindenekelőtt bővíteni igyekszünk a művészetek s a színház terét, ismét közlünk színház- és művészetkritikát. Szeretnénk színvonalas, izgalmas szépirodalmi alkotásokat megjelentetni. Fórumot kínálunk Kárpátalja és a határon túli Szatmár magyar nyelven író értelmiségének. Gyarapítani óhajtjuk a társadalomtudományok körébe tartozó cikkek számát. Megtartjuk kapcsolatunkat történész szerzőinkkel is, akiknek nálunk publikált tanulmányaira az utóbbi évtizedben mind gyakrabban hivatkoztak e tudományterület jeles képviselői. Megőrizzük az interjúrovatot, amely a megyében született, illetve itt élő, itt dolgozó tudósok, művészek megszólaltatásával kíván kitekinteni a nagyvilágra. Továbbra is közöljük a megyei bibliográfiát. Lapunk a nyomtatott kiadáson túl változatlanul elérhető lesz az interneten is: a digitális állományt késleltetéssel tesszük föl a világhálóra. A példányonkénti árat sajnos némileg emelni kényszerülünk, bízva azonban abban, hogy előfizetőink és alkalmi olvasóink továbbra hűek maradnak hozzánk. A 2012. évi 1. számmal újra indítjuk a *Szabolcs-szatmár-beregi Szemlét*, kérve olvasóinkat, hogy észrevételeikkel, javaslataikkal segítsék munkánkat.”

Mindebből vajon mit valósítottunk meg mindebből? Sikerült realizálni a nagy terveket?

Nos, mint minden távlatos koncepcióban, nálunk is voltak elképzelések, eredmények és hiányok. Ebben a rövid emlékező cikkben nem vállalkozom a számok, nevek, törekvések pontos adatolására, pusztán felvillantok néhány mozzanatot.

Ezek közül először a borítót érintő dizájn váltást említem. 2012-től új tervezésű, színes első-hátsó címlappal jelenünk meg. Ezzel a gesztussal szeretttük volna követni azt a trendet, amely jelentkezett például a *Kortárs*, a *Hitel*, a *Magyar Napló*, a *Forrás*, a *Tiszatáj* esetében is: tegyük küllemében is vonzóbbá a folyóiratot, amelyet azóta is a Megyei Önkormányzat és Nyíregyháza Város támogat, kiadója a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár. (A színvonalas előállítás gyakran segítette a Nemzeti Kulturális Alap pályázatait.) A *Szemlét* továbbra is elfogadja tudományos orgánunként a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Tudományos Bizottsága és Történettudományi Bizottsága.

Az évek alatt átalakult a szerkesztőségi tevékenység; a hetenkénti személyes üléseket gyakran felváltotta az internetes szerkesztés, e napi munkában sokat köszönhetek Babosi Lászlónak (a tördelésben korábban Erdélyi Tamásnak, mostanában pedig Tatár Róbertnek). Szerencsére mindig több kéziratunk volt és van, mint amennyi egy számban elfér, mert a szokásos terjedelem 136 oldal. Ezt csak nagyon ritkán haladtuk meg. Igyekezünk javítani az olvashatóságát. Megtartottuk a korábbi tördelési képet: a tanulmányokat-interjúkat egy-, a recenziókat kéthasábos formában szedtük. (Ez utóbbi írások estében közöltük az ismertetőt a kötet fényképét is.)

2012 óta összesen 7500 oldalon jelentünk meg. Számonként általában húsz cikket tettünk közzé: így a tizenhárom esztendő alatt csaknem 1100 dolgozatot nyomtatunk ki.

A teljesség igénye nélkül idézek néhány – számomra, s bízom benne, olvasóink számára is – emlékezetes témát: mértékadó értekezéseket közöltünk 1514-re, a Rákóczi-szabadságharcra, az I. világháborúra, Trianonra, a második világhéjésre, a *málenkij robotra* és 1956-ra emlékezve. Izgalmas tanulmányokat publikáltunk Nyíregyháza egészségügyének, kórház- és orvostörténetének témaköréből, a megyénkbeli organikus építészetéről, Nyíregyháza és az olimpiák-, illetve a nagykállói vár, s a nyíregyházi nyomdászat történetéről. Nagy hatású dolgozatokat tettünk közzé az 1948-as árvízről, a nyíregyházi huszárokról, az evangélikus lelkészek és a népi írók titkosszolgálati megfigyeléséről, az újfelhértói zsidókról, a középkori templomokról, *Kállai kettős* történetéről, a megyeszékhely szocreál építészetéről. Megemlékeztünk Bessenyei Györgyről, Móricz Zsigmondról, Szomorj Dezsőről, Balázs Béláról, Kölcsey Ferencről, Krúdy Gyuláról, Rákos Sándorról, Féja Gézáról, Balázs Józsefről, Ratkó Józsefről, Kósa Ferencről, Pilinszky Jánosról, de szóltunk Wesselényi Miklósról, Luby Margitról, Benczúr Gyuláról, Hamvas Béláról, Lónyai Menyhértől (neki szentelt különszámunk is megjelent), illetve Margócsy Józsefről, Molnár Mátyásról, Hársfalvi Péterről, Horváth Jánosról, Frisnyák Sándorról, Porzolt Istvánról, Boros Lászlóról. (Itt említem meg mindazon kollégáinkat, barátainkat, immár halottainkat – borzasztóan nagy a névsor! –, akikkel, míg idejük engedte, együtt dolgoztunk: Antal István, Buda Ferenc,

Csermely Tibor, Csorba Sándor, Futaky László, Drótos Richárd, János István, Katona Béla, Kemény Gábor, Kopka János, Máriás József, Nagy Ferenc, Nagy Lajos Imre, Normantas Paulius, Orosz Szilárd, Takács Péter.)

A *Szemle* mindezek mellett közzétette a magyar kultúra napján Szatmárcsekén átadott Kölcsey-emlékplakett kitüntetettjeinek (Törőcsik Mari, Szörényi Levente, Varnus Xavér, Zsigmond Dezső, Csorba Sándor) laudációját, miként a Ratkó József-díjban részesült alkotók (Iancu Laura, Buda Ferenc, Nagy Gábor, Dinnyés József, Nagy Zsuka) méltatását. Ugyancsak közölte a Móricz-emlékéremmel elismert irodalmárok bemutatását és székfoglaló előadásait (Kőszeghy Péter, Csabai László, Tverdota György). Megjelentetett néhány csokorra való paródiát a VIDOR Fesztiválok anyagából. Közben vállalta azt is, hogy pályakezdő alkotóknak, írói-költői pályára készülődő fiataloknak biztosít bemutatkozási lehetőséget.

Szerkesztőségünk büszke arra a kezdeményezésre, amelynek keretében – a Nemzeti Kulturális Alap s a Nyíregyházi Egyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete támogatása mellett – kiadónk, a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár szervezésében immár kilenc országos konferenciát rendeztünk, ahol az ELTE, a Debreceni Egyetem, a Miskolci Egyetem, a Szegedi Tudományi Egyetem tudós professzorainak közreműködésével elemezhetjük Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Ratkó József, Pílinzky János, Rákos Sándor, Madách Imre, Nagy László életművét. (Jelenleg folyik a Németh László-konferencia előkészítése.) Az eseményeken elhangzott előadások tanulmányá alakított szövegét mindannyiszor publikáltuk is.

További feladataink között szerepel a társadalmi-szociológiai témák szélesebb körű vizsgálata csakúgy, mint az esősebb nyitás a történelmi Bereg vármegye kultúrájának feltárása érdekében. És még valami: minél több írásképes fiatal szerző felkutatása és feladattal való ellátása.

2015-ben, amikor a lap fennállásának fél évszázados jubileumát ünnepeltük – a mára vonatkozthatóan is – az alábbiakat írtam:

„Ötven év. A végtelen időben: pillanat, egy szűkebb közösség körében: maga az élet. A tudomány, a művészet alakulástörténetében sem kis idő, hát még egy sajtóorgánium esetében! Éppen ezért fogalmazok elfogódottan, olvasgatva a megsárgult lapokat. Azon oldalakat, amelyek már a történelem részei, és azokat, amelyeket magam is szerkesztettem-írtam. Mintha tegnap lett volna...”

A *Szemle* 2015-ben ötvenedik évfolyamát jegyzi: 1966-tól lett országos terjesztésű, évnegyedes folyóirat, számonként hét-kilenc ívnyi terjedelemben. Főszerkesztőinek (Hársfalvi Péter, Mező András, Németh Péter) hitvallását az 1995/4-es szám bekszöntője a következőképpen összegezte: »Folyóiratunk szerkesztősége kezdettől fogva azt vallotta, hogy az országnak emez észak-keleti/keleti régiója föl tudja mutatni azt a szellemi erőt, vagy magához tudja vonzani azokat az alkotókat az országhatáron belülről vagy kívülről, akik az egészhez mért színvonalon képesek megszólaltatni e régió hagyományait, föl tudják vetni gondjait, és keresik az ezek megoldásához vezető utakat, akik érzékeny felelősséggel alakítói Kelet-Magyarország kulturális, művelődési és

tudományos életének. Abban reménykedünk, hogy e törekvéseink találkoztak Kedves Olvasóink elvárásával, s fölfedezték folyóiratunkban e magasan levő elhivatottság betöltésének szándékát, s bízunk benne, hogy érdeklődésükkel továbbra is megtisztelik a *Szabocs-szatmár-beregi Szemlét!*»

Ma sem lehetne szebben szavakba önteni, mi vezérel bennünket, akik számról számra arra törekszünk, hogy (...) folytatva a lap nemes hagyományait, a társadalomtudomány, az irodalom, a művészet minél szélesebben értelmezett térénümairól hozzunk tanulmányokat, interjúkat, kritikákat. Szándékunk töretlen: szeretnénk teret adni minden, az igényes értekezésekre, írói-költői alkotásokra jellemző nyelvi műgonddal létrehozott szövegnek, függetlenül attól, szerzője hol él, milyen korú. Hisszük, hogy a ma formába öntött gondolat holnap már történelem. Ezért valljuk, hogy a szerkesztők nemcsak a jelen, hanem a jövő befogadójához is szólnak. Emiatt nagy a felelősségük. Ebben a hitben készítettük ünnepi számunkat is, és ajánljuk mai, holnap olvasóinknak. Bízunk benne, hogy a *Szemle* az előttünk álló évtizedekben továbbra is hű lesz küldetéséhez, a megye, továbbá a tágabb régió szellemi gazdagságának méltó felmutatásához.”

MARIK SÁNDOR

A *Szemle*-interjúk műhelytitkai

Nyugdíjas éveim elején elégedettség melengette a szívemet, amikor az egyik levéltári munkatárstól megkaptam az általa készített név- és tárgymutatómat. Az szerepelt benne, hogy több mint tízezer olyan írásom jelent meg a *Kelet-Magyarországn*ban, amelynek végén ott szerepelt a nevem vagy a monogramom. (Az írások száma valójában ennél nagyobb volt, mert tengernyi hír, tudósítás, szerzői jelölés nélküli aprómunka is gyarapíthatta volna a számsort, de nem ez a lényeg.) Elégedettségem addig tartott, amíg nem készítettem életút-interjút a *Szemle* számára Gloviczki Péter érsebész professzorral, aki beszélgetés közben fényképeket is mutatott. Köztük volt egy műtőben készült fotó, rajta méretes felirat: „10 000” és az operáló team, középen Gloviczki doktorral. A szám azt jelezte, hogy a tízezredik sikeres ér-, illetve szívműtétét hajtotta végre. Akkoriban készült nyugdíjas éveire. Azóta, ha tízezres számot látok, egyszerre jut eszembe tízezer újságcikk és tízezer érsebész-műtét. Érzek bizonyos különbséget. Persze nem lettem elégedetlen, csak egy picit szerényebb...

Haladjunk azonban sorjában.

Életem több személyes mérföldköve kapcsolódik 2004 tavaszához. Hatvan esztendőss lettem, negyven évi napilapos újságírói, szerkesztői munka után nyugdíjazásomat kértem. Gyermeünk külföldön szerezte meg közgazdász mesterdiplomáját és kereső lett. Feleségemmel családi látogatásra indultunk hozzá, amerikai utazás közben érkezett a felkérés a megyei önkormányzat hivatalától: részt vállalnék-e a *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle* éppen újrászerveződő szerkesztői csapatának munkájában? Számomra álmyszerű ajánlat volt: a napi események sodrásából a negyedévi megjelenés kényelme, ám megmaradva a számomra oly kedves hivatás közegében... Azonnal igent mondtam.

Most, hogy a *Szemle* jubileuma alkalmából visszatekintek, alig hihetőnek tűnik, hogy a folyóirat hat évtizedének utolsó harmadában minden lapszám – tehát hetvenöt *Szemle* – szerkesztésének részese voltam, és csaknem mindegyikbe írtam, legtöbbször interjút, összesen hatvanhatet.

Érdeemes szót ejteni arról, hogyan lett a *Szemle* állandó része az interjú, hiszen ez a műfaj a folyóiratban korábban csak elvétve fordult elő. Amikor a megújult szerkesztőség munkához látott, Németh Péter főszerkesztő tőlem elsősorban nem tartalmi hozzájárulást, írásokat várt – azokról kialakult rangos szerzői kör gondoskodott, az alkalmi felkérések pedig a rovatvezetők feladata volt –, hanem főképpen munkaszervezést: azt, hogy korábbi lapszerkesztői, tipográfiai tapasztalataimat hasznosítsam. Én viszont azt kértem, hogy rendszeresen írhassek is, mégpedig interjúkat, főleg a tudományos

élet megyei reprezentánsaival. Azt terveztem, hogy először a Magyar Tudományos Akadémia doktorait kérem fel, indulásként kiemelt figyelmet fordítva a természettudományokra, tekintettel matematikatanári alapidiplomámra. Megállapodtunk, és már az újonnan felállt szerkesztői csapat által készített első *Szemlében* (2004/3.) *Új akadémiai doktorok megyénkben* közös címmel megjelent az első két interjú: Csekéné Jónás Erzsébet nyelvészsel, egyetemi tanárral (*Csehov-drámák magyar fordításai*), és Frisnyák Sándor geográfus professzorral (*A hazai történeti földrajz megteremtője*). 2003-ban, illetve 2000-ben szerezték meg az Akadémián a DSc tudományos fokozatot.

Nem véletlenül foglaltam egy keretbe két interjút, mert terjedelmi okokkal kellett szembenézni. Kénytelen voltam újratanulni a szakmát. Napilaposként ugyanis sokkal rövidebb írásokra volt lehetőségem. Kézirataim végén sokszor volt dilemma: írhatok-e még öt-tíz sort, hiszen annyi érték sorjázott a jegyzetfüzetemben, a gondolataimban. Amikor erről beszélgettünk a főszerkesztővel, Németh Péter azt mondta: egy jó esszé, jó tanulmány terjedelme a *Szemlében* egy nyomdai ív lehet, ami szóközökkel negyvenezer karakter. Mi indokolhatná, hogy egy jó interjú ne lehessen annyi? A tartalom határozza meg a terjedelmet. Így döntöttünk a húsz- és negyvenezer közötti karakterszám mellett, ami elég rugalmas határ. A helyzetet jól jellemzi, hogy amikor a *Keletnek* írtam, Frisnyák Sándor vagy Csekéné Jónás Erzsébet esetében elegendőnek bizonyult megtudakolni, mivel foglalkoznak éppen, mi érdekelheti az olvasókat, és kérdezni, ami engem is érdekelt a földrajztudományból vagy például a műfordítás-elemzésből. Erre általában tizenöt perc elég volt, a kész írás pedig – a szűkös hely miatt – többnyire csupán a felszínt karcolta. A *Szemlénél* viszont alaposan fel kellett készülni, korábbi cikkeket, szakirodalmat olvasni, vázlatot készíteni, hogy mederben tudjuk tartani az egy-másfél órás beszélgetéseket, s azok célratörőek legyenek. És külön figyelni arra, hogy a hosszabb szakmai eszmefuttatások között legyenek mindig apró érdekességek, amelyek éberen tartják az olvasó figyelmét.

A lefényképezett gondolat

Hamar szembesülnöm kellett azzal, hogy az interjúalanyok kiválasztására vonatkozó eredeti ötlet jó volt, ám a megyében csak néhány akadémiai doktor tanít, kutat, különösen a természettudományok területén, azaz kevesen jogosultak a megtisztelő DSc címre. Ezért terjesztettük ki a kört a megyéből elszármazottakra, akadémikusokra, PhD-fokozattal rendelkezőkre, majd további szakterületeken kiemelkedő eredményt elérőkre is. Így már nagyobb lehetőségek nyíltak – csak *meg kellett találni az érintetteket*. Akkoriban aligha olvasták sokan nálam figyelmesebben az akadémikusi jelöléseket, kinevezéseket, kitüntetési névsorokat, megyénkhez köthető neveket keresve.

Az első nagy megmértetés már 2005-ben bekövetkezett, amikor – kissé túlterjeszkedve megyénk határára – a *Szemle* számára interjút kértem Ádám Magda Akadémiai-díjas történészről, az MTA doktorától, a XX. századi magyar és egyetemes történelem nemzetközileg elismert kutatójától. 1925-ben, az egykori szomszédos

Ung vármegye kis településén, Turjaremetén született, amely akkor Csehszlovákiához tartozott, ma Ukrajna. A téma, amely az írás címe is lett: *Új megvilágításban a Kárpát-medence I. világháború utáni története* (2005/2.) – lényegében Trianonról szolt. Történelem, amely tanulmányaim során az egyik leggyengébb pontom volt. Akkoriban a nyilvánosság előtt többnyire Ormos Mária történész akadémikus-politikus jelenítette meg a Trianonhoz kötődő aktuális ismereteket, a háttérben viszont Ádám Magda volt az első számú kutató, elemző, a forrásmunkák szakértője, szerkesztője. Ez azon alapult, hogy ruszin környezetben nőtt fel, értette, használta a szláv nyelveket, de ami még fontosabb: a német és az angol mellett kiválóan tudott franciául. Míg mások fordítások, kivonatok alapján, közvetve ismerhették meg a dokumentumokat, ő az eredeti iratokból tájékozódott, sőt: amikor megnyitlak a francia levéltárak korábban zárolt részlegei, ismert kutatóként az elsők között kapott bebocsátást. Nem voltam túl magabiztos, amikor az édesanyámmal azonos korú történészhez bekopogtattam, de szerencsére volt egy közös szál: anyukám Marosvásárhelyen született, a mi családunk is megszenvedte Trianont. Talán ezért fogadott bizalmába, s osztott meg olyan információkat is, amelyek újak voltak, vagy csak a beavatottak ismerték. Ádám Magda 2017-ig alkotott, nekrológját az Akadémia jegyezte. E búcsúztató szöveg két mondatát idézem: „Munkásságának fontos mondanója, hogy térségünk kisállamai csak az együttműködés révén képviselhetik sikeresen érdekeiket a nemzetközi politikában. Ennek előfeltétele pedig az ellentétek kölcsönösen elfogadható megoldása, ideértve a nemzeti kisebbségek jogainak tiszteletben tartását.” A *Wikipédia* szócikkében felsorolt könyveinek (monográfiák, forráskiadványok) száma huszonhat, válogatott tanulmányainak száma (magyar, angol, francia nyelven) harmincnyolc. Négy róla szóló cikket, illetve vele készült interjút említenek, utóbbiak egyike a *Szemlében* jelent meg.

Nem volt egyszerű a következő interjú sem: Závaczki Zoltánnal a meddőségkutatásról beszélgettünk. A közbeszédben a meddőség jellemzően a hölgyeket érinti. A Nyíregyházáról származó szakorvos akkoriban tért haza a Szegedi Klinikára Amerikából, ahol posztdoktori ösztöndíjasként a híres Yale Egyetemen éppen azt kutatta, hogy egy meddő párkapcsolatban a férfinak milyen része lehet (*Gyermekáldás akadályokkal*, 2005/3.) Ezekhez képest a Prékopa András akadémikussal készült interjú szakmailag számomra üdítőleg hatott, hiszen egy kiváló matematikussal, egyetemi tanárral beszélgethettem. Persze az olvasók többségével szemben csak annyi előnyöm volt, hogy nagyjából tudtam, miről van szó, viszont a professzor bizonyította: bonyolult témáról is lehet közérthetően beszélni. A Széchenyi-díjas akadémikus korának egyik legjelentősebb matematikusa, iskolateremtője. A szaklexikonok szerint az operációkutatás és az alkalmazott matematika kiemelkedő kutatója, kivételes képességekkel rendelkező tudósa. A Prékopa név jól ismert Nyíregyházán, a több generáció óta itt élő család sok neves embert adott a városnak, a megyének (*A matematika nemzetközi hírű tudósa*, 2005/4.)

Segített a kiválasztásban újságírói előéletem, többször fordultam korábbi napilapos riportalanyaimhoz. Közöttük megkülönböztetett helyet foglal el Szakály György.

1978-ban családi kapcsolat révén tudtam meg, hogy a konzervgyár egyik munkásasszonyának fia balettművész, a Magyar Állami Operaház szólótáncosa. Ez akkor szenzációs információ volt; néhány nap múlva már a budapesti Opera cukrászda kis asztalkája mellett váltottuk a világot. A táncosnak ez volt az első találkozása „a sajtóval”, nekem pedig a sok szerkesztőségi aprómunka mellett az első nagy sztorim. A karácsonyi, ünnepi számban jelent meg. Aztán sok alkalom adódott, hogy hírt adjak róla: Liszt Ferenc-díj, Magyarország Érdemes Művésze, Kossuth-díj, Magyarország Kiváló Művésze, az Operaház Mesterművésze, a Táncművész-képző Intézet igazgatója, kinevezett egyetemi tanár, az Operaház Örökös tagja – ám ezek, néhány kivételtől eltekintve rövid tudósítások voltak, nagyobb méretű életútinterjúra nem kínálkozott lehetőség. Erre 2009-ben jött el az idő, immár a *Szemle*-ben: a megyei közgyűlés „a Szabolcs-Szatmár-Beregből elszármazottként kifejtett országos jelentőségű kimagasló tevékenysége elismeréseként” megalapítása után elsőként Szakály Györgynek adományozta a Kozma Pál kitüntető díjat. Még ugyanabban az évben nevezték ki a Magyar Táncművészeti Főiskola (később Egyetem) rektorának, amely tisztséget két ciklusban, nyugdíjazásáig töltötte be. Életem nagy ajándéka, hogy csaknem fél évszázadon át figyelemmel kísérhettem kivételes ívű karrierjét. A hivatalos elismerések mellett számomra a csúcspont: egy görög színtársulat – világszerte bemutatósorozatára – *Zorba, a görög* szerepére Szakály Györgyöt hívta meg... Sajnos, csak 70 év adatott meg számára. (*Mozdulatokkal csodákat lehet kifejezni*, 2010/1.)

A Nyíregyházán született Paul Demeny (Demény Pál György) demográfus szakmai karrierje az Amerikai Egyesült Államokban ívelt magasra, ahová 25 évesen diplomás emigránsként érkezett 1957-ben. Ott doktorált, később egyetemeken tanított, majd megválasztották az Amerikai Népeségstudományi Társaság elnökének, amely tisztségben az első külföldi születésű szakember volt. A demográfia nemzetközi szinten elismert szakfolyóiratának alapító főszerkesztője. A rendszerváltás után kezdtek formálódni hazai szakmai kapcsolatai. Nemzetközi konferenciák díszvendége volt, könyveket, tanulmányokat adott közre az előregedő, népességi és munkaerőgondokkal küzdő kontinensünkről. Még híre-hamva sem volt a migránsáradatnak, amikor az ezredforduló táján szorgalmazni kezdte, hogy tenni kellene valamit, mert a menekültek el fogják árasztani Európát. Ekkoriban választotta külső tagjává az MTA, visszakapta magyar állampolgárságát. 2018-ban a legmagasabb állami kitüntetést, a Magyar Szent István Rendet adományozták számára. (Interjúnk: *Európa fog, a világ gyarapodik*, 2009/4.) Tizenöt évig tartott ismeretségünk, találkoztunk Budapesten, New Yorkban, együtt kerestük fel Nyíregyházán azt a házat, amelyben született. Nyolcvan éves korában kérte nyugdíjazását, akkortájt költözött haza. Kilencvenkét évet élt.

Növelte az interjúk értékét az olvasottság: az, hogy a *Szemle* számai felkerültek az internetre, mégpedig a megyei önkormányzat honlapjára.

Minden szép volt, mígnem váratlanul rossz hír érkezett: 2011 elején a megyei önkormányzat hivatala közölte, nincs anyagi fedezet a folyóirat megjelenítésére. Ez azért is kellemetlen volt, mert a szerkesztőségben két-három szám kéziratának ki-

sebb-nagyobb hányada gyűlt már össze, hiszen a szerkesztés csak folyamatában képzelhető el. De pénz nem érkezett. Így Németh Péter, megörzendő a *Szemle* hitelét, szavahihetőségét, a meglévő kéziratokból, köztük az én interjúmmal – *Egy élet két hazában, sok országban. Beszélgetés a Nyíregyházáról indult Várallyay Gyulával, a Világbank tanácsadójával* (2011/1.) – összeállított egy „hibrid” tartalmat, s kapcsolatai révén, a debreceni Kapitális Nyomdai Kft. támogatásával közreadott egy „záró” számot. Ebben a szerkesztőség nevében elköszönt az olvasóktól.

A baj ritkán jár egyedül. A megyeházán változás történt a számítógépes hálózatot üzemeltető rendszergazda személyében, sőt újra cserélték magát a központi vezérlő egységet (szervert) is, miközben a honlapról lemaradt a *Szemle*, a régi „anyagok” pedig nem őrződtek meg. Megviselt, ami történt, az interjúk elvesztése pedig érzelmileg érintett meg. Kötődtem új ismerőseimhez, tanultam tőlük. Néha újraolvastam a korábbi interjúkat, felidéztem a tartalmas beszélgetéseket, többekkel személyes kapcsolatot tartottam. Ekkor határoztam el, hogy nem hagyom annyiban, külön kötetben kiadom az addig megjelent huszonhárom interjút.

Az interjúk sorrendben: **2004:** Csekéné Jónás Erzsébet, Frisnyák Sándor **2005:** Ádám Magda, Prékopa András, Závaczki Zoltán **2006:** Megyénk kiemelkedő kulturális beruházása. (Nagy László, a Móricz Zsigmond Megyei Könyvtár igazgatója) • A mai magyar adórendszer (Szikora János, az Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal (APEH) elnöke) • Nyírbátor a Bátorri-jubileum évében (Veres János országgyűlési képviselő, pénzügyminiszter a szülővárosáról) **2007:** Ma már „lefényképezhetjük” a gondolatokat (Bánki M. Csaba pszichiáter főorvos, agykutató) • A cél a munka világában is értékes diploma (Jánosi Zoltán, a Nyíregyházi Főiskola új rektora) • Egy élet a meteorológia vonzásában (Ambrózy Pál, a Központi Meteorológiai Intézet igazgatója) **2008:** Környezetünket tisztító növények (Simon László mérnök, mikroelemkutató) • A csengerújfalusi O'sváth-család 600 éve (O'sváth György nagykövet, miniszterelnöki főtanácsadó) • A maradandóság és az állandóság szimbóluma (Nagy Ferenc, a Megyei Levéltár igazgatója) • A tömegkultúra rakoncátlan gyermeke (Kertész Sándor képregénykutató) **2009:** Várjobbágyok, királyok, királynék ismerője (Zsoldos Attila történész, az MTA doktora) • Az irodalmi múlt is kínál újdonságokat (A Széchenyi-díjjal kitüntetett Margócsy István irodalomtörténész) • A madarak tudósa (Szép Tibor ornitológus) • Paul Demeny (Demény Pál György) magyar-amerikai demográfus **2010:** Mozdulatokkal csodákat lehet kifejezni (Szakály György Kossuth-díjas táncművész) • A matematika kulcskérdése az érdeklődés (Gát György matematikus, az MTA doktora) • Világpolgár nyírderzsi ősökkel (Charles Fenyvesi író-újságíró, a Kozma Pál-díj 2000. évi kitüntetettje) • „A tanulással találtam meg a feladatot” (Seszták Oszkár, a megyei közgyűlés újraválasztott elnöke) **2011:** Várallyay Gyula mérnök.

Szerencse volt, hogy amikor kaptam honoráriumot, nem költöttem el, így nem kellett a „konyhapénzből” kipótolni. A kötetet magam szerkesztettem, barátaim lektorálták, Erdélyi Tamás szerkesztőtársam vállalta a műszaki tervezést, Nagy Tamás, korábbi *Kélet*-es munkatársam tervezett hozzá szép borítót, Németh Péter írt tartalmas ajánlót – és már 2011-ben megjelent a könyv *A lefényképezett gondolat* címmel – utalva a Bánki M. Csaba pszichiáterrel, agykutatóval készült interjúra. A kötet kiadója

a családi vállalkozás, az Ardlea Bt. volt. Két bemutatót tartottunk: Nyíregyházán a Megyei Könyvtárban, Budapesten pedig (ahol interjúpartnereim többsége élt, dolgozott) a Corvin Hotelben. Jóleső érzés volt, egy időre feledtette a lét/nemlét határán lévő folyóirat gondjait.

Az Univerzum suttogása

A *Szemle* „tetszhalála” szerencsére csak a következő évig tartott: a Nemzeti Kulturális Alap nyertes pályázatához Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Közgyűlése és Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata hozzátette a maga részét, a folyóirat 2012-ben ismét az olvasók kezébe kerülhetett – Karádi Zsolt személyében új főszerkesztővel. Némileg változott a szerkesztőség összetétele, amelybe ismét felkérést kaptam, és megjelenhetett a 24. interjúm is: *A nyilvánosság hamupipőkéi. A kisbíró dobjától a Facebookig. Beszélgetés Zöldi László médiatörténésszel* (2012/ 1.).

Szakály Györgyhöz hasonlóan a szintén nyíregyházi származású interjúpartnerem Márka Szabolcs asztrofizikus professzor. Véletlenül kerültünk kapcsolatba. Pasadenában, a Kaliforniai Technológiai Intézetben Pavlics Ferenc kutatómérnököt próbáltam többször elérni, aki az Apolló-program keretében a holdjáró tervezését és gyártását irányította erre a célra létrehozott laboratóriumában, de nem jártam sikerrel. Ezt itthon elmeséltem ismerősi körben, s valaki azt mondta, jobban járnék, ha legközelebb egy nyíregyházi fizikust keresnék fel, aki ugyanott kutató... De nem kellett újabb kaliforniai útig várni, mert az ígéretes részecskefizikusi karrier előtt álló Márka Szabolcs megnyert egy pályázatot, és családjával 2004-ben New Yorkba költözött, új karriert indított – immár asztrofizikusként.

A „miért?”-et firtató kérdésemre a választ hamarosan nyíregyházi találkozásunkon adta meg. Egyik professzorával beszélgetve még Pasadenában arra a következtetésre jutott, hogy váltania kell, mert „a részecskefizikában már *mindent feltaláltak*, most az asztrofizikában várhatók korszakos felfedezések, amelyeknek részese akar lenni.” Több, neki köszönhető érdekes cikk megírása után érett meg a lehetőség, hogy elkészíthessük a *Szemle*-interjúját. (*Feltáruznak a világűr titkai*. 2012/4.) Ebből kitűnt, hogy igaza lett: a Columbia Egyetem élvonalbeli asztrofizikusi csapatában – több éve már annak egyik vezetője – részese lett a LIGO-projektnek, amely jelentős eredményeket ért el a gravitációs hullámok megfigyelésében. Tagja volt annak a nemzetközi kutatói csoportnak, amelynek három vezető személyisége – közülük az őt Kaliforniában pályaváltásra ösztönző elméleti fizikus Barry C. Barish – 2017-ben Nobel-díjban részesült. Szabolcs azóta jelentős díjakat nyert, élénk tudományos és közéletet él, időnként Magyarországon is. Munkásságát több mint 600 lektorált publikáció dokumentálja, közel 80 ezer hivatkozást gyűjtött össze. Határozottan hisz abban, hogy az alapvető felfedezések keresésén túl a tudósoknak tapasztalataik és kreativitásuk felhasználásával az emberi élet jobbá tételébe is be kell fektetniük. Felesége, Márka (Hargitai) Zsuzsa is a Columbia tudós kutatója. Négy gyermeket nevelnek, három közülük már

egyetemista. Szakmai munkássága mellett azt is sokra értékeltém, hogy amikor tetőpontjához közelített a gravitációs hullámok kutatása, beiratkozott egy „gyorstalpaló” újságíró tanfolyamra. Meg akarta tanulni, miként lehet egy Nobel-díjra várományos tudományos eredményt a sajtó számára röviden, akár mindössze *húsz másodpercben* is szakszerűen kommentálni.

Amikor 2015 márciusában megláttam a nemzeti ünnepünk alkalmából kitüntetettek névsorában Bársony István professzor nevét (és fényképét, amelyen a Széchenyi István-díjat veszi át a Parlament kupolacsarnokában a három legfőbb közjogi méltóságtól), azonnal tudtam, hogy megvan a következő interjúpartnerem. A magas állami kitüntetés odaítélésének indoklása biztos támpontot adott: „Bársony István villamosmérnök, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, a Magyar Tudományos Akadémia Energiatudományi Kutatóközpontja Műszaki Fizikai és Anyagtudományi Intézete igazgatója, a hazai mikroelektronika, a szenzorika, illetve a mikro- és nanotechnológiai integrált rendszerek kutatásában és fejlesztésében elért kiemelkedő eredményei, valamint kimagasló intézetigazgatói munkájának elismeréseként kapta a díjat.” Néhány nap múlva csak azért hívtam fel telefonon a munkahelyén, hogy megkérdezzem, hová küldhetem a hivatalos felkérő levelet. „Hagyjuk ezt a formális szöveget – mondta – hiszen ismerősök vagyunk, emlékszem, amikor édesapámmal készítettél interjút; én akkor készültem az érettségire... Jöhetsz bármikor, csak szólj előző nap.”

Összeszedtem annyi ismeretet a mikroelektronikáról, a szenzorokról, a nanotechnológiai rendszerekről, hogy legalább el tudjuk kezdeni az érdemi beszélgetést. Ezek új dolgok voltak, nemcsak nekem, hanem a szakembereknek is. A laboratórium bejáratnál lévő fogadótérből beöltözés, cipővédő felvétele után is csak a folyosóra léphettem be, ahonnan üvegfalon át láthattam a mozgást. Bársony professzor később rajzok, fényképek, mintadarabok segítségével mutatta be, mivel foglalkoznak. Sok példány olyan aprócska volt, hogy csupán nagyítóval láttam valamit. Kértem, mutasson olyat, ami a gyakorlatban működik. Mintadarabot, kisméretű kapcsolót vett elő, amelyet a távvezetékeket működtetők számára terveztek. A vezérlő szakember Budapesten megnyomja „a gombot”, és a határállomáson elindul (vagy megáll) az áram, az olaj, a gáz áramlása. Ugyanígy elvek alapján működik például a Föld-űrállomás kapcsolat is. Itt kísérleteztek azokkal a parányi szilíciumlapkákkal is, amelyek ma már nélkülözhetetlenek a laptopokban, okostelefonokban. (*Magyarországon a tudás még kínálati piac* (2016/4).)

Mindig érdekelt, hogyan látják partnereim az interjúkészítés folyamatát, a párbeszédet. Sokáig nem adódott alkalom ezt „direktben” megkérdeznem, mert tolatkodásnak tűnhetett volna. A Bársony Istvánnal kialakult jó kapcsolat tette lehetővé, hogy erre választ kapjak. Az történt ugyanis, hogy a nyomtatott számok mellett időközben a *Szemle* újra fölkerült az internetre: a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár oldalára, az *epa.oszk.hu*, továbbá az *Arcanum* felületére. A *lefényképezett gondolat* című könyvem sikerén felbuzdulva a következő huszonöt interjút is kötetbe szerkesztettem

(Az *Univerzum suttogása*, 2019). A budapesti bemutatóra Bársony professzort kértem fel, ő pedig az ajánlójában a kérdésemre is utalt. Idézek: „Mint a kötetben szereplő egyik beszélgetőtársa állíthatom, hogy [a szerző] kiválóan felkészül interjúalanyai korábbi életének, pályájának fellelhető és aktuális adataiból. Ennek alapján észrevétlenül találja meg a megfelelő apropókat, hogy »beszéltesse« partnerét. Én például jól megtervezett riporter kérdések sorozatára voltam felkészülve – már amennyire ezt előre el lehet képzelni. Ezzel szemben Sándor egy kellemes, spontán, másfél óras rögzített csevegés után jelentette ki, hogy köszönöm, ennyi elég is. Na – mondtam magamban, ez is egy jó nagy strukturálatlan kutyvasz lesz – hiszen egyáltalában nem arról beszélünk, amit elképzeltem. Az interjú pár nap múltán olvasásra, javításra megkapott írott változata győzött meg róla, hogy éppen így volt jó. A néhány keresetlennek látszó, célzott kérdéssel az érdeklődő riporter azt tudta kicsalogatni a riportalanyából, ami az olvasó számára lehet érdekes, azt követően már csak a leírt szöveg szakmai ellenőrzése maradt hátra.”

Interjúk ebből az időszakból. **2011:** Zöldi László • **2012:** Ötvenéves a Nyíregyházi Főiskola, interjú a jelenlegi és az előző rektorral, Jánosi Zoltánnal, illetve Balogh Árpáddal • Ötvenéves a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségének megyei szervezete, interjú a jelenlegi és az előző főtítkárral, Losonczy Lászlóval, illetve Scholtz Bélával • Márka Szabolcs **2013:** Tóth Sándor Munkácsy Mihály-díjas szobrászművész • Kocsis Fülöp görögkatolikus püspök, később érsek-metropolita • Pucsok József, a Testnevelési Egyetem professzora • Keskeny Ernő volt moszkvai, leendő kijevi nagykövet **2014:** Pethő Ferenc professzor, kertészmérnök, növénynevelő • Antall István szerkesztő Ratkó Józsefről • **2015:** Gaál Ferenc, a Magyar Pénzverő Rt. vezérigazgatója • Pintér Anina jelmeztervező (Los Angeles, Hollywood) • Balázs Attila André Kertész-nagydíjas, Megyei Prima-díjas fotóriporter • Veres András római katolikus püspök **2016:** Kun István publicista (posztumusz) • Szlávik Lajos hidrológus mérnök • Bársony István **2017:** Bokor József akadémikus • Gloviczki Péter érsebész • Gerencsér András levegőkémikus, a Pannon Egyetem rektora **2018:** Pallai Mara bábszínész • Petrikovics Edit műfordító • Hauser Adrienne zongoraművész. Az *Univerzum suttogásához* Karádi Zsolt főszerkesztő írt gondolatébresztő ajánlást; kiadója a Móricz Zsigmond Megyei és Városi könyvtár volt.

Felhőben őrzött titkaink

Ezen a ponton alkalom kínálkozik arra, hogy szóba hozzam az interjúk közlés előtti bemutatását partnereimnek. Ez időnként vita tárgya: az interjúalany azt mondta-e, ami megjelent. Én mindig megmutattam az érintettnek a közlésre előkészített interjút – annak is, aki eredetileg nem tartott volna rá igényt. Ezt több szempont is indokolta: egyrészt megtiszteltem a partneremet, hogy ne utólag lássa közös munkánk gyümölcsét, ugyanis negyedéves folyóiratban lényegében hatástalan helyreigazítást közölni, ha esetleg hiba történt. Másrészt az interjúk hangfelvétel alapján készülnek, de – egyes gyakorlott előadó professzorok kivételével – nem az jelenik meg, amit a nyilatkozók szó szerint mondtak, hanem az, amit kifejezni akartak. Nagyon kevesen tudnak nyomda-

kész mondatokban fogalmazni (nekem egész eddigi pályafutásom során mindössze két ilyen partnerem volt), a hiteles végső formába öntés az újságíró feladata.

Nagy kérdés, hogy mit javítanak a nyilatkozók. Ez fölöttébb változó. Kaptam vissza olyan kéziratot, amelyikben mindössze egy-két apró igazítást találtam, de olyat is, amelyik hemzsegett a módosításoktól. Az előbbit egy kiváló kollégától, aki korábban rangos lapoknál szerkesztette neves szerzők írásait. Meg is kérdeztem, hogy figyelmesen olvasta-e a kéziratomat, mert igyekszem, de szinte hibátlan írást nem feltételezek magamtól. Azt mondta: nem hibátlan, de ez az én interjúm, szerzőként az én nevem szerepel felette. Ha ő elkezdené saját száíjeze szerint javítani, átírni, az már nem az enyém lenne, hanem az övé. Számára az a lényeg, hogy vállalni tudja-e az írásban szereplő, általam közvetített gondolatokat... Volt olyan partnerem, aki szerint vannak kifejezések, amelyeket soha nem használ és nem is akar, ugyanakkor vannak olyanok, amelyeket viszont szeretne látni minden megnyilatkozásában; akkor is, ha az vitatható. Elfogadtam. A sok javítást tartalmazó „piros pettyes” kéziratot sem vettem rossz néven, mert az interjúalanyom szerintem jobban ír, mint én: gyakorló író, műfordító. Azt mondta: meglehet, hogy mondandója valóban úgy hangzott el, ahogyan a magnófelvételen és a kéziratban szerepel, de átgondolva, írásban látva, pontosabban szeretne fogalmazni. Ezt a kérést méltányolni lehet.

Érdekes volt az is, hogyan lett interjúpartnerem az imént említett műfordító. Azt olvastam anno a napi sajtóban, hogy a következő évben, 2019-ben norvég író lesz a Budapesti Nemzetközi Könyvfesztivál díszvendége, mégpedig olyan szerző, akinek egyik műve félmillió (!) példányszámban jelent meg az ötmillió lakosú Norvégiában. Kíváncsivá tett, milyen lehet. A könyvtárból kikértem a hatkötetes életrajzi regényfüzér magyarul is megjelent első részét. A sorozatcíme provokatív, áthallásos: *Min Kamp (Harcom)*. Reflexből néztem meg, ki fordította: Petrikovics Edit. A vezetéknev azonnal felidézte a városalapító atyák szobrát a nyíregyházi Takarékpálota előtt. Olvasás helyett nyomozásba kezdtem. Nem kellett messzire mennem: feleségem, Marika, a Konzervgyárból ismerte a Petrikovics házaspárt, s órákon belül megvolt a lányuk telefonszáma, aki Karl Ove Knausgård regényfolyamának első két kötetét ültette át magyar nyelvre 2016-ban, illetve 2017-ben a Magvető Kiadó számára... (*Az író „fausti alkuja”, 2018/ 2.*)

Öröm volt számomra, hogy szinte minden partnerem az első szóra elfogadta a felkérést, s főleg a távolabb élők őszinte meglepetéssel, jó érzéssel. Egyetlen felkért személy – ráadásul éppen matematikus... – nem vállalkozott interjúra, és nem akarta indokolni, hogy miért. Sajnáltam, de nem erőltettem. Mindössze két esetben éreztem azt, hogy nem volt meg a „kémia”, mintha túl hivatalos maradt volna a beszélgetés, bár ez a tartalmat végül nem befolyásolta. Két olyan tervem volt, amely nem vált valóra: Farkas Bertalan úrhajósról kisregényt tudtam volna írni, ismertem a családját is, mert az 1970/80-as évek fordulóján másfél esztendeig én voltam a felelőse a *Kelet-Magyarország* „úrhajós projektjének”. Sokszor írtam róla, később megyei delegációval voltunk együtt Moszkvában. Mégis úgy véltem, a rengeteg róla szóló cikk után már aligha tudnék újat mondani. Utólag némi lelkiismeretfurdalásom van emiatt. Eszenyi Enikő

színművész interjúja is csak lehetőség maradt. Amikor Pestre költöztünk, részben éppen miatta vettem bérletet a Vígszínházba, ahol nemcsak jó szerepekben tündökölt, ő volt az igazgató is. Nem tartottam felkészültnek magam, s amikor már barátkozni kezdtem a gondolattal, megváltozott a helyzete, átmenetileg hazaköltözött Csengerbe.

Számos jó tippet kaptam az interjúkat követő kötetlen „levezető” beszélgetéseken. Bársony István akadémikus például elmondta, hogy néhány hete tartották Nyíregyházán az érettségi találkozójukat. Azonnal lecsaptam a hírre: ki volt a legérdekesebb résztvevő? Aki nem tudott ott lenni – mondta –, de levelet, beszámolót írt: Gloviczki Péter érsebész professzor az Egyesült Államok egyik legjobb klinikájáról, ám valószínűleg úgy jobban ismered, hogy „a kis bűvész...” az első *Ki mit tud?*-ből. Ötcsillagos információ! És volt elérhetőség is, e-mail-cím. Az Internet jóvoltából már aznap este megbeszéltük: hol, hogyan, mikor találkozhatnánk. Budapesten kezdtük személyesen, online folytattuk Párizsban, és ugyanígy fejeztük be Minnesotában (*A sebészeti művészete*, 2017/2.). Ugyancsak akkor került szóba, hogy Bokor József Széchenyi-díjas akadémikus, villamosmérnök is szabolcsi. Hamarosan találkoztunk, szenzációs műszaki érdekességeket tudtam meg tőle (*Automatizálás és biztonság*, 2017/1.) Szóba került, hogy tiszadobi származású, és minden addigi Zongorafesztiválra váltott jegyet. Találkozásunk idején vált bizonytalanná a rendezvény sorsa, és – az Akadémia alelnökeként is – felajánlotta, hogy befolyásánál fogva esetleg segíthet kilendíteni a holtpontról az ügyet. Közvetítettem közte és Hauser Adrienne zongoraművész (szintén interjúpartnerem) között, aki a minisztérium segítségével bízott. Végül a szálláshely-hiányon bukott meg a rendezvény sorsa, ezen nem tudtak változtatni.

Nem kerülhetem meg, hogy mi történik a kézirat elkészültének első változata és a megjelenés között. Minden kéziratomat elsőként feleségem, Marika látta. Érdekes helyzet ez, mert munkája során ő is sokat írt, színvonalas előterjesztéseket, beszámolókat, pályázatokat. Sokszor megkapta, hogy könnyű neki, hiszen a férje újságíró... A valóság viszont az, hogy ő segített többet nekem. Mégpedig azért, mert én pénzügyi technikumban végeztem, ahol nemcsak a történelem, hanem a nyelv és az irodalom sem volt a fókuszban. Neki viszont a nyíregyházi Kölcsey Ferenc Gimnáziumban olyan magyartanárai voltak, mint Bachát László, Csorba Sándor, Katona Béla – később mindegyikük a főiskolán tanított. Nemcsak klasszikusokat tudott idézni, hanem odaillő latin hivatkozásokat is. Az élettapasztalata nagyobb volt, mint az enyém: falusi lányként dolgozott cséplőgép mellett, szőlőben, házikertben, konzervgyári vezetőként pedig rengeteg emberi sorsból merített. Egyetlen fontos írásomat sem adtam tovább, míg nem véleményezte. Kritikus volt. Legtöbb írásomat leadás előtt látta egy főiskolai évfolyamtársam is, bölcsészdoktor, akitől azt kértem, ne kíméljen. Voltak örömteli és ledorongoló szavai... Utóbbiakat is köszönettel vettem. Ezek után következtek az utolsó simítások, „cizellálások”, majd átadás a *Szemle* főszerkesztőjének, szerkesztőjének. És még így is becsúszott egy-egy hiba, szerencsére nem sok.

Hogyan tovább? Ez a pandémia idején foglalkoztatott először. Már akkor látszott, hogy lesznek változások, új kihívások. Előbb még csak a technika rohamos fejlődé-

se, majd a mesterséges intelligencia egyre nagyobb térhódítása. Volt két nagyon jó interjúpartnerem, akikkel sokáig halogattam a beszélgetést, a biztonságérzetemet alapoztam rájuk, hátha egyszer vészhelyzetbe kerülök. Bekövetkezett. A koronavírus-járvány idején leállt az ország. Akkor készült el két *Szemle*-interjú – személyes jelenlét nélkül. A Skype-on léptünk kapcsolatba Bódi Antal anyagtudományi mérnök-fizikus, informatikus szakemberrel (*Az önvezető autó már nem a sci-fi világa*, 2020/2.), illetve Balogh Ágnes robotikakutatóval, főiskolai tanárral (*A robotkupa nemcsak játékról szól*, 2020/3.). Mindkettőjüket évtizedek óta ismerem, tudtam, a számítástechnikát profi szinten alkalmazzák, biztos voltam, hogy velük sikerül jó online interjút készítenem. Ez most kissé megmosolyogatóan hangzik, mert ma már napi gyakorlat, de akkor még csak a szakemberek bíztak ebben a lehetőségben. Utólag úgy vélem, hogy ha az olvasó nem tudja „a titkot”, aligha vesz észre különbséget.

A *Szemle*-ben 2019–2023 között megjelent interjúk harmadik gyűjteménye (*Felhőben őrzött titkaink*, 2023) a következő írásokat tartalmazza: **2019:** Szilágyi László szeszipari vezérigazgató • Szentpáli Roland tubaművész • Páneurópai Piknik: Turi Gábor újságíró, egykori szervező **2020:** Bartha Dénes, a Soproni Egyetem professzora, az erdők világának tudósa • Bódi Antal • Balogh Ágnes • Jávor András, a Debreceni Egyetem professzora **2021:** Bán Ferenc építész, a Nemzet Művésze • Budai Lívია mezzoszoprán operaénekes • Biró Borbála mikrobiológus professzor, talajorvos • Zombor Levente ütőhangszeres művész-tanár, a Talamba Ütőegyüttes művészeti vezetője **2022:** Schöner Alfréd egyetemi tanár, főrabbi • Orendi Mihály sportvezető, tehetséggondozó • Dragony Tímea zeneszerző • **2023:** Sipos László jogász, műemlékvédő • Hajnal Béla közgazdász-statisztikus • Simon Judit szerkesztő-riporter független filmrendező, a Görgei- és a Klapka-film alkotója. E kötet kiadója is a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár. Az ajánlót Jánosi Zoltán irodalomtörténész, a *Magyar Napló* akkori főszerkesztője írta.

Azóta már azt is tudjuk, hogy a fejlődés újabb szintet lépett. 2020-ban a robotikakutató még csak érintette a mesterséges intelligenciát, ami azóta viharos fejlődésnek indult, és át fogja alakítani az újságírást is. Számomra ez a gyakorlatban eddig azt jelentette, hogy az egyik leginkább munkaigényes feladat, a hangfelvételek lejegyzése írott szöveggé feleslegessé válik. Ez régen egy-egy interjú esetében akár egy napot is igényelt. Tavaly használtam először a gépi lehetőséget: tíz perc kellett ugyanahhoz a munkához. (*A baktériumoktól az öregedésbiológiáig – Amerikai beszélgetés Orosz András tudományszervező programigazgatóval*, 2024/3.) Azóta tudtam meg, hogy idegen nyelven készült interjú lefordításához sem kell sokkal több idő, sőt idén az okostelefonnal tettem egy próbát, az interjúkészítésnél a diktafon mellé helyeztem. Bizony, már a felvétellel szinkronban tudta írásban rögzíteni a hanganyagot. Persze ott még nem tartunk, hogy maga a mesterséges intelligencia készítse az interjút. Újságíróra még szükség lesz, legalábbis mostani tudásunk szerint, de az egész rendszer rövid időn belül át fog alakulni, egy újabb szép hivatás változik meg alapvetően.

Remélem, hogy addig még tudok néhány interjút írni!

Hogy negyedik interjúkötet lesz-e, azt ma még megjósolni sem lehet...

RESZLER GÁBOR

A Szabad Franciaország ellenállási mozgalom és az angolszász hatalmak viszonya 1940 és 1944 között

A francia politikai és katonai vezetést felkészületlenül érte a náci Németország 1940. május 10-én indított támadása.¹ Charles de Gaulle azon kevés francia katonai teoretikus közé tartozott, aki már a harmincas évek végén figyelmeztetett az I. világháborúban szerzett tapasztalatokon nyugvó hadseregszervezés, stratégiai és taktikai tervezés idejétmúlt jellegére, és a hadsereg motorizációja, valamint a harckocsizók önálló fegyvernembe szervezése mellett érvelt. A legfelső hadvezetés azonban hallani sem akart reformokról. Tévedésük látványosan megbosszulta magát, Franciaországot egy hónap alatt eltiporta a német hadigépezet. De Gaulle a rábízott páncélos hadosztállyal hiába ért el sikert arcvonalán, hiába mutatta meg a gyakorlatban a modern harckocsi-hadviselés hatékonyságát, a háború menetét nem tudta befolyásolni. Harctéri sikereivel annyit ért el, hogy címzetes dandártábornokká léptették elő, és Paul Reynaud miniszterelnök június 6-án hadügyi és nemzetvédelmi helyettes államtitkárként beemelte átalakított kormányába. Ez a politikai feladatkör tette később lehetővé, hogy az ötvenéves tábornok a harcoló Franciaország szimbólumává váljon.

Az új kormánynak tagja lett Pétain marsall, aki mögött a kapituláció hívei álltak. Reynaud miniszterelnök megbízásából De Gaulle többször utazott Londonba Churchillhez, és a brit kormányfőt biztosította arról, hogy a franciák az anyaország elvesztése után is készek kitartani a gyarmataikon. A helyzet azonban gyorsan kedvezőtlené vált, a kapituláció hívei tovább erősödtek. Churchill június 11-én Franciaországba utazott, ahol a haditanács ülésén hasztalan idézte Clemenceau egykori szavait – „Harcolni fogok Párizs előtt, Párizsban és Párizs mögött!” –, Pétain egyértelművé tette, a franciák nem tudják Párizst védeni.² Kifejtette azon véleményét, hogy Nagy-Britannia számára szintén az a legkedvezőbb megoldás, ha mielőbb fegyverszünetet kér Né-

¹ Jelen tanulmány a II. világháború során a fővárosokért vívott küzdelmeket feldolgozó munka részlete. Az 1941 nyarán, a keleti fronton lezajlott presztízsharcokról szóló rész a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 2023. III., a lengyel emigráció 1939 és 1944 közötti érdekérvényesítő küzdelmét bemutató tanulmány a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 2024. IV. számában jelent meg.

² WINSTON S. CHURCHILL: A második világháború. Budapest, 1989. Európa Könyvkiadó, 1. k. 280. [CHURCHILL, 1989.]

metországtól. Churchill erre a felvetésre úgy felelt, hogy a brit szigetek elleni német inváziót úgy lehet legjobban kezelni, „ha az inváziós erők egy részét útközben vízbe fojtják, a partokat érő maradékot pedig jól fejbe verik”.³ A tárgyalást követő vacsorán a brit miniszterelnökre igen kedvező benyomást tett a mellette ülő De Gaulle, aki a francia vereség után kibontakozó gerillaháború szükségességéről beszélt. Másnap a brit háborús kabinet ülésén Churchill fiatal és energikus politikusként jellemezte a francia tábornokot, aki az összeomlás után átveheti az irányítást.

Horogkereszt a Diadalíven

A felgyorsult események Franciaország bukásához vezettek. A kormány nyílt várossá nyilvánította Párizst, majd június 14-én a főváros katonai kormányzója, Dentz átengedte a metropoliszt a bevonuló első német egységeknek. A megszállók kétnapos kijárási tilalmat rendeltek el Párizs birtokba vétele befejezéséig. Június 15-én megkezdődött a győztesek parádéja a város szívében. A Wehrmacht tábornokai az Arc de Triomphe-nál, azaz a Diadalívnél fogadták a harcokban kitűnt egységek díszelgését. A képviselőház, a szenátus, a minisztériumok, a városháza és az Ismeretlen Katona Sírja fölött hatalmas horogkeresztes zászlók lobogtak.⁴ Másnap Reynaud lemondott és Pétain alakított kormányt. Az új kormányfő Madridon keresztül a németek fegyverszüneti feltételeiről tájékozódott, de Hitler csak Mussolinival folytatott június 18-ai találkozója után adott választ a franciáknak. A viszonylag mérsékelt követelésekkel a Führer elejét akarta venni, hogy a francia kormány Londonba meneküljön, és a harc folytatása mellett döntsön. A feltételeket Pétain kabinetje elfogadta, és az I. világháborús német fegyverszünet helyszínén, Compiègne-ben június 22-én a Charles Huntzinger tábornok vezette francia küldöttség aláírta az egyezményt. De Gaulle nem nyugodott bele a vereségbe, és június 17-én elhagyta Bordeaux-t azzal a meggyőződéssel, hogy ő az „örök” Franciaország egyetlen legitim képviselője, aki olyan úton indul el, amelyen sokáig magányosan kell haladnia. Ahogyan emlékirataiban megfogalmazta: „Úgy éreztem magam, mint az az ember, aki úszva akar átkelni az óceánon.”⁵ Úgy látta, nem Franciaország adta meg magát, „hanem egy kis csoport intrikáinak és önzésének következménye volt a fegyverletétel”.⁶ A valóságban azonban a francia társadalom nagy része ünnepelte Pétain marsall döntését, mert benne látta a haza megmentőjét.

Az „elhagyott hajótörött” De Gaulle Londonba érkezésétől fogva élvezte Churchill támogatását, aki lehetővé tette számára, hogy június 18-án – miután értesültek Pétain fegyverszüneti puhatolozásáról – a BBC mikrofonja előtt elmondja első beszédét. Ebben a felhívásában De Gaulle a francia miniszterelnököt defetistának ne-

³ M. SZEKENI GÉZA: Charles de Gaulle. Egy konzervatív forradalmár. Budapest, 2012. Magyar Szemle Könyvek, 44. [M. SZEKENI, 2012.]

⁴ NYIKOLAJ NYIKOLAJEVICS MOLCSANOV: De Gaulle tábornok. Budapest, 1974. Zrínyi Kiadó, 155. [MOLCSANOV, 1974.]

⁵ CHARLES DE GAULLE: Háborús emlékiratok. Budapest, 1973. Gondolat Kiadó, 64. [DE GAULLE, 1973.]

⁶ M. SZEKENI, 2012. 47.

vezte, kormányát pedig az ellenség előtti behódolással vádolta, és felszólított minden franciát a harc folytatására, a gyarmatbirodalom erőforrásainak kiaknázására. Ez az esemény évek múlva a francia történelem egyik fontos epizódjává vált, de a beszéd elhangzásakor De Gaulle szavai a semmibe hulltak. A „szabad franciák” 1940 nyarán nagyon kevesen voltak. Hogy első rádióbeszéde visszhangtalan maradt, azt bő húsz évvel később maga De Gaulle honfitársai tulajdonosi mivoltával magyarázta. Szerinte az embereknek választaniuk kellett üzletük, műhelyük, földbirtokuk, állampapírjaik és Franciaország között, és a tulajdonukat választották. „Kik voltak az első »szabad franciák«? Azok a derék fickók, mint a Sein-sziget halászhajósai, akiknek csak a halászbarkájuk volt, és amit magukkal is hoztak és nem volt vesztenivalójuk; a zsidók, akik azért menekültek, mert sejtették, hogy mindent elveszítenek. Az anyagi javak választottak azok helyett, akiknek Franciaország lelke és a tulajdonuk között kellett választaniuk. A birtoklót az birtokolja, amit birtokolnak.”⁷ De Gaulle a hazáját választotta. A katolikus középosztályból származott dandártábornokról már a katonai iskolában azt tartották, hogy úgy viselkedik, mint egy száműzött király. Az I. világháborúban háromszor sebesült meg, a német fogolytáborból pedig négyszer kísérelte meg a szökést, és mind a négyszer visszavitték. Három dologban mélységesen hitt: abban, hogy Franciaországnak kivételes küldetése van a világban, hogy a hazafiasság minden csoportérdeket felülírhat, és hogy ő maga rendkívüli ember, és egyszer szolgálatot tesz hazájának. De bármennyire hitt saját elhivatottságában, tiszteletben tartotta a francia társadalom akaratát. A politikáról bölcs konzervatívként így fogalmazott: „Ugyan, hogy lehetne hatékonyan kormányozni egy olyan országot, amelyben több mint kétszázféle sajtó létezik?”⁸

1940 júniusában De Gaulle fordulóponthoz érkezett. Túl kellett lépnie mindazon az erkölcsi normákon és értékeken, így a fegyelem, az engedelmesség, a törvényes hierarchia iránti tisztelet elvén, amelyek meggyőződése szerint a francia állam szilárdságának, megdönthetlenségének alapjául szolgáltak. Lelkiismeretére hallgatva azt tartotta kötelességének, hogy elutasítsa az alárendeltséget, és az utolsó törvényes kormány tagjaként nyíltan elítélje az árulásnak tekintett fegyverletételt, majd harcot kezdjen a Vichyben székelő kormány ellen. Pétain az 1940-es háborút a történelmen végighúzó francia–német viszálykodások egyik újabb szakaszának tekintette, amelyben ezúttal a franciák maradtak alul. Vele ellentétben De Gaulle az új világháború elvesztett csatájaként értékelte Franciaország kudarcát, és távlatokban gondolkodva bízott benne, hogy a világegés végül a Harmadik Birodalom bukásával ér véget. Úgy látta, hogy a küzdelmet felvállaló Nagy-Britannia számíthat az Egyesült Államokra és az újabb világegésből a Szovjetunió – vagy, ahogyan következetesen nevezte, Oroszország – sem maradhat ki. Ennek a két hatalomnak az áldozatvállalása elkerülhetetlenül a náci Németország vereségéhez vezet. De Gaulle remélte, hogy június 18-ai felhívása után lesz olyan politikus vagy katonai vezető, aki a háború folytatását kívánó erők élé-

⁷ M. SZEKENI, 2012. 51.

⁸ HAHNER PÉTER: Franciaország története. Budapest, 2002. Műszaki Könyvkiadó, 247.

re áll. Arra törekedett, hogy neves személyiséget találjon a kibontakozó mozgalmához, a szerveződő ellenálláshoz. Bízott benne, hogy Charles Noguès tábornok, az észak-afrikai csapatok főparancsnoka, vagy a fegyverszünetet elutasító Daladier vállalja ezt a szerepet.⁹ Ezek a próbálkozások végül nem vezettek eredményre, és De Gaulle-ra maradt a feladat. „De milyen célért és milyen határok között?” – tette fel a kérdést emlékiratában.¹⁰ A látszatát is el akarta kerülni, hogy a szabad franciák a tűzvonalban a Brit Birodalomért küzdenek. „Ahhoz, hogy az erőfeszítésnek értelme legyen, nemcsak egyes franciákat, hanem Franciaországot kell újból hadra kelteni” – vallotta meggyőződéssel.¹¹ Ennek szellemében látott hozzá az ellenállás megszervezéséhez. 1940. június 26-án összeállított egy memorandumot a britekkel történő együttműködés jogi kereteiről. Két nappal később a brit kormány a tábornokot ismerte el a bárhol tartózkodó szabad franciák vezetőjeként. A brit–francia megállapodás alapokmányát augusztus 8-án hozták nyilvánosságra.¹² De Gaulle számára a legfontosabb eredmény az volt, hogy az egyezményvel a brit kormány az önállóan tevékenykedő francia erők vezetőjeként ismerte el őt. A szabad francia egységek csak tőle kaphattak parancsot, és egyik szabad francia alakulat sem kerülhetett brit parancsnokság alá előzetes megállapodás nélkül. E dokumentum hiányában nem lett volna több, mint a brit haderő kötelékében harcoló francia alakulatok parancsnoka – hasonlóan a csehekhez, a lengyelekhez vagy a hollandokhoz.¹³ Churchill döntésével a brit katonai és politikai vezetők nem értettek egyet. Végül a brit kormányfő álláspontja kerekedett felül, és De Gaulle elindulhatott politikusi útján.

Az ellenállás szimbóluma

„Június 18-a embere” eltökélten hozzálatott, hogy az antifasiszta koalíció tagjai által is elismert jelentékeny erővé formálja a francia ellenállást. De Gaulle 1940 és 1944 közötti emigrációja az 1943 májusáig tartó londoni, illetve az azt követő algíri szakaszra osztható.¹⁴ Folyamatosan elszántan gyűjtötte maga köré a katonákat és a civileket, igyekezett a Szabad Franciaország nélkülözhetetlen háttországává tenni a francia gyarmatbirodalmi területeket.¹⁵ Ennek érdekében 1940. október 27-én létrehozta a Gyarmatbirodalom Védelmi Tanácsát.¹⁶ Kezdetben kevés sikerrel járt az erőfeszítése. Az anyaország összeomlása után a gyarmatterületek közül például csak Kamerun és

⁹ M. SZEBENI, 2012. 51.

¹⁰ DE GAULLE, 1973. 65.

¹¹ Uo. 65.

¹² M. SZEBENI, 2012. 53.; A Szabad Franciaország és az Egyesült Királyság között 1940. augusztus 7-én megkötött egyezmény szövegét közli BENE KRISZTIÁN: A Szabad Francia Erők 1940–1943. Pécs, 2017. Kronosz Kiadó, 396–400. [BENE, 2017.]

¹³ M. SZEBENI, 2012. 54.

¹⁴ ANDREW SHENNAN: De Gaulle. Budapest, 1997. Akadémia Kiadó, 27. [SHENNAN, 1997.]

¹⁵ A francia ellenállók katonai szervezetének elnevezése 1940 júniusától Szabad Francia Erők (Forces Françaises Libres – FFL). Emblémája a lotaringiai kettős kereszt lett.

¹⁶ BENE, 2017. 409–414.

Francia Egyenlítői Afrika csatlakozott a szabad franciákhoz, Francia Nyugat-Afrika, Szíria és Indokína a vichyi kormány felügyelete alatt maradt. A britek támogatásával De Gaulle kísérletet tett a dakari francia erők megnyerésére. Az 1940. szeptember 23. és 25. között lezajlott dakari csata a Vichyhez hű erők győzelmével zárult, és a szabad franciák vezetője komoly presztízavesztést szenvedett. A kudarc kis híján véget vetett De Gaulle politikai pályafutásának.

A válságon Churchill segítette át, aki megvédte a tábornokot a brit képviselőházban, ugyanakkor levonta a tanulságot a dakari faskóbból: hadászati és politikailag nem előnyös közös expedíciókat indítani a Szabad Franciaországgal.¹⁷ A dakari incidens az amerikai vezetést megerősítette azon szándékában, hogy érdemesebb továbbra is Vichy gyarmati kormányzóival együttműködni. Ez az amerikai engedékenység De Gaulle számára elfogadhatatlan volt, mert csökkentette a Szabad Franciaország tekintélyét és szerepét. Elvileg is elfogadhatatlan volt számára, mert 1940 őszétől a kollaboráns francia kormány követte a náci rendszer külpolitikáját, és átvette ideológiájának egyes elemeit. A vichyi Franciaország szuverenitásának tiszteletben tartása a német megszállók szeszélyétől függött. A Petain vezette bábállam nem üzent hadat Nagy-Britanniának, de maga Hitler is jobbnak látta megőrizni Vichy semlegességét.¹⁸ A gyarmati területek és erőforrások fölötti hatalom kiterjesztésének elvetélt kísérlete lehangolta a francia ellenállás vezetőjét. Önbizalmának és az angliai csata kedvező fordulatának köszönhetően azonban 1940 őszére úrrá lett elkeseredettségén. Küldetstudata erősödött, mozgalmát Franciaország egyetlen igaz képviselőjének tekintette, önmagát pedig egy szuverén kormány fejének. A katonai és gyarmati erők tömörítése mellett fontos lépés volt az emigráns kormány szerepét betöltő Francia Nemzeti Bizottság (Comité National Français – CNF) létrehozása 1941. szeptember 24-én Londonban.¹⁹ Elnöklete alatt De Gaulle a hat civilből és hat katonából álló bizottságot olyan vezető állami szervvé igyekezett formálni, amely saját hivatalnoki karral és fegyveres erővel rendelkezik.

A külhoni és a hazai ellenállás csak lassan formálódott. A franciákat az apátiából az ország egész területének 1942 végén bekövetkezett megszállása zökentette ki. A gazdaság kizsigelése, a kötelező munkaszolgálat bevezetése, a náci ideológiából következő deportálások egyre kiterjedtebb ellenállási mozgalomba torkoltak.²⁰ A honi ellenállási csoportok elsőként az értelmiség és a munkások körében alakultak meg. Vichy 1942. novemberi megszállását követően a nácik elleni cselekvő fellépés az ország egészére, valamint a középosztály egy részére is kiterjedt.²¹ A vichyi rendszerrel szembenállók számára egyre inkább De Gaulle vált a német uralom elleni küzdelem legelszántabb vezetőjévé. Megkérdőjelezhetetlen tekintélyét többek között a britek

¹⁷ SHENNAN, 1997. 29.

¹⁸ ROGER PRICE: Franciaország története. Budapest, 1994. Maecenas, 252. [PRICE, 1994.]

¹⁹ A Harcoló Franciaország létrehozása. Dokumentum. BENE, 2017. 416–418.

²⁰ GAZDAG FERENC: Franciaország története 1945–1988. Budapest, 1989. Kossuth Könyvkiadó, 9. [GAZDAG, 1989.]

²¹ PRICE, 1994. 255–258.

kel és az amerikaiakkal ütközve a francia érdekek engedmény nélküli képviselésével érte el. Az emigráció első szakasza a tábornok akaraterejét, rögtönzési tehetségét tette próbára, míg 1943-tól az észak-afrikai esztendőkből elsősorban tervezői és szervezői rátermettségét kellett bizonyítania.²² Kezdetől fogva De Gaulle arra törekedett, hogy a francia ellenállás megőrizze önállóságát, ne kerüljön sem Nagy-Britanniától, sem az Egyesült Államoktól függőségbe. Attól tartott, hogy a britek meg akarják szerezni a francia gyarmatokat, az USA pedig mindent megtesz azért, hogy Franciaország soha ne térhessen vissza nagyhatalomként a világpolitika színpadára. Személyes ellenszenvet táplált egyes angol és amerikai tisztviselőkkel szemben.

A brit politika és annak bizonyos képviselői ellen intézett durva támadásai gondot okoztak Churchillnek, a tábornokot ugyanakkor felhőborította a britekről feltételezett kétszínűség.²³ Az amerikai vezetés érezhetően nem tüntette ki figyelmével és rokonszenvével a szabad franciák mozgalmát. Elfogadták ugyan az 1941. szeptember 24-én alapított Francia Nemzeti Bizottság (CNF) létezését, de továbbra is fenntartották a diplomáciai kapcsolatot a Vichyben működő kormánnyal.²⁴ Az amerikai elnök szemében a tábornok önjelölt vezér volt diktatórikus hajlammal. Rooseveltet mélyszélesen felhőborította az a gondolat, hogy De Gaulle vagy bárki más legitimitációval rendelkezhet, mielőtt még a francia nép demokratikus módon megadná ehhez a felhatalmazást. Az amerikaiak egy egoista tiszt fasisztoid képzelgéseiként értelmezték De Gaulle fellépését.²⁵ Az elnök személyes ellenszenvét az amerikai hírszerzés jelentései tovább erősítették, amelyekben De Gaulle-t teljesen elszigetelt „virtuális diktátorként” jellemezték, aki megrészegült a hatalomtól. A vichyi amerikai követség jelentése ennél továbbment azt állítva, hogy De Gaulle Jeanne d'Arc reinkarnációjának tartja magát, és a briteknél is rosszul áll a szénája.²⁶ Ez az ellenséges amerikai álláspont komolyan veszélyeztette a tábornok pozícióját, aki 1942-től érezte, hogy mozgalmát már nem csak a szövetségesek jóindulatától függ, hanem a Vichyvel és a nációkkal szemben folyamatosan erősödő hazai ellenállás hatékonyságától is, amelyet egyre inkább azonosítottak a személyével. 1942 májusában vezérkara előtt erről a helyzetről a következőképpen fogalmazott: „Franciaországgal létesített kapcsolataink azt bizonyítják, hogy a nemzet valóban a mi zászlónk alá gyülekezik”. Véleménye szerint a szövetségesek tisztában vannak a francia közvéleménnyel és a Szabad Franciaország iránti erősödő rokonszenvet gyakran kelleltenül emlegetik, de a szabad franciák mozgalmát már nem tudják felszámolni.²⁷ A következő hónapok 1942 novemberétől 1943 júniusáig komoly próbatételekkel jártak, ám végül igazolódott De Gaulle helyzetértékelése.

Az Észak-Afrikában megindítandó Fáklya hadművelet tényét Churchill csak az utolsó pillanatban, az amerikai elnökkel történt 1942. november 5-ei egyeztetés után

²² SHENNAN, 1997. 27.

²³ SHENNAN, 1997. 31.

²⁴ M. SZEBENI, 2012. 84.

²⁵ SHENNAN, 1997. 32.

²⁶ M. SZEBENI, 2012. 84.

²⁷ SHENNAN, 1997. 33.

hozta De Gaulle tudomására. Részben Roosevelt De Gaulle tábornokkal szembeni előítélete miatt történt ez így, részben a két évvel korábbi dakari fiaskóból okulva azért halogatta a tájékoztatást a brit miniszterelnök, hogy a támadás hírének kiszivárgását elkerüljék. Bár Churchill nem akarta kockára tenni az amerikai szövetséget, ugyanakkor arról sem feledkezett meg, hogy 1940 óta a briteket milyen kapcsolat fűzte De Gaulle mozgalmához, és milyen súlyos sértésként élné meg a francia tábornok, ha készakarva eltitkolnák előle az angolszász erők partraszállási tervét. „Kifejtem majd neki – írta Churchill Rooseveltnek –, hogy a »Fáklya« az Egyesült Államok vállalkozása és amerikai hadititok, ezért nem tettem róla említést, továbbá nem azért marad ki az akcióból, mintha nem a legjobb érzésekkel viseltetnénk iránta, hanem a »Fáklya« övezetében várható helyi bonyodalmak miatt, valamint azért, mert a lehető legcsekélyebb méretűre kell korlátozni a harcokat.”²⁸ Az USA vezetésének szándéka eltért ettől. Az észak-afrikai partraszállástól és a francia gyarmatterületek ellenőrzés alá vonásától az amerikaiak azt remélték, hogy létrehozhatnak egy De Gaulle-ellenes, a szövetségesekkel zökkenőmentes együttműködésre kész francia mozgalmat tekintélyes katonai személyiség vezetésével. Jelöltjük Henri Giraud tábornok volt, aki bátor katonaként 1940-ben ellenezte a fegyverletételt, azután német fogságba esett, majd onnan megszökött. Az amerikaiak két érdemét emelték ki: rangja magasabb volt De Gaulle-énál, és egyáltalán nem érdekelt a politika. Hasonlóan vélekedett Giraud-ról Churchill. 1937 óta személyesen ismerték egymást. Churchill akkor találkozott vele először, amikor megszemlélte a Maginot-vonalat, és Giraud beszámolt neki I. világháborús kalandjairól, szökéséről a német hadifogolytáborból. Mivel Churchill magát is az angol–búr háborútól fogva szökött fogolynak tekintette, amolyan „szellemi közösség”, rokonszenv ébredt a két ember között.²⁹ A rejtjeles táviratokban Tekekirályként emlegetett francia tábornok amerikai segítséggel Gibraltárból 1942 novemberében eljutott Észak-Afrikába, ahol kiderült, nem tudja maga mellé állítani a francia gyarmatokat irányító parancsnokokat. A Fáklya hadművelet végrehajtásakor az Egyesült Államok másik kiszemeltje, François Darlan admirális került előtérbe, aki 1942 áprilisában a németek nyomására mondott le miniszterelnöki pozíciójáról, de a Vichyhez hű francia fegyveres erők főparancsnoka maradt. 1942. november 10-én az amerikai Clark tábornok vele írta alá a fegyverszünetet, és három nappal később az USA elismerte Darlant Észak- és Nyugat-Afrika főbiztosaként. Viszonzásul Darlan elrendelte az összes francia haderő szövetségesekhez csatlakozását. A lépést a birodalmi tanács³⁰ is támogatta, amelyben Giraud mellett négy, Vichyben kinevezett tisztviselő kapott helyet. A gyors katonai siker érdekében tető alá hozott alkut De Gaulle nem fogadta el, és eljátszhatta az elvhű kritikus szerepét, aki továbbra is rettenthetetlen ellenfele

²⁸ CHURCHILL, 1989. 2. k. 162.

²⁹ CHURCHILL, 1989. 2. k. 163–164.

³⁰ Az alkotmány alapján Petain marsall akadályoztatására hivatkozva Darlan 1942. november 14-én önmagát Franciaország afrikai főbiztosának nyilvánította, és létrehozta a birodalmi tanácsot (Conseil Impérial), amelynek egyik tagja Giraud volt.

maradt a Vichy-kormányzatnak.³¹ Ez az állásfoglalása kedvező visszhangot váltott ki a francia ellenállási mozgalomban, és még jobban elmérgesítette a tábornok és az amerikai kormányzat viszonyát. Ezt a konfliktust De Gaulle tudatosan felvállalta, mert úgy vélte, „inkább a francia néptől függ mozgalmának fennmaradása, mint Roosevelttől”.³² Tisztánlátását a későbbi események újfent igazolták.

A casablancai színjáték

A II. világháború menetében 1943 elejére a második el-alameini ütközet, az észak-afrikai partraszállás és a befejezéséhez közeledő sztálingrádi csata nyomán fordulat kezdett kibontakozni. A diplomáciai elképzelések és a jövőbeni katonai műveletek összehangolása indokoltá tette az antifasiszta koalíció vezetőinek csúcstalálkozóját. A stratégiai döntéseket előkészítő konferencia helyszínéül a marokkói Casablancát választották. Sztálin a Sztálingrád környéki hadműveletekre hivatkozva távolmaradt a tanácskozástól, így azt Churchill és Roosevelt részvételével bonyolították le 1943. január 14. és 24. között. Churchill az angol gyarmatbirodalom fenntartása szempontjából létfontosságúnak tekintette Olaszország mielőbbi térdre kényszerítését és a Földközi-tenger feletti ellenőrzés visszavételét. Az amerikai hadvezetés a Földközi-tengert másodrendű hadszíntérnek tekintette, és a nyugat-európai második front megnyitásának részleteit kívánták kidolgozni.³³ Az angolok az Olaszországra vonatkozó elképzeléseikhez nem ragaszkodtak mereven, inkább kompromisszumra törekedve a földközi-tengeri hajózás biztonsága érdekében Szicília mielőbbi elfoglalását jelölték meg elsődleges célként.

A katonai kérdések mellett Churchill és Rooseveltt már a casablancai konferencia előkészítésekor fontosnak tartotta Francia Észak-Afrika helyzetének tisztázását és az önálló Franciaország újrateremtésében szerepet játszó hatalmi központ létrehozását. A Vichy-kormányral kapcsolatot fenntartó Egyesült Államok és a Szabad Franciaországot támogató Nagy-Britannia közös álláspontjának kialakítása buktatókat rejtett. Az 1942. novemberi észak-afrikai partraszállás után az amerikai vezetés az algíri fegyverszünetet aláíró François Darlan tengernagyot ismerte el a francia gyarmati erők vezetőjének. Miután Vichy-ellenes és monarchista ellenállók december 24-én meggyilkolták Darlant, helyére az amerikaiak Észak- és Nyugat-Afrika főbiztosának Giraud tábornokot szánták. Churchill igyekezett Roosevelttel De Gaulle személyét elfogadtatni. Bár személyesen még nem találkoztak, az amerikai elnök a hórihorgas tábornokot követők nélküli önjelölt vezetőnek tartotta, aki megítélése szerint felhatalmazás nélkül képviselt egy kimerült, zavarodott nemzetet. A brit miniszterelnök végül megszerezte Rooseveltt hozzájárulását ahhoz, hogy a casablancai konferencián mindkét francia vezetővel, Giraud-val és De Gaulle-lal egyszerre tár-

³¹ SHENNAN, 1997. 34.

³² Uo. 34.

³³ RÁNKI GYÖRGY: A második világháború története. Budapest, 1976. Gondolat Kiadó, 246.

gyaljanak. „Giraud-t nevezzük vőlegénynek, én hozom őt Algériából” – írta táviratában Roosevelt Churchillnek–, „te pedig hozd a menyasszonyt, De Gaulle-t Londonból, és rendezünk egy kényszerházasságot.”³⁴ A „menyasszony” azonban kéréte magát, és csak Giraud-val kívánt négy szemközt egyeztetni egy ideiglenes, a nemzeti egységet kifejező központi hatalmi szerv létrehozásáról a franciák által ellenőrzött területen. De Gaulle szerint az amerikaiaknak nem állt érdekében a francia egység megteremtése. Churchill január 17-én újabb sürgönyt küldött a Szabad Franciaország vonakodó vezetőjéhez, hogy mielőbb jöjjön Casablancába. „Ha most elutasítja az Elnök meghívását, a közeli jövőben természetesen szóba sem jöhet, hogy meghívják az Egyesült Államokba. Azonkívül végleg kudarcba fulladnak azok a kísérleteink, amelyekkel igyekszem áthidalni az Ön mozgalma és az Egyesült Államok között felvetődő nehézségeket. Ezeket az erőfeszítéseimet addig mindenesetre nem folytatnám, amíg Ön az említett mozgalom vezetője.”³⁵ Végül január 22-én De Gaulle megérkezett Marokkóba, és Giraud-val ebédelt. A kezdeményezően fellépő De Gaulle azonnal szemrehányást tett azért, hogy négy alkalommal hiába invitálta Giraud-t egyeztetésre, és „most idegen hatalmak szögesdróttal körbekerített támaszpontján kerül sor erre a találkozóra”.³⁶ Hamarosan kiderült, a két tábornok elgondolásai összehangolhatatlanok. De Gaulle Giraud törvényalkotói és közigazgatási elképzelései iránt érdeklődött, miközben ebédpartnere ahhoz ragaszkodott, hogy De Gaulle olvassa be csapatait az észak-afrikai haderőbe, és jöjjön Algírba beosztott pozícióba. A Szabad Franciák vezetője ezt visszautasította. Azzal érvelt, hogy a francia hatóságok szerepét csak a szabad franciák tölthetik be a francia szuverenitás egyedüli őrzőiként. Ezen hatóság keretén belül Giraud szerepet kaphat, de csupán De Gaulle politikai ellenőrzése alatt. A találkozón Giraud „önként bújta nyakát a hurokba, mivel De Gaulle érveire s felvetéseire egyszerűen azt válaszolta, hogy ezek politikai dolgok, és azokkal ő, mint katona nem foglalkozik. Tévedett, mivel a szövetségesek és a franciák kapcsolata legfőképpen politikai természetű volt”, hiszen az angolszászok Észak-Afrikában mozgásba lendült hadereje mellett a franciák katonai súlya eltörpült.³⁷ A két francia tábornok négy szemközti megbeszélése nem hozott áttörést.

Roosevelt a francia kérdés megoldásánál Giraud-ban bízott, de január 17-ei tárgyalása ráébredtette az amerikai elnököt, hogy a francia tábornok politikusi rátermettsége megkérdőjelezhető. Giraud csak a katonai kérdésekre koncentrált. Fegyvereket kért a gyarmatokon toborzandó katonák felszereléséhez, a politikai teendők hidegen hagyták. Roosevelt a megbeszélés után csalódottan jegyezte meg fiának: „Attól tartok, nagyon gyöngye nádszálba kapaszkodunk.”³⁸ Január 19-én a második megbe-

³⁴ JEAN EDWARD SMITH: *The Liberation of Paris. How Eisenhower, de Gaulle and von Choltitz Saved the City of Light.* New York–London, 2019. Simon & Schuster, 37. [SMITH, 2019.]

³⁵ CHURCHILL, 1989. 2. k. 187.

³⁶ M. SZEBENI, 2012. 104.

³⁷ Uo. 104.

³⁸ ELLIOTT ROOSEVELT: *Apám így látta.* Budapest, 1947. 80.

szélésen Rooseveltt már azt javasolta, hogy a francia ideiglenes kormányt úgy kell felállítani, hogy abban Giraud és De Gaulle egyformán felelősséget kapnak annak összeállításáért és működtetéséért. Giraud nem lelkesedett a javaslatért, de ellenvetést sem tett. Továbbra is a gyarmati csapatok felfegyverzése foglalkoztatta. Január 22-én este találkozott először De Gaulle az amerikai elnökkel. A két vezető közötti ellenszenvből fakadó feszült légkörben az amerikai titkosszolgálat lövésre kész fegyverekkel igyekezett elejét venni a tábornok esetleges tetteleges fellépésének. Az indokolatlan készültséget, a titkosszolgálat túlbuzgóságát az amerikai elnök tanácsadója, Harry Hopkins operettbe illő jelenetnek minősítette.³⁹ A függöny mögötti titkoszatos árnyak miatt Rooseveltt és De Gaulle első beszélgetése különös légkörben zajlott le. Udvarias hangulatban kerülték a határozott megfogalmazást. Rooseveltt nyájasan De Gaulle értésére adta a kötelezőnek szánt kétszereplős megoldást, mire a francia tábornok tapintatosan megjegyezte, hogy a nemzeti akarat már az ő személyében megejtette a választást. „Ám ügyeltünk, nehogy fejfel menjünk egymásnak, érezve, hogy az összeütközés semmire se vezetne, és tudtuk: a továbbiakban mindkettőnk érdeke azt kívánja, hogy kíméljük egymást.”⁴⁰ Január 23-án De Gaulle ismét Giraudval egyeztetett, aki időközben felkarolta Rooseveltt és Churchill tervét. A bizottság élén főparancsnokként teljesen magához kívánta vonni a katonai irányítást, és a birodalmi tanácsban bennmaradtak volna a Vichy-rendszerben szerepet játszott köztisztviselők. De Gaulle ezt továbbra is elfogadhatatlannak tartotta, így a megegyezés elmaradt. A marokkói találkozó végén közös nyilatkozat sem született, mert a Rooseveltt és Churchill által megfogalmazott kommunikét De Gaulle elutasította a francia szuverenitást sértő kitételek miatt. A francia kérdés megoldatlanságát leplezendő a közvélemény számára fénykép készült De Gaulle és Giraud ünnepélyes kézfogásáról. A teátrális elemeket sem nélkülöző casablancai értekezlet véget ért, és elkezdődött az a politikai küzdelem, amelynek végén egyetlen vezetője maradhatott a francia ellenállási mozgalomnak.

A konferencia befejezésekor Rooseveltt két memorandumot adott át Giraud-nak. Az egyik az észak-afrikai francia erők kölcsönbérleti szállítások keretében történő felfegyverzéséről szólt, a másik az algíri székhelyű polgári és katonai hatóságok élére szóló főparancsnoki elismerését tartalmazta. A Törökországban tartózkodó Churchill megkérdezése nélkül Rooseveltt mindkét előterjesztést aláírta. A történetekről értesülve a hazafelé tartó brit kormányfő megállt Algírban, és módosított a dokumentumokon. Az első emlékeztetőben egyértelművé tette, hogy a franciáknak nyújtandó támogatás nem történhet a britek rovására, míg De Gaulle-t a másik memorandum azon módosításával mentette meg a teljes elszigetelődéstől, hogy Giraud hatalmát Észak- és Nyugat-Afrikára korlátozta. Ezekbe a változtatásokba Rooseveltt beleegyezett.

³⁹ ROBERT E. SHERWOOD: Rooseveltt és Hopkins. Budapest, 1989. Magvető Könyvkiadó, 2. k. 100.

⁴⁰ DE GAULLE, 1973. 285.

A nemzeti megújulás stratégiája

A brit miniszterelnöknek köszönhetően De Gaulle a casablancai konferencia után sem szorult ki a hatalmi küzdelemből, hanem újabb esélyt kapott, hogy a felszabadítandó Franciaország szimbólumává válhasson. Élt is ezzel a lehetőséggel, mert érezte, az idő neki dolgozik. A gaulle-ista érzelmek terjedtek Észak-Afrikában, Franciaországban pedig az általa megbízott Jean Moulin⁴¹ hozzálátott az ellenállási mozgalmak De Gaulle vezetése alatti egyesítéséhez. Az erőfeszítéseknek köszönhetően a területileg és ideológiailag erősen tagolt ellenállás összefogására létrejött az Ellenállás Nemzeti Tanácsa (Conseil national de la Résistance – CNR) két szakszervezet, hat politikai párt – köztük a kommunisták – és nyolc ellenállási mozgalom képviselőit tömörítve.⁴² Az 1943. május 27-én Párizsban tartott első ülésen elismerték De Gaulle-t az ellenállás politikai vezetőjének. A CNR közleményében egyértelművé tette, sohasem fogadják el, hogy a tábornokot Giraud-nak rendeljék alá. Követelték, hogy „minél hamarabb állítsanak fel ideiglenes kormányt Algírban De Gaulle tábornok elnökletével és Giraud tábornok katonai irányításával”.⁴³ A nyilatkozatot látva Giraud hajlott arra, hogy De Gaulle-lal együtt irányítsa a létrehozandó központi francia kormány szervet. Amikor 1943. május 30-án De Gaulle repülőgépe leszállt az Algír melletti Boufarik légikötőben, a francia ellenállás irányításának új szakasza kezdődött. A tábornok egyik életrajzírója a következő időszakot úgy foglalta össze, hogy hat hónapot vett igénybe, amíg De Gaulle maga alá gyűrte Giraud-t, egy évet, hogy Rooseveltet megalázza, és Churchillt arra kényszerítse, ismerje el a tábornok vitathatatlan vezető szerepét. A kezdeti csekély esélyek ismeretében ez a teljesítmény elképesztő volt.⁴⁴ A folyamatosan erősödő hazai ellenállásra támaszkodva De Gaulle-nak sikerült kivédenie az elmozdítására, háttérbe szorítására irányuló brit és amerikai próbálkozásokat, és az 1943. június 3-án létrehozott Francia Nemzeti Felszabadító Bizottságban (Comité français de Libération nationale – CFLN) megkerülhetetlenné vált személye.⁴⁵ A londoni Francia Nemzeti Bizottság és az észak-afrikai polgári és katonai parancsnokság egyesülésével létrejött szervezetet kezdetben Giraud és De Gaulle közösen elnökölte. A Felszabadító Bizottság központi hatalmi szervként irányította a francia gyarmati területeket, az ott található katonai erőket, és összehangolta a francia szuverenitás helyreállítása érdekében teendő erőfeszítéseket. A bizottság vállalta, hogy helyreállítja a szabadságjogokat, a köztársaság törvényeit és a köztársasági rendet a megszállókat kiszolgáló vichy

⁴¹ Jean Moulin (1899–1943) francia köztisztviselő, aki a német megszállás alatt az Ellenállás Nemzeti Tanácsa megalapítója és két hónapig első elnöke volt. 1943. június végén a Gestapo letartóztatta. 1943. július 8-án a kínzásokba belehalt.

⁴² Feljegyzés az Ellenállás Nemzeti Tanácsa első üléséről. BENE, 2017. 419–420.

⁴³ SHENNAN, 1997. 36.

⁴⁴ Aidan Crawley értékelését a De Gaulle: A biography című könyvből (London, 1969. 203.) idézi M. SZEBENI, 2012. 108.

⁴⁵ A Francia Nemzeti felszabadítási Bizottság létrehozásának dokumentumai. BENE, 2017. 420–425.

rendszer felszámolásával.⁴⁶ A bizottságból kimaradtak a korábban Vichyt kiszolgáló politikusok, mert De Gaulle elutasított bármilyen kompromisszumot.

Az angolszász szövetségeseknek sem tett engedményeket, hogy még a lehetőségét is kizárja Franciaország jövőbeni szuverenitása korlátozásának. Az engedékenyebb, a politikai következményekkel nem számoló Giraud-val szemben ez az álláspont fokról fokra növelte De Gaulle elismertségét az ellenállók és a francia nép körében egyaránt. Ennek köszönhetően szoríthatta ki vetélytársát a CFLN éléről, miközben szembeszállt Roosevelttel, dacolt az amerikai kormányzat és Churchill kifogásaival. 1943 második felében De Gaulle hozzájárult az ideiglenes államszervezet felállításához Észak-Afrikában, ellenőrzése alá vonta a francia háborús erőfeszítéseket. Kidolgozta a francia felszabadított területeken létrehozandó közigazgatás menetrendjét, hogy elejét vegye a szövetséges katonai közigazgatás franciaországi bevezetésének. A francia érdekek következetes képviselővel többséget szerzett a CFLN-ben, így szembeszállhatott Giraud elképzeléseivel, aki katonai főparancsnokként az elnökkel azonos rangban álló tisztviselőnek tekintette magát.⁴⁷ De Gaulle lemondással, visszavonulással fenyegetőzött. Roosevelttel megbízásából Eisenhower úgy próbálta De Gaulle-t jobb belátásra bírni, hogy kilátásba helyezte, amennyiben Giraud-t leváltja, akkor az amerikaiak beszüntetik a francia hadseregnek szánt fegyverszállításokat. A fenyegetés azonban visszafelé sült el, mert a CFLN tagjai megsértődtek az amerikai ultimátumról értesülve. Eisenhower nyomásgyakorlása végül De Gaulle számára kedvezőbb megoldáshoz vezetett. Teljesen magához ragadta a politikai ügyek ellenőrzését, és Giraud szerepét a főparancsnoki teendőkre korlátozta, ezzel újfent maga ellen fordítva az amerikai és brit kormányzatot. Felsejlett annak a veszélye, hogy a szövetségesek kihagyják a Felszabadító Bizottságot a franciaországi partraszállás tervéből, és megfosztják a németektől megtisztított területek újjászervezésének lehetőségétől. Ennek kivédésére a CFLN tekintélyét átgondolt propagandamunkával tovább erősítették mind a külföldi kormányzatok körében, mind a francia közvéleményben. Ezenkívül De Gaulle több ismert politikust gyűjtött maga köré, és Algírban létrehozta parlamenti fórumként a Konzultatív Gyűlést, amelyben az ellenállás képviselői a harmadik köztársaság utolsó parlamentjének tagjaival együtt foglaltak helyet. A gyűlés megszületését az amerikai és brit sajtó kedvezően fogadta.

Hogy az olaszországihoz hasonló szövetséges katonai kormányzásnak De Gaulle elejét vegye, kiterjedt adminisztratív hálózatot épített ki. Ennek érdekében 1944 első négy hónapjában fontos rendeletek sorát fogadták el. Januárban létrehozták a 18 regionális köztársasági megbízott hivatalát, akik a felszabadítás utáni politikai átmenet ellenőrzését kapták feladatul. Regionális kormányzóknak olyan megbízható személyeket kerestek, akik átvehetik a prefektúrák irányítását és a párizsi központi

⁴⁶ <https://mjp.univ-perp.fr/france/co1943cfln.htm> 1943. június 3-i rendelet a Francia Nemzeti Felszabadítási Bizottság létrehozásáról. (letöltve: 2025. jún. 10.)

⁴⁷ SHENNAN, 1997. 44.

minisztériumok vezető állásait.⁴⁸ De Gaulle tudta, hogy a franciáknak részt kell vállalniuk a németek elleni fegyveres küzdelemből, és a háború utáni nagyhatalmi érdekérvényesítés megteremtéséhez a 400 ezres francia haderő fronton aratott győzelmei nélkülözhetetlenek. Ezért folyamatosan figyelemmel kísérte a szövetségesek oldalán Olaszországban harcoló Juin tábornok⁴⁹ francia expedíciós hadseregének sikereit. A Rómától délre 1944 májusában végrehajtott áttörést a szövetségesek is nagyra értékelték. Ezek a sikerek később érvként szolgáltak De Gaulle számára, hogy a franciák részt vehessenek a normandiai, majd a dél-franciaországi partraszállásokban.

A de gaulle-i stratégiai elgondolások egyik alapvető elemét a háborút követő nemzeti megújulás képezte. A Brazzaville-ben 1944. január 30. és február 8. között tartott konferencián az anyaország és a gyarmatok közötti kötődés erősítését, a politikai, társadalmi és gazdasági reformok tervezeteit vitatták meg. Az újjáépítésre vonatkozó elképzeléseket összehangolták az ellenállási mozgalmak és a CNR elgondolásaival, követeléseivel. A Nemzeti Ellenállási Tanács 1944. március 15-én elfogadott programja a francia területek felszabadításakor végrehajtandó intézkedések mellett a politikai szabadságjogok és szociális biztonság megteremtésével kapcsolatos feladatokat tartalmazta.⁵⁰ Hatékony végrehajtásuk érdekében a CFLN 1944. június 3-án a Francia Köztársaság Ideiglenes Kormányának (Gouvernement provisoire de la République française – GPRF) nyilvánította magát, ezzel mintegy jelezve, hogy a felszabadítandó nagyvárosokban a szuverenitás helyreállítása lesz az elsődleges teendője. A CFLN átgondolt stratégiai terve a normadiai partraszállással válhatott valósággá.

„... íme előbukkan dicsőségünk napja!”

Amikor 1944. június 3-án De Gaulle repülőgéppel Algírból Londonba tartott, nem ismerte a tervezett partraszállás hadműveleti tervét, nem tudta, hogy pontosan hol jelölték ki az inváziós partszakaszokat. Csak azzal volt tisztában, hogy az angolszász szövetségesek sem őt, sem az ideiglenes kormányát nem ismerték még el, és féltő volt, a gaulle-istákat kihagyják a későbbi politikai rendezésből, ahogyan a francia haderőt a partraszállási hadműveletből. Megvolt az esélye annak, hogy az amerikaiak és a britek a vichyi rendszerről levált, kompromisszumos megoldáson fáradozó Lavalt, vagy a gyökeres változást igénylő baloldali erőket támogatják De Gaulle-lal szemben.⁵¹ Amikor az 1944. június 4-i találkozájukon Churchill tájékoztatta a francia tábornokot a végrehajtás előtt álló Overlord hadműveletről, azt is egyértelművé tette előtte, hogy

⁴⁸ SHENNAN, 1997. 46.

⁴⁹ Alphonse Pierre Juin (1888–1967) francia marsall. 1940-ben a német támadás során hadosztályparancsnokként fogságba esett. Pétain közreműködésével 1941-ben szabadult, és Weygand utódaként az észak-afrikai francia katonai alakulatok főparancsnoka lett. 1942 végén Giraud tábornokhoz csatlakozott. 1943-tól az Olaszországban harcoló francia hadsereget vezényelte. 1944. augusztus közepétől a Dragonos (Dragonyos) fedőnevű hadművelet részeként a Rhône völgyében előrenyomuló francia csapatokat irányította.

⁵⁰ CLAIRE ANDRIEU: Le Programme du CNR dans la dynamique de construction de la Nation Résistante. <https://www.cairn.info/revue-histoire-politique-2014-3-page-5.html> (letöltve: 2025. jún. 6.)

⁵¹ M. SZEKENI, 2012. 128.

ha szakítás következne be a CFLN és az USA kormánya között, akkor Nagy-Britannia az utóbbi oldalán marad. De Gaulle-nak kétsége sem volt afelől, hogy az angolok ki mellett állnának ki. Egyetlen dolgot tartott fontosnak: el akarta kerülni a szövetséges katonai közigazgatás kiépítését a felszabadított franciaországi területeken. Ennek a beavatkozásnak a veszélyére utalt, hogy bár az ellenállók ezrei elismerték De Gaulle vezető szerepét, és a francia fegyveres erők készenlétben álltak Dél-Franciaország előzönlésére, az angolszász szövetségesek mégis a tábornok megkérdezése nélkül hoztak fontos döntéseket, és az sem dőlt el, hogy a partraszállást követően De Gaulle és társai hatást gyakorolhatnak-e a következő hetek eseményeire.⁵² A francia ellenállás vezetőjét csak egy dolog vizsgálhatta: Eisenhower megígérte, De Gaulle csapatai nélkül nem foglalják el Párizst.⁵³ Ám addig számos nehézséget kellett leküzdeni annak érdekében, hogy a CFLN Franciaországon belül és kívül tovább erősítse pozícióját, kivédhesse a szövetségesek háttérbe szorításra irányuló terveit. A tábornok gyanúja igazolódott, amikor a június 4-i megbeszélés végén Eisenhower zavartan átadta De Gaulle-nak azt a kiáltványt, amelyet a partraszállás napján kívántak a franciákhoz eljuttatni. A szövegből kimaradt személyének említése, és a francia népet arra szólították fel, hogy ne a francia ideiglenes kormány utasításainak engedelmeskedjenek, hanem Eisenhowernek. A partraszállók elvárták, hogy a franciák kövessék a szövetségesek utasításait, és ismerjék el a katonai parancsnokságot, amely „a legfelsőbb hatalom szerepét fogja betölteni mindaddig, amíg a franciák maguk nem választják meg saját képviselőiket és saját kormányukat”.⁵⁴ De Gaulle abban a hitben, hogy csupán egy szövegtervezetről van szó, a kiáltványt magával vitte, és ki akarta egészíteni azt. Erre azonban nem nyílt lehetősége, mert a szöveget már egy héttel korábban kinyomtatták, és milliószámra szórták repülőgépről Franciaország fölött. Igazolódtak legsötétebb aggodalmai. „A harc tiszta kilátásaira az imént ismét a fortélyos politika árnyéka vetődött” – emlékezett vissza erre a pillanatra.⁵⁵ A francia ideiglenes kormány feje azt a következtetést vont le a történetből, hogy az angolszász szövetségesek nem hajlandók támogatni őt, ezért határozottan egyedül kell cselekednie.⁵⁶

A szövetségesekkel újabb ütközésre az invázió napján került sor. A BBC június 6-án este olyan rádióműsort készített elő, amelyben felhívást intézett népéhez a norvég király, a holland királynő, a luxemburgi hercegnő és a belga miniszterelnök. Ezután következett Eisenhower az említett felhívással. A műsor készítői indítványozták De Gaulle-nak, intézzen szózatot Franciaországhoz. Kijelentette, nem kíván részt venni ebben a színjátékban, mert ha ő a szövetséges főparancsnok után kap szót, azzal azt a benyomást kelti, hogy csatlakozik a számára elfogadhatatlan felhíváshoz. Csak külön és más időpontban hajlandó beszédet mondani. Churchill feldühödött De Gaulle

⁵² Uő. 2012. 128–129.

⁵³ SMITH, 2019. 42–43.

⁵⁴ DE GAULLE, 1973. 398.

⁵⁵ Uő. 398.

⁵⁶ M. SZEBENI, 2012. 130.

makacssága és hajlíthatatlansága miatt, de végül beleegyezett, hogy a francia ellenállás vezetője június 6-án délután 6 órakor külön beszédet mondjon a londoni rádióban.⁵⁷ A brit miniszterelnök engedékenységeinek köszönhetően azon a napon a franciák két, egymásnak ellentmondó felhívást hallhattak. Eisenhower arra szólította fel őket, hogy őrizzék meg nyugalmukat, az ideiglenes kormány feje ugyanakkor azt követelte, minden eszközzel pusztítsák az ellenséget. „Franciaország fiainak, bárhol legyenek is, bárkik legyenek is, az a természetes, szent kötelességük, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel harcoljanak az ellenség ellen... A francia kormány és az általa felhatalmazott vezetők parancsait pontosan követni kell... Vérünk és könnyeink sűrű felhőjén át íme előbukkan dicsőségünk napja!”⁵⁸ Eisenhower a szövetséges parancsnokság, De Gaulle a francia ideiglenes kormány iránti engedelmisséget várta el a lakosoktól. Az események ismét De Gaulle-t igazolták. Beszéde másnapján az ellenállók színre léptek, és több ízben szabályos csatát vívtak a németekkel. Ezek az összetűzések katonai szempontból jelentéktelenek voltak az invázió egészéhez képest, de a francia közvéleményt felvillanyozták, és a hőstettek De Gaulle nevéhez kapcsolódva hírnevét tovább erősítették.⁵⁹

Az ideiglenes kormány vezetője igyekezett minél hamarabb eljutni a felszabadított francia területekre, de ezt Churchill – engedve Roosevelt kérésének – határozottan ellenezte. Egy hétig tartó huzavona után végül a brit kabinet hozzájárult, hogy De Gaulle néhány munkatársával együtt a Combattente torpedóromboló fedélzetén június 14-én átkeljen a La Manche-on. A brit miniszterelnök ragaszkodott ahhoz, hogy a tábornok ne tartson gyűléseket, és ne mondjon beszédeket, csak futólag találkozzon a franciákkal. Ez a kérés „egy olyan protokollra emlékeztetett, amelyet egy gyarmati kormányzó ír elő egy afrikai notabilitásnak”.⁶⁰ Ezt az elvárást De Gaulle figyelmen kívül hagyta. Egyébként is neheztelt az angolszász szövetségesekre, amiért a Kieffer kommandó⁶¹ tengerészgyalogosain kívül számottevő francia egység nem vehetett részt a partraszállás első akcióiban. A franciák kihagyását a normandiai invázióból De Gaulle úgy értelmezte, hogy az angolok és az amerikaiak megszállt országgént kívánják kezelni Franciaországot. Ennek elkerülése érdekében mindent megtett, hogy a francia szuverenitás minél gyorsabban és teljeskörűen helyreálljon a visszafoglalt területeken. A hazai földre érkezett De Gaulle-t a hídfő parancsnoka, Montgomery tábornok díszelgő alakulattal fogadta, majd szívélyes légkörben ismertette a készülő caeni csata tervét. A francia tábornok közölte Montgomeryvel, hogy utasította a vele utazó egyik köztársasági biztost Bayeux város közigazgatásának átvételére. Eisenhower beosztottjaként Montgomery, aki felelős volt a polgári közigazgatást irányító franciák kiválogatásáért, valószínűleg nem látta át De Gaulle közlésének hosszú távú politikai következményeit, így a közlést megjegyzés nélkül tudomásul vette.

⁵⁷ MOLCSANOV, 1974. 261.

⁵⁸ DE GAULLE, 1973. 399.

⁵⁹ M. SZEBENI, 2012. 130–131.

⁶⁰ UÓ. 131.

⁶¹ A Kieffer kommandóról Nick van der Bijl – Rob Chapman: No. 10 (Inter-Allied) Commando 1942–45. Britain's Secret Commando. Oxford, 2006. Osprey Publishing.

Azután Montgomery néhány dzsipet bocsátott a francia tábornok rendelkezésére, aki megparancsolta a vele érkezett, a felszabadított normandiai terület biztosává frissen kinevezett François Coulet-nak és a katonai körzet újdonsült parancsnokának, Chavigné ezredesnek, hogy menjenek a közeli Bayeux-be, és készítsék elő a városkában az új hatalom megszilárdítását, valamint a tábornok találkozását a lakosokkal.⁶² A villámlátogatással De Gaulle – Coulet közreműködésével – létrehozta a Francia Köztársaság Ideiglenes Kormányát Normandiában. Gyorsan cselekedett, hogy a francia pozíciókat megszilárdítsa. Rooseveltny egy washingtoni sajtótájékoztatóján június 23-án még kísérletet tett De Gaulle pozíciójának gyengítésére. „Szabadítsunk fel még további területeket Franciaországban, mielőtt a polgári közigazgatás ügyét rendeznénk” – mondta az elnök, de a francia tábornokot övező rokonszenvvel szemben az amerikai elnöki akarat gyengének bizonyult. Ahogy Anthony Eden fogalmazott: „Bármilyen adottságai vagy hibái is voltak De Gaulle-nak, isten ajándéka volt országa számára abban az órában, amikor Franciaországot kétségtelenül szétzilálták volna az akár vérfürdőhöz vezető viszálykodások.”⁶³

Az amerikaiak kiszámíthatatlan törekvései, lépései miatt azokban a napokban sokat aggódott De Gaulle, de az őt ünneplő lelkes lakosság körében megnyugodott. Népszerűségének ilyenén bizonyítékai láttán a szövetségesek fokozatosan lemondtak a katonai kormányzat bevezetésének igényéről.⁶⁴ De Gaulle első alkalommal Bayeuxban tartott szabad francia földön beszédet. Kijelentette, hogy a franciáktól hazájuk elvárja, hogy harcoljanak szabadságukért, ahogyan a megszállás alatt is szünet nélkül tették. Megígérte, hogy ő maga addig folytatja a harcot, amíg Franciaország minden négyzetcentiméterén helyre nem állítják a szuverenitást. „Ebben senki nem fog megakadályozni minket – tette egyértelművé. – A szövetségesek mellett, a szövetségesekkel és szövetségesként fogunk harcolni, és a kiharcolt győzelem a szabadság és Franciaország győzelme lesz.”⁶⁵ Bayeuxban elhangzott beszédének az adott különös jelentőséget, hogy egy olyan városban mondta el, amely egyáltalán nem szenvedett a megszállás alatt, és ahol zárt övezetként a német jelenlét miatt szó sem lehetett ellenállásról, mégis a franciák hősiességéről szólokolt a tábornok azok előtt, akik most ennek a hősiességnek köszönhetően kivívják szabadságukat. Erre a szónoklatra a franciáknak nagy szükségük volt a talpra álláshoz, a nemzeti öntudatuk feleledéséhez és annak megértéséhez, hogy a jövőben hozandó véráldozattal Franciaország újra a győztesek asztalánál foglalhat helyet. Bayeux-ból De Gaulle a szövetségeseknek is üzent: megkerülhetetlen politikus, aki igényt tart az ország vezetésére.⁶⁶ Ennek a gyakorlatban is nyomatékot adott, amikor az általa kinevezett köztársasági biztos átvette a bayeux-i alprefektúra irányítását. A kiszorítására, megkerülésére irányuló amerikai

⁶² MOLCSANOV, 1974. 263.

⁶³ SMITH, 2019. 53.

⁶⁴ SHENNAN, 1997. 48.

⁶⁵ M. SZEBENI, 2012. 132.

⁶⁶ Uo. 132.

törekvések kudarcot szenvedtek. A megnyugvást hozó első találkozásokat így örökítette meg emlékiratában De Gaulle: „Íme bizonyág: az Anyaországban, akárcsak a Birodalomban, a francia nép tanúságot tett róla, kire bízta vezetésének feladatát.”⁶⁷

Június 15-én visszatért Londonba, és békülékeny gesztusokat tett a szövetségesek felé. Elfogadta Eden külügyminiszter brit–francia szerződés előkészítésére irányuló indítványát, amely a CFLN kormányként való tényleges elismerését jelenthette. Hasonlóan fontos fejlemény volt a szövetséges kapcsolatok rendezésében Roosevelt washingtoni látogatásra szóló meghívója. Az ideiglenes francia kormány vezetője az invitálásra nem válaszolt azonnal, mert előbb a dél-franciaországi partraszállás haditervének előkészítésében akart eredményt elérni. Elvárta, hogy a hadművelet végrehajtásában döntő szerepet játszanak az Olaszországban harcoló francia alakulatok. Ahogy az imént említettem, az olaszországi német védelmi vonalak 1944 nyári áttörésében a Juin tábornok vezette, három hadosztályból álló francia hadtest kitüntette magát. A hadműveletet irányító brit Alexander tábornok a siker után arra akarta rávenni a szövetséges főparancsnokságot, hogy az olaszországi győzelmet kiaknázva a Brenner-hágó irányába, majd a Duna-völgyén keresztül mérjenek végső csapást a németekre.⁶⁸ A fejlemény hírére június 26-án De Gaulle Rómába sietett, hogy meggyőzhesse Alexander tábornokot arról, hogy a francia csapatokra a július közepére tervezett dél-franciaországi partraszállásnál lesz szükség. Szerencséjére az amerikai hadvezetés sem támogatta a balkáni irányt, hanem az Anvil fedőnevű haditerv⁶⁹ végrehajtása mellett foglalt állást.

De Gaulle Algírba visszatérve fogadta el Roosevelttel meghívását. A látogatást nem lehetett tovább halogatni, hiszen zajlottak a franciaországi hadműveletek, és a tábornok tudomására jutott, hogy a szövetségesek augusztusban nagy támadást indítanak francia területen, ezzel megnyílik az út Párizs felé.⁷⁰ De Gaulle július 6-án érkezett az Egyesült Államokba. A washingtoni látogatás előjelei nem tűntek túl kedvezőnek, hiszen De Gaulle és Roosevelt kapcsolatát konfliktusok tarkították. Az USA elnöke átfogó stratégiában gondolkodott, ezzel szemben De Gaulle Franciaország érdekét tartotta elsődlegesnek. Három alkalommal találkoztak a Fehér Házban, és inkább általános kérdésekről beszélgettek, mint konkrét francia ügyekről. A három nap alatt a feszültség jelentősen enyhült, még ha a két férfi nem is értett egyet semmilyen lényeges kérdésben. Roosevelttel ismertette terveit a háború utáni rendezésről, a „négy csendő” elvéről. Világossá tette, hogy ezek között a hatalmak között Franciaország nincs jelen, és többé nem válik a világ sorsát döntően befolyásolni képes nagyhatalommá.⁷¹

⁶⁷ DE GAULLE, 1973. 402.

⁶⁸ M. SZEBENI, 2012. 133.

⁶⁹ Az Anvil (később Dragoon) a szövetséges erők dél-franciaországi partraszállásának fedőneve. Az amerikai és francia erőkkel 1944. augusztus 15-én megkezdett hadművelet célja, hogy a Franciaországban tartózkodó német erők megosszák, és kikényszerítsék a csapatok átcsoportosítását a normandiai hadszíntérről.

⁷⁰ SMITH, 2019. 56.

⁷¹ CLAUDE FOHLEN: De Gaulle and FDR. In: FDR and his Contemporaries. Foreign Perceptions of an American President [FDR és kortársai. Egy amerikai elnök külföldi megítélése]. Szerk. Cornelis A. van Minnen – John F. Sears. London, 1992. The Macmillan Press LTD, 38–39. [FOHLEN, 1992.]

Az amerikai elnök kitért a gyarmati népek önrendelkezésére. De Gaulle egyetértett abban, hogy a gyarmatbirodalmaknak változniuk kell, de a túl gyors és gyökeres átalakulást veszélyesnek ítélte. Kiállt az erős Európa és erős Franciaország mellett. Roosevelt ígéretet tett a folyamatban lévő hadi szállítások folytatására. „Megtesszük, ami tőlünk telik. Az viszont igaz, hogy Franciaország szolgálatában senki sem helyettesítheti a francia népet” – jelentette ki végezetül az amerikai elnök.⁷² De Gaulle üdvözölte az amerikai segítségnyújtást, és szintén fontosnak ítélte a francia nép magára találását. Azt gondolta, nagy szükség van arra, hogy Nyugat-Európa részeként Franciaország újra talpra álljon. „Ha újra magára talál, a világ többi része, akár jószántából, akár kényszerűségből, példaképnek fogja tekinteni. Ha lehanyaglik, a barbárság végezetül mindent elsöpör... De hazámnak politikai téren kell visszaszereznie életeterejét, önbi-zalmát, következőképpen szerepét. De hogyan teheti meg ezt, ha távol tartják a világ sorsát eldöntő nagy elhatározásoktól, ha elveszíti afrikai és ázsiai területeit, szóval, ha a háború utáni rendezésből végeredményben a legyőzöttek lelkiállapotában kerül ki?” – töprengett a tábornok.⁷³ Találkozásuk után Roosevelt Joseph Clark Baldwin kongresszusi tagnak írt magánlevelében a következőket jegyezte le a találkozóóról: „De Gaulle és én úgy nagyjából megvizsgáltuk az időszerű kérdéseket. Franciaország jövőjéről, gyarmatairól, a világ békéjéről stb. azonban elmélyülten beszélgettünk. Amikor a jövőről, Franciaország problémáinak világméretekben való vizsgálatáról van szó, egészen jól »kezelhető«. Aggályosan érzékeny azonban mindenben, ami Franciaország becsületét érinti. De úgy gondolom, hogy alapvetően önző.”⁷⁴ Miután a közvetítőktől megkapott fenti sorokat elolvasta, De Gaulle megjegyezte, sose fogja megtudni, hogy a Franciaországgal kapcsolatos ügyekben ő vajon a hazájáért, vagy saját javáért tűnt-e önzőnek. A francia tábornok nem utasította el az önösségi vádakot, csak mindig azt érzékeltette, nem önérdékből, hanem országa javára tanúsít önzést.

De Gaulle kanadai kitérével július 13-án érkezett vissza Algírba, ahol az a hír fogadta, hogy az amerikai kormányzat elismerte, a CFLN rendelkezik azzal a képességgel, hogy Franciaországot kormányozza. A dodonai megfogalmazás legalább lehetővé tette, hogy Eisenhower közvetlen kapcsolatba lépjen a franciaországi hadműveletekben szerepet játszó két tábornokkal, Koeniggel és Leclerc-rel.⁷⁵ A szövetséges haderő főparancsnokának döntése egybevágott De Gaulle azon törekvésével, hogy csapatai francia földön harcoljanak. A belbiztonság fenntartása mellett ez a szerepvállalás fontos volt azért is, hogy francia földről indulva a hazai erők részt vegyenek a Wehrmacht elleni közvetlen támadásban, hogy a Rajnán átkelve a lehető legnagyobb francia megszállási zónát hasíthassák ki a legyőzendő Németországból. A náciizmus elleni küzdelemhez komoly hozzájárulást jelentett a fegyveres ellenállás továbbberősödése. 1944 első hó-

⁷² FOHLEN, 1992. 39.

⁷³ DE GAULLE, 1973. 408.

⁷⁴ Uő, 1973. 409.

⁷⁵ M. SZEKENI, 2012. 134.

napjaiban már mintegy harmincezer francia vívott fegyveres harcot az országban.⁷⁶ Az ellenállás különböző formáiban résztvevők száma megközelítette a 400 ezret. A part-raszállást megelőző hónapban végrehajtott intenzív szabotázsakciók szinte lehetetlenné tették a német csapatok közötti érintkezést. Elsősorban a vasúti szerelvények kikapcsolása, a gördülőállomány jelentős részének megsemmisítése okozott zavart a német haderő szállításában, ellátásában. De Gaulle június 6-i beszédét követően több helyen fegyveres felkelés tört ki, helyenként szabályos ütközetek zajlottak le a németekkel. Július végén közel hat hadosztályra becsülték a szövetségesek a francia honi erőket, amelyek nyolc német hadosztályt kötöttek le.⁷⁷ A végrehajtott szabotázsok több kárt okoztak, mint a Németország ellen végrehajtott brit stratégiai bombázások.

Az ellenállás erősödése politikai szempontból nem volt veszélytelen a De Gaulle által képviselt irányvonatra. Félő volt, hogy a felszabadított területeken nem feltétlenül a gaulle-isták elképzelései szerint alakul a helyi önkormányzatok összetétele. Ez a veszély végül elmúlt, az új hatalmi szervek létrehozására Londonban előzetesen kidolgozott de gaulle-i terv hatékonyan működött. Az előrenyomuló szövetséges csapatok nyomában először Normandiában, majd Bretagne-ban, 1944 nyarán pedig a Párizsba vezető úton előzetesen átgondolt ütemterv szerint gaulle-ista konvoj haladt, amely minden nagyobb községben vagy városban villámgyorsan előkerítette a polgármestert, a helyi ellenállás vezetőjét és a rendőrfőnököt. Ha a Debré-féle bizottság, illetve a helyi ellenállás igazolta a tisztviselőket, akkor a helyükön maradhattak, ellenkező esetben megbízható személyeket emeltek pozícióba. Ezek a gaulle-ista „repülőosztágok” a korábban elkészített hivatalos okmányokkal – élelmiszer- és benzinjegyekkel, útvonalengedélyekkel, pecséttekkel –, azaz a hatékony közigazgatás elengedhetetlen kellékeivel érkeztek, és az élet különösebb zökkenők nélkül visszatért a rendes kerékvágásba.⁷⁸ Azok a szövetséges angol–amerikai tisztek, akik a helyi közigazgatás kialakítását kapták feladatul, a hadműveleteket irányító szövetséges parancsnokokhoz hasonlóan elfogadták a kialakult helyzetet, ezáltal De Gaulle tényleges vezető szerepét is Franciaországban. Eisenhower megerősítette Koenig tábornokot a francia honi erők vezetői tisztségében, így a többi szövetséges katonai főparancsnokkal azonos státuszt kapott. Délnyugat-Franciaországban másként alakult a helyzet. Ott az ellenállás magához ragadta a hatalmat, és kezdetét vette az önbíráskodás, a kollaboránsokkal való leszámolás. Hasonló helyzet fenyegetett Párizsban is. A fény városának náci uralom alóli felszabadítása jelentette a szabad franciák következő nagy erőpróbáját.

⁷⁶ PRICE, 2001. 258.

⁷⁷ M. SZEBENI, 2012. 135.

⁷⁸ Uo. 135.

HOLMÁR ZOLTÁN

„Ismeretlen női arcok” a magyar papírpénzeken

A forint 1946-ban történt bevezetése óta megszokhattuk már, hogy a papírpénzeink jobb oldalán elhelyezett portrék kizárólag férfiakat – azon belül is jeles történelmi személyeket, államférfiakat – ábrázolnak. Nem volt ez mindig így, ugyanis az Osztrák-Magyar Monarchiában használt koronapénzjegyeken egy-két kivételtől eltekintve kizárólag női modellek szerepeltek. Ezzel a tendenciával ugyan egy kis időre szakított az 1920-as korona, valamint az 1926-os pengő-bankjegysorozat, azonban az 1930-as évek második felétől, valamint közvetlenül a második világhétség után előfordultak olyan esetek, hogy újra „ismeretlen” női arcok kerültek papírpénzeinkre. Többek ki-léte már az adott korszakban is ismert volt a publikum előtt, ám akadtak olyanok is, akiket a numizmatika világa csak később fedezett fel újra.

Operaénekesnő és hercegnő az osztrák-magyar bankjegyeken

A Monarchia időszakában, az 1902-től forgalomba kerülő osztrák-magyar korona papírpénzeken elsősorban női modellek szerepeltek azért, hogy a soknemzetiségű állam egyetlen nemzete se kerüljön túlsúlyba. Nem történelmi személyeket, hanem allegorikus alakokat, vagy idealizált női fejeket választottak. Sok esetben ezek a modellek a névtelenségben maradtak és közülük csak néhányat sikerült azonosítani azokkal a hölgyekkel, akikről mintázták őket. A pénzek alapvetően a konzervatív, akadémikus stílust, vagyis a historizmust szokták képviselni, de az 1890-es években megjelenő új irányzat, a szecesszió nyomot tudott hagyni a Monarchia papírpénzein. Ennek hatására az osztrák-magyar bankjegystílus nemzetközi összehasonlításban, művészi és technikai szempontból is a legszínvonalasabbak közé tartozott. A korszak papírpénzeinek egészen 1918-ig a kék volt a jellemző színe, mivel a különféle fényképzési eljárással készült hamisítványokkal szemben ez volt a „legellenállóbb”.

Az Osztrák-Magyar Bank úgynevezett „kék pénzek” sorozatának első – és 1918-ig a legnagyobb – címlete az 1902. január 2-i keltezésű 1000 koronás bankjegy volt, amely rendkívül magas forgalmi értékkel bírt a maga idejében: ezer korona 304,83 gramm színaranyból, illetve az ezzel megegyező értéknek felelt meg. Az első szecessziós bankjegyünket Rudolf Rössler grafikus és iparművész tervezte, míg a bankó portréját a társtervező, Heinrich Lefler készítette el, Mina Wiesmüller (1881–1942) bécsi opera-

énekesről mintázva. Lefler szerint ez volt az „ideális portré”, bár joggal vádolható elfogultsággal, hiszen azon kívül, hogy ő maga rajzolta meg, 1903-ban – amikor az 1000 koronás bankjegy is forgalomba került – feleségül vette a Bécs melletti Heiligenkreuz községben a fiatal és bájos „bankjegymodellt”. Mina Wiesmüller 1881. augusztus 10-én született az alsó-ausztriai Mödlingben, és 1900–1901-

1000 korona, 1902

ben a bécsi Zenebarátok Társaságának Konzervatóriumának volt a hallgatója. Tanulmányai befejezése után már Bécsben élt sikeres opera-énekesnőként, és itt ismerkedett meg Heinrich Leflerrel. Boldog házasságuk gyermektelen maradt, és nem is tartott sokáig, mivel 1919-ben Lefler váratlanul meghalt. Wiesmüller asszony azonban jó pár évvel túlélte férjét, s csak 1942-ben hunyt el. A bankjegy halhatatlanná tette a bécsi énekesnőt, hiszen „átszolgált” az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó, majdnem 20 esztendejét, és tanúja volt az I. világháború mellett a korona inflációjának is. Sőt a Rössler–Lefler páros munkája alapján készült el – már a Monarchia felbomlását követően – az 1918. november 2-i keltezésű 10000 koronás címlet is, amelyre szintén az asszony arcképe került fel. Olyannyira közkedvelt volt Mina Wiesmüller portréja, hogy a Monarchia utódállamai közül két ország is előszeretettel ábrázolta pénzjegyein: a csehszlovákok 1919-ben az 5000 koronás címletükön, míg az osztrákok az 1922-es keltezésű 1000 koronás papírpénzen. Ezek alapján mégis elfogultság nélkül, jogosan állítható, hogy a bécsi opera-énekesnő volt az „ideális portré”.

Egy másik elmélet szerint – amely Heino Auffinger német gyűjtőtől származik – a női portré Maria Meisel (1870–1954) müncheni származású osztrák modellt ábrázolja. Maria Meisel 1870-ben született Münchenben és 1954-ben halt meg Bécsben. Szülővárosában tanult festészetet, és 1895-ben férjhez ment H. Ranzonihoz, aki 1919–1920-ban, valamint 1929 és 1937 között a Wiener Künstlerhausnak volt az elnöke.¹

10 korona, 1904

A korszak másik bankjegye, amelyen sikerült azonosítani a rajta lévő hölgyet, az az 1904. január 2-i keltezésű 10 koronás. Már a korabeli újságok is arról cikkeztek, hogy Rohan hercegnő képe látható a kis címletű papírpénzen: „...egy bájos, szőke leányfej, egy angolos baby (a Rohan herceg leánykája) néz reánk ártatlan, szende tekintettel.”² A francia eredetű família rokonságban állt a legtöbb európai uralko-

¹ BECHERER KÁROLY: Női arcképek papírpénzekben. Bácsország, 1: 36. 2006. 91.

² Pesti Hírlap, 1905. február 24. 11.

dócsaláddal. Josef Rohan és Anna Lincke házasságából született az ausztriai Breitenfeldben Josephine de Rohan (1893–1984), azaz Rohan hercegnő. Ő édesanyja révén művészkörökben is mozgott, így figyelhetett fel rá Josef Pfeiffer bankjegygrafikus, aki a 10 koronás címletet tervezte. Minthogy a kislány mégiscsak fejedelmi családból származott, nem volt nehéz rákerülnie a bankjegyre.³

A magyar miniszterelnök menyje az ötvenezer koronás államjegy

Az I. világháborút lezáró Párizs környéki békeszerződések előírták, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamai kötelesek felülbélyegezni az Osztrák-Magyar Bank forgalomban lévő bankjegyeit, majd – egy átmeneti időszak után – lecserélni saját pénznemükre. Magyarország esetében ez az új pénznem továbbra is a korona nevet viselte.

Fontos megjegyezni, hogy 1920-tól 1927-ig államjegyek és nem pedig bankjegyek képviselték a magyarországi készpénzforgalmat. A bankjegy, valamint az államjegy egyaránt több mint 200 éve ismert fogalom a numizmatika világában, ennek ellenére, még napjainkban is, szakmai körökben egyaránt ismert numizmatikusok és történészek gyakran összetévesztik őket, figyelmetlenségből, vagy kellő ismeret hiányából adódóan. Pedig a legtöbb esetben a pénzjegyeinken – így a bankjegyeken vagy az államjegyeken – lévő erre vonatkozó szöveg is egyértelműen megkülönbözteti őket egymástól. Bankjegyet egy adott állam által, bankjegykibocsátási joggal felruházott bank adhat ki, amely az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában az Osztrák–Magyar Bank volt, 1924-től pedig a Magyar Nemzeti Bank. Mindkét intézmény kizárólagos bankjegykibocsátási monopóliummal rendelkezett, tehát csak ezek a bankok adhattak ki, adhatnak ki bankjegyeket. Ezzel szemben az államjegyet általában zűrzavaros politikai és gazdasági körülmények között – például háborús időszakban vagy azt követően – az állam szokott kibocsátani. Míg a bankjegyeket a bank bocsátja ki, addig az államjegyeket az állam adja ki, amelynek elfogadását az állam a tárgyalt korszakban kötelezővé tette, kényszerűen mindenhol el kellett fogadni fizetéskor, vagyis kényszerforgalommal bírt, de a bankjeggyel ellentétben nem volt átváltható ércpénzre, azaz arany- vagy ezüstérmére.

1918-ban és 1919-ben a rövid életű Magyar Népköztársaság, valamint a Tanácsköztársaság papírpénzkibocsátásai után a trianoni Magyarország 1920-ban kezdte meg új pénzjegyeinek kibocsátását. 1920. január 1-jei keltezéssel készült el egyszerű nyomdatechnikával az 1, 2, 10 és 20 koronás államjegy. Mivel a hazai nyomdáknak sem megfelelő felszereltségük, sem megfelelő papírjuk nem volt, így Svájcban, a zürichi Orell Füssli Nyomdai Műintézet készítette el a szintén 1920. január 1-jei keltezésű államjegysorozat magasabb címleteit, az 50 koronástól a 10000 koronásig.⁴ A Monarchia

³ BECHERER KÁROLY: Női arcképek papírpénzeken. *Bácsország*, 1: 36. 2006. 91.

⁴ PALLOS LAJOS – TORBÁGYI MELINDA – TÓTH CSABA: *A magyar pénz története a kezdetektől napjainkig*. Budapest, 2012. Magyar Nemzeti Múzeum, 140.

felbomlásával függetlenné vált ország új pénzjegyei szembeötlően reprezentálták a magyar történelem nagy alakjait: az 50 koronáson II. Rákóczi Ferenc, a százason Hunyadi Mátyás, az ötszázason Árpád fejedelem, az ezresen pedig Szent István kapott helyet. Az 1921. évi XIV. törvény értelmében 1921. augusztus 1-jén megalakult a Magyar Királyi Állami Jegyin-tézet mint az önálló magyar jegybank.

50000 korona, 1923

Hamarosan, a növekvő infláció hatására szükségessé vált a nagy mennyiségű papírpénz-kibocsátás, de az anyagtakarékosság következtében 1923-tól a 100 koronásnál nagyobb államjegyeket kicserélték azonos grafikájú, de kisebb méretű papírokkal, és megjelentek a korábnál is magasabb új címletek, az 50000, a 100000, az 500000 és az 1000000 koronások.⁵

Az egyre emelkedő árak és a rettenetes drágaság miatt az államnak mindig nagyobb és nagyobb összegekről szóló pénzjegyeket kellett kibocsátania. Az óriási összegekkel dolgozó pénzforgalom is nagyobb értéket képviselő fizetési eszközöket igényelt, már a pénzkezelés nehézségeinek kiküszöbölése szempontjából is. Az említett okokon kívül még az is a nagy összegű államjegy bevezetése mellett szólt, hogy nyomása, előállítására éppen annyiba került, mint a százkoronásé. Ez pedig hallatlan megtakarítást jelentett különösen akkor, ha a nagycímletű papírpénz nem volt túlságosan nagyméretű. A korabeli sajtóban is elégedetten írták, hogy „végre is a szükséges számjegy kellő feltüntetése nem igényli a lepedő nagyságú méreteket. (...) A koronaérték nagysága nem követeli az illető bankjegy méreteinek túlzott nagyságát.”⁶

Kállay Tibor pénzügyminiszter 1923 áprilisában határozta el, hogy a pénzforgalom könnyebb lebonyolítása érdekében 50000 koronás államjegyet hoz forgalomba, amelynek elkészítésével Karlovsky Bertalan (1858–1938) festőművészt bízta meg. A művész nem sokkal ezután elkészítette az 50000 koronás rajzát, amely a szakértők véleménye szerint „rendkívül sikerült alkotás” lett.⁷ Ráadásul a nagy címletű államjegy méretei szinte megegyeztek az 1920-as 500 koronás méreteivel.

Egy hónappal később a *8 Órai Ujság* munkatársai megkeresték Karlovskyt a városligeti fasorban lévő műtermében, s megkérték, mondjon el néhány információt az új papírpénzekről. A közismerten szerény és kitűnő művész nem szerette a nagy nyilvánosságot és hallani sem akart arról, hogy ő készítette az új bankjegyek rajzát. „Mindössze csak belejavítottam az Orell Füssli cég rajzolójának a tervébe. Éppen arra jártam, hát benéztem hozzájuk. A svájci utam semmiféle összefüggésben sem volt a bankjegyek nyomásával. Nem is érdemes írni róla, olyan csekélység, olyan sem-

⁵ Uo. 142–143.

⁶ 8 Órai Ujság, 1923. május 23. 3.

⁷ Szeged, 1923. április 12. 3.

mi az egész”⁸ – nyilatkozta. A művész felesége azonban közlékenyebb volt és elmondta, hogy miután a férjét megbízta a pénzügyminiszter az államjegy megrajzolásával, elindult a készülő papírpénzhez női modellt keresni. Először Cséry Sári teniszezőre gondolt, akinek előkelő szépségét a művész mindig méltányolta. Ezúttal viszont nem találta eléggé magyarosnak a kiválasztott arcot, s így tovább keresett és várt, míg végre talált alkalmas modellt, egy fiatal úrilány, Nemes Margit személyében. A modellre balatonföldvári nyaralása közben figyelt fel Karlovsky, és nagy művészi gonddal elkészítette róla a kívánt rajzot, így az új ötvenezer koronásokra Nemes Margit arcképe került. „Pompás, kifejezteljes, magyaros arc. Kissé erős, haragos a kifejezése, a tekintete, ezért választotta a férjem. Azt mondta: ezt az arcot kell rárajzolnom a bankjegyekre, mert a vonásai ezt a keserű kérdést tükrözik: Miért bántanak, mindig, bennünket?”⁹

Nemes Margit

Karlovsky portréja nagyobb volt, mint ahogy az az államjegyre került volna. A technikai kivitel során a vonalak túlzott finomságából sok elveszett, amikor a próbanyomatokat kézhez kapta, nagy elégedetlenséget váltott ki belőle. Javítani kívánt a rézbemetszett lemezeken, és kitűnő rézmetszőként az állam ezt lehetővé tette számára. Kiutazott Zürichbe, s a svájci nyomdacég műhelyében megcsinálta a szükséges javításokat, így még a pénzjegyraajz eredeti metszése is részben a saját munkája lett. Ezután, a Karlovsky által kijavított lemezekkel megkezdték Svájcban az új ötvenezeresek nyomtatását, amelyek 1923. július 16-án forgalomba kerültek Magyarországon.¹⁰ Két héttel később – megegyező méretben, de más színű árnyalatban – a 100000 koronás címletű államjegyeket is forgalomba hozták, amelyeket ugyanúgy a Karlovsky-féle Nemes Margit arcképpel díszítették. Az államjegyek híressé tették a fiatal lányt, de nem sokkal a pengő bevezetése után, 1927. június 30-án kivonták őket a forgalomból.

100000 korona, 1923

A pénzjegylány Nemes Ilona Margit Mária néven született 1901. február 6-án, Temesváron, jómódú polgári családban.¹¹ Rokonságával a város legelőkelőbb köreiből tartozott. Édesapja, Nemes István kultúrmérnök és műszaki tanácsos, édesanyját

⁸ 8 Órai Ujság, 1923. május 23. 3.

⁹ 8 Órai Ujság, 1923. május 23. 3.

¹⁰ Uo.

¹¹ Budapest II. kerület házassági anyakönyv 1934/452.

Hetyey Ilonának hívták. Nagybátyja dr. Telbisz Károly, Temesvár polgármestere volt. Nemes Margit az iskolák elvégzése után a Magyar Lovaregylet titkárnője lett, s itt ismerkedett meg későbbi férjével, a néhai miniszterelnök fiával, ifjabb gróf Khuen-Héderváry Károssal (1888–1960).¹² 1934. október 27-én, Budapesten a II. kerületben kötöttek házasságot egymással. Az elegáns pár lassanként a legkedvesebb vendége lett a pesti estéknek, színházak, éttermek, szórakozó helyek versengtek jelenlétükért, ami márkát jelentett mindenütt. Sok külföldi utazás, számos premier, ragyogó lóverseny-napok állandó résztvevői voltak, s közben Nemes Margit a Csalogány utca 23. szám alatt egy ódon budai palotát vásárolt, ahol a legfinomabb ízléssel berendezett szobákban a legelőkelőbb társaság fordult meg.¹³ Nemes Margit a pályája során először az Altruista Bankban volt titkárnő, majd a Népjóléti Minisztérium Rockefeller-alapjának titkárnője és német-francia-angol fordítója lett. Ezt követően Párizsban ment és Jean Patou-nál tanult divattervezést, majd hazatérve Pestre, direktor, azaz üzletvezető lett egy azóta már megszűnt pesti divatszalonban.¹⁴

Sajnos 25 év házasság után, 1959. június 30-án Nemes Margit és gróf Khuen-Héderváry Károly elváltak.¹⁵ A gróf egy héttel később újra megnősült, feleségül vette Lidelof Sarolta (1909–1989) bárónőt. Egyik házasságából sem született gyermeke, s az egykori miniszterelnök fia 1960. június 1-jén elhunyt. Vele ellentétben Nemes Margit további sorsáról nem áll rendelkezésre információ.

Egy bankjegy, amely házasságot közvetített

A magyar korona inflációját követően, az 1927. január 1-jén bevezetett új fizetőeszköz, a pengő ismét a magyar történelem jeles alakjait tüntette fel, zömmel a reformkor politikusait – gróf Széchenyi Istvánt, Deák Ferencet, Kossuth Lajost. Mivel az első sorozat pénzjegyeit könnyen tudták hamisítani, az 1930-as évek elején újabbat készítettek, amelynek darabjain ismételten a magyar történelemből vett személyek szerepeltek. Nem sokkal később, 1938-ban a Magyar Nemzeti Bank a pengőnek egy új sorozatát tervezte meg, amely 50 fillér, 1, 2 és 5 pengő címletekből állt. A kis címletű bankjegyekkel a pénzügyek célja az volt, hogy gyorsan el tudja látni apró-

5 pengő, 1938

¹² Esti Kurir, 1934. október 28. 2.

¹³ Uo. 78.

¹⁴ Színházi Élet, 1934. november 4–10. 77.

¹⁵ Budapest II. kerület házassági anyakönyv 1934/452.

pénzzel a bécsi döntések értelmében 1938 és 1941 között Magyarországhoz visszacsatolt területeket. Azért kívánták ezt bankjegyekkel megoldani, mert érmékből már a visszacsatolások előtt is hiány volt az országban. A sorozatból végül csak az egy és öt pengős címleteket hozták forgalomba, közülük az utóbbival 1938. november 5-étől lehetett fizetni. Ráadásul Horváth Endre (1896–1954) bankjegytervező grafikusnak köszönhetően erre a papírpénzre nem egy történelmi személy, hanem egy csinos, szőke, 22 éves modell, a budapesti Tóth Rózsi arcképe került fel.

Egy ideig mégis a titok leple takarta az ötpengősön szereplő fehérszefűs hölgy személyét. Valóságos társasjáték indult meg a fővárosban a rejtély felderítésére. „Ismert pesti társaságbeli dáma” – hangoztatták egyesek, „Tolnay Klára” – esküdtek mások. Budapesten a hölgyek között hamarosan hisztériává dagadt az ügy, a *8 Órai Újság* szerkesztőségben ötpercenként jelentkeztek telefonon különböző hölgyek, akik „bizalmasan” megsúgták, hogy bizony ők láthatóak az új bankjegyen.¹⁶

Ezért nem sokkal az új papírpénz megjelenése után, 1938. november 22-én a fiatal lány végül felfedte addigi inkognitóját és megjelent az újság szerkesztőségében, bizonyítva, hogy ő látható az ötpengős bankjegyen. „Eddig hallgattam, de most kiállok a nyilvánosság elé. A fehérszefűs nő az ötpengősről én vagyok, rólam mintázták, engem ábrázol. Nem volt szándékom ezt a nyilvánosság elé hozni, de annyi ál- és önjelölt jelentkezett, hogy ez már bosszantott.” Majd elővett a pénztárcájából egy ötpengőst és folytatta: „A szem, a haj, a homlok, az orr, mind azonos. Ezt nem lehet letagadni. Háromszor ültem modellt a művész úrnak portréjához. Nem tudtam, hogy pénzre kerülök, mert a művész úr ezt nem mondta nekem. Csak két héttel ezelőtt, egy szombaton, amikor a villamoson a kalauz papírpénzt adott vissza és ránéztem az ábrára, akkor jöttem rá. Szinte belesápadtam: mintha tükörbe néztem volna!” Megigazította a fehérszefűt a hajában és kedvesen mosolygott: „Ugye, én vagyok? Ugye hasonlítok?”¹⁷ A bankjegy igen rövid ideig, mindössze 1939. július 31-ig maradt forgalomban, ezért a gyűjtők számára ritkaságnak számít. Ennek egyik oka az volt, hogy az új ötpengős nem volt túl népszerű. Talán a színe, talán az alakja váltotta ki ezt az ellenszenvet, nem lehet tudni. Annyi bizonyos, hogy rengetegen nézték elhasznált számológépeiket, és emiatt többen tévedésből összetépték. A bevont ötpengős mindössze egy embernek hozott sikert: Tóth Rózsi műtermi modellkiszasszonynak.

Tóth Rózsi

1938 utolsó napjaiban Budapestre érkezett Robert Duval gazdag dél-amerikai bútorgyáros. Üzleti ügyben jött a magyar fővárosba, de azért a szórakozásból is ki akarta

¹⁶ 8 Órai Újság, 1939. január 20. 6.

¹⁷ 8 Órai Újság, 1938. november 22. 6.

venni a részét. Egy este az egyik pesti lokálban, amikor fizetésre került a sor, a pincér ötpengős papírpénzt adott vissza neki. A gyáros kezébe vette a bankjegyet, percekig nézte a pénzről feléje mosolygó hölgyet. A bútorgyáros később megismerkedett a szép szőke modellkisasszonnyal, s az ismeretségből szerelem lett. Ezt követően Robert Duval bankettet adott az egyik Duna-parti szálloda éttermében, amelyen pesti barátai előtt eljegyezte az ötpengősön szereplő csinos lányt. Tóth Rózsi néhány napot Lilla-füreden töltött, és amikor visszaérkezett Budapestre, az őt ostromló újságíróknak a következőket nyilatkozta: „A vőlegényem hazautazott Dél-Amerikába, mert nekem itt még néhány elintézni valóm van. Szegény asszony az anyám és róla kell még gondoskodnom, azután utazom. Látja, ki sem csomagolok. A dolgaimat néhány napon belül rendezem, s akkor elindulok Buenos Aires felé. Most boldognak érzem magam, a legboldogabbnak a világon!”¹⁸

Bár 1939 nyarán a Magyar Nemzeti Bank váratlanul bevonta a forgalomból az ötpengős bankjegyet, ennek ellenére a rajta látható fiatal hölgy ennek a papírpénznek köszönhetően találta meg élete szerelmét.

Tóth Rózsi későbbi sorsa sajnos ismeretlen, viszont az 1943. február 24-i keltezésű 100 pengős bankjegyre ismét az ő arcképét helyezte Horváth Endre grafikus. Ez a papírpénz végül sohasem került forgalomba, csak a II. világháború végén az Ausztriába kitelepített csapatok egy része használta egymás közötti fizetések lebonyolításához.

Pesthidegkúti asszony, bényi palóclányok és dejtári menyecske a pengő-bankjegyeken

A Magyar Nemzeti Bank 1939-től új bankjegysor kibocsátását kezdte meg. A bankjegyek tervezője az ötpengős megalkotója, Horváth Endre volt, aki népművészeti motívumokat épített be a bankjegytervekbe és előszeretettel kért fel palócföldi modelleket. Horváth Endre munkái már a magyar bankjegygrafika önálló arculatát képviselték. Rajzai iskolát teremtettek, a magyar bankjegytervezés vele mutatkozott meg és bontakozott ki igazán.

A sorozat első tagjaként 1939. május 15-én a 10 pengős került forgalomba, amelyen egy pesthidegkúti lány, Böle Mária volt látható. Őt követte 1940. március 18-i megjelenéssel az új 5 pengős címlet Bugárdi Ferencné Csonka Julianna bényi palóclány arcképével, majd 1941. január 20-án a 2 pengős Rudas Valéria képmásával, aki szintén bényi palóclány volt. A sort a 20 pengős címlet zárta, amelyet 1942. november 16-án hoztak forgalomba, s ennek hátoldalán a pataki aratók kaptak helyet.

A sorban az első, az 1936. december 22-én keltezett 10 pengős bankjegyen szereplő csinos, fiatal nő, akinek kiléte sokáig ismeretlen volt a numizmatikusok körében. A kitartó kutatás, nyomozás azonban meghozta a sikert. Hitelt érdemlően bizonyítható, hogy Horváth Endre grafikus Böle Mária budapesti születésű – abban az idő-

¹⁸ Dunántúl, 1939. február 12. 6.

ben Pesthidegkúton az Attila utca 31. szám alatt lakó – kislányt rajzolta le az új bankjegyek tervezése során. Böle Mária 1912-ben született. Az édesapja az akkori állami nyomda, majd a pénzjegynyomda dolgozója volt, s a bankjegyek nyomásához szükséges festékek előkészítésénél tevékenykedett. A nyomdai munka mellett vállalta, hogy családjával otthonában a gépek karbantartásához szükséges úgynevezett gépruhákat rendszeresen kimossák. A tiszta ruhákat az akkor tizenéves lány fiú-

Böle Mária

testvérével együtt hetente két alkalommal, szerdán és szombaton lovas kocsival beszállította a Markó utcai üzembe. A lány feladata volt még, hogy ezeken a napokon a munkabért is felvegye a pénztárból. 1933-ban egy ilyen pénzfelvételi napon látta meg őt Horváth Endre, akinek figyelmét rögtön megragadta az igen szép és érdekes arcú kislány.¹⁹ Megismerkedésük után a művész tárgyalásokat kezdett az édesapával, aki beleegyezett, hogy kislánya „pénzmodell” legyen. Ezután több mint két hónapig járt a Visegrádi utcai műterembe, ahol először fényképeket készítettek róla, majd többféle beállításban különböző rajzokat, míg végül elkészült a 10 pengősön látható portré.

A bankjegy 1939. május 15-én került forgalomba, s a pesthidegkúti kislány körül nyüzsgőbb lett az élet. Házassági ajánlatokat kapott, százpengős nagyszágrendű fogadások zajlottak le a településen élők között,

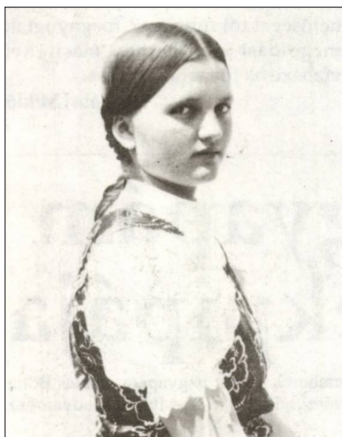

10 pengő, 1936

hogy tényleg a „Böle lánya” van-e a pénzen.²⁰ A vitát *Az Est* 1939. május 25-i számában megjelent riport döntötte el, amelyben bemutatták a lányt pesthidegkúti otthonában. Ugyanebben az évben még egy francia újságíró is megkereste Böle Máriát. A korabeli sajtót úgy látszik érdekelte a modell személye, ugyanis a *Magyar Nemzet* 1939. június 18-i számának *A kép című* mellékletében pályázatot hirdetett meg *Ki ez a nő, akiért milliók rajonganak?* címmel. A fotómontázzsal készült kép több ezres tömeg fölött Böle Mária portréját közölte, s minden helyes megfejtőnek jutalmat ajánlott fel. A modell szintén megpályázta a rejtvényt, jelezte, hogy felismerte önmagát a képen, ezért két

¹⁹ LEÁNYFALUSI KÁROLY: Böle Mária arcképe a 10 pengős bankjegyen. In. *Az Érem* 43: 2. 1987. 23–24.

²⁰ Uo. 24.

Rudas Valéria

könyvet kapott nyerevényként.²¹ Böle Mária először 1933. február 11-én kötött házasságot – ekkor Türk Márton felesége lett – de a következő év májusában férje vízbe fulladt, így özvegyasszony lett. 1941-ben újra férjhez ment Madár József pénzügyörhöz, akivel 1980-ban bekövetkezett haláláig élt együtt Kecskeméten. Leányfalusi Károly numizmatikus publikált először Böle Máriáról 1987-ben *Az Érem* című szakfolyóiratban. Ettől kezdve a kissé zárkózottan élő idős asszony ismét reflektorfénybe került. Tagja lett a Magyar Éremgyűjtők Egyesületének és számos 10 pengős papírpénzt dedikált, amelyből Budapestre, Szegedre, Orosházára, Ceglédre, és Balmazújvárosba is postázott.²² 1989-ben az Országos Takarékpénztár (OTP) 40. jubileumi évfordulóján a Bács-Kiskun Megyei Igazgatóságon ünnepséget rendeztek, ahol Dudás Ede igazgató virágcsokorral és ötezer forintos takarékbetét-könyvvel ajándékozta meg az asszonyt.²³ Böle Mária egy évvel később, 1990-ben hunyt el Kecskeméten.

1939 húsvétvasárnapján Moskó Kálmán, az ismert festőművész és grafikus Budapestről Esztergom vármegyébe, az érsekújvári járásban lévő Bény községbe utazott, hogy fényképezőgéppel megörökítse a falu temploma és vendéglője előtt álldogáló, népviseletbe öltözött fiataljait. Az átutazó figyelmét már máskor is felkeltette egy-egy különlegesen szép népviselet, vagy egyik-másik fiatal lány nemes arcvonása. Budapesten, az előhívott fotográfiákat nézegetve a szeme megakadt egy rendkívül csinos, 16 éves lány képén.

Rudas Valéria 1923. május 26-án született zsellércsaládban. Az általános iskola elvégzése után napszámosnak szegődött Perenai nyugalmazott százados portájára. Itt kertészkedéssel, s a ház körüli teendőik elvégzésével kereste a kenyerét.²⁴

Moskó Kálmánt magával ragadta a lány természetes szépsége, hamvas üdesége, ezért elhatározta, hogy megfesti a lány portréját is. Levélben kérte fel az iskola igazgatóját, hogy közölje vele a kislány pontos címét és szándéka megvalósításához kérje ki szülei beleegyezését. Moskó két hét múlva ismét visszatért a Garam-menti községbe, és miután a szülők beleegyeztek, elkészítette a lány portréját. Ezt követően Horváth Endre, a Pénzjegynyomda művészeti igazgatója ceruzarajzot készített a képről és ezt felhasználva megtervezte azt a bankjegyet, amelyre felkerült a lány képe. Rudas Valéria arcmásának első felhasználása az 1940. július 15-i keltezésű zöld színű 2 pengős bankjegyen történt, amely 1941. január 20 és 1942. március 10 között volt forgalomban. 1941 áp-

²¹ LEÁNYFALUSI KÁROLY: Böle Mária arcképe a 10 pengős bankjegyen. In: *Az Érem* 43: 2. 1987. 25.

²² PULAI SÁRA: „A haza bölce helyett – szép fiatal lány mosolyog. In: *Petőfi Népe*, 1988. május 14. 6.

²³ TEMESI LÁSZLÓ: Marikáért milliók rajongtak... Arcképe a tízpengősön. *Déli Hírlap*, 1989. április 20. 2.

²⁴ JANKUS GYULA: Felvidéki palóc kislány portréja a pengőn. *Honismeret*, 1988. 16: 5. 43.

rilisában Rudas Valikát nem kis meglepetés érte, ugyanis a Magyar Nemzeti Banktól 1000 pengős bankjegy érkezett postán a nevére – ez volt a jutalma azért, hogy arcképét kölcsönözte a fizetőeszköznek. Ezen a pénzen a család bebútorozta a szobát.

A fiatal lány portréja 1945-

ben és 1946-ban az inflációs bankjegyeken is megjelent – először az 1945. október 23-i keltezésű 100000 pengősön szerepelt újra. Ezt a kékszínű bankjegyet az infláció eredményeképpen, a bankjegydézsma megjelölésére zöld színű bélyegjeggyel látták el. A megjelöletlen százezres viszont igen rövid ideig, 1945. december 12–31. között volt forgalomban, míg a bélyegjeggyel ellátott 1945. december 19. és 1946. január 31-e között forgott. De mivel a bélyegjegyek a rossz ragasztóanyag miatt, könnyen leestek a bankjegyről, a tulajdonosa komoly károsodást szenvedhetett, ugyanis a bélyegjegy nélküli, kékszínű százezres csupán 25000 pengőt ért, majd december 31-e után telje-

100000 pengő, 1945

sen elértéktelenedett. Ezért szükségessé vált egy újabb, immár bélyegjegy nélküli 100000 pengős bankjegy kibocsátása, amelyet megkülönböztetésül zöld és barna színekben nyomtattak, s ez a pénzjegy 1945. december 27. és 1946. június 15. között volt forgalomban.²⁵ Az infláció előrehaladtával bevezették a „milpengő” értékjelzést, amelynek címleteit az idő és a nyomólemezek hiánya miatt a 10000 pengőstől az 1 milliárd pengősig más színekkel, keltezésekkel és aláírásokkal, de újra kezdték nyomni a korábbi azonos rajzú bankjegyeket. Így jelent meg az 1946. április 29-i keltezésű 100000 milpengő szürkészöld színű bankó, amely 1946. június 3-tól július 31-ig volt forgalomban. A tomboló infláció miatt nemsokára újabb értékjelzést kellett alkalmazni; így keletkezett a „B-Pengő.” Ekkor jelent meg utoljára Rudas Valika arcképe az 1946. június 3-i keltezésű 100.000 B-Pengős bankjegyen, amely vörös színben került kibocsátásra. Ez a bankjegy végigkísérte az infláció végső akkordjait, mert 1946. július 2-a és július 31-e között volt forgalomban.²⁶

²⁵ KUPA MIHÁLY: Rudas Valéria arcmása a pengős bankjegyeken. Az Érem, 39: 2. 1983. 22.

²⁶ JANKUS GYULA: Felvidéki palóc kislány portréja a pengőn. Honismeret, 1988. 16: 5. 43.

Rudas Valéria 1941-ben férjhez ment, de hamarosan elvált. A világháború után a Brno melletti Lelekovácán dr. Vilém Goldflam járási orvosnál dolgozott, s itt lett a felesége Maly Istvánnak, aki a véletlen folytán szintén a Felvidékről jött a faluba a háború befejeztével. Az asszony a morva fővárosban maradt, s ott élt élete végéig. Valérie Malá asszony az 1980-as években is számos gyönyörű hímzést készített. Később felső jobb karjára megbénult, de a bal kezével tovább készítette a szülőhelyén megtanult szebbnél szebb terítőket, kendőket.²⁷ Valéria asszony 2006-ban hunyt el, de az Alsó-Garam menti lányok szépsége kitörölhetetlen jelet hagyott a régipénzgyűjtők szívében.

Bugárdi Ferencé
Csonka Julianna

A *Film Színház Irodalom* 1940. április 12-én egy olyan riportot közölt, amelyből kiderül, hogy az 1939. október 25-i keltezésű 5 pengős bankjegyen szereplő kép Bugárdi Ferencné Csonka Juliannát ábrázolja. A hetilap a következőket írta róla: Lakhelye: Bény. Foglalkozása: földműves neje. Életkora: huszadikban van. Személyleírása: nem szükséges. Mindenki megnézheti jól sikerült arcképét, akinek lapul egy ötpengős

5 pengő, 1939

a zsebében.²⁸ Bugárdi Ferencé a következőképpen emlékezett vissza a hetilapban: „Jöttünk a templomból tavaly pünkösd előtti vasárnap. Akkor fogott meg a tekintetes úr, hogy le hagyom-e magam vétetni? Hát miért ne? Aztán akkor idejött a házhoz és levétegett, Ő maga... Oldalról, előről meg mindenhogyan. Aztán úgy látszik megtetszettem neki, mert le is rajzolt. Kaptam érte tizenkét pengőt.” És a dicsőség? Az semmi? „Hát szó, ami szó, de odatehették volna azért a nevemet is... Szokták... a Rákóczinak is odaírták!”²⁹ Az asszonyt a községben csak „Pengős Julcsa” néven emlegették.³⁰

Az új 5 pengős bankjeggyel 1940. március 18-ától lehetett fizetni. Bugárdi Ferencé Csonka Julianna abban a Bény községben lakott, ahol a 2 pengősön szereplő Rudas

²⁷ Uo. 45.

²⁸ BECHERER KÁROLY: Bugárdi Ferencé arcmása az 5 pengős bankjegyen. Az Érem, 42: 2. 1986. 20.

²⁹ Uo. 21.

³⁰ KUPA MIHÁLY: Corpus Notarum Pecuniarium Hungariae I. Budapest, 1993. Informatika Történeti Múzeum Alapítvány, 132.

Valéria is, és ugyancsak templomból jövet látta meg a „tekintetes úr”, aki ugyan nincs megnevezve a fenti riportban, de bizonyára szintén Moskó Kálmán volt. Nyilván Moskó néhány hetet töltött Bényben, mert amíg Rudas Valériát húsvét vasárnapján látta, addig Bugárdi Ferencné a pünkösöd előtti vasárnap. 1939-ben húsvét vasárnapja április 9-ére, a pünkösöd előtti vasárnap pedig május 21-ére esett.³¹

Csonka Julianna fia és családja még ma is Bényben él. Az alábbi módon emlékszik vissza édesanyjára: „Édesanyám 1920-ban született. Korán férjhez ment édesapámhoz, de viszonylag későn, 37 éves korában szült

20 pengő, 1941

meg engem” – mesélte Bugárdi István, Csonka Julianna egyetlen fia. – Fiatalkorát ritkán emlegette. Édesapámmal szerényen, tisztességben éltek. Nem tudok arról, hogy családunk pénzt kapott volna azért, hogy édesanyám arca a pengőn szerepel. Szépségét csak a jósága szárnyalta túl” – mondta Bugárdi István, akinek két gyermeke van. Az édesapa szerint lánya örökölte a nagymama vonásait.³² Bugárdi Ferencé Csonka Julianna végül igen korán, 1983-ban hunyt el – három évvel később, 1986-ban publikált róla Becherer Károly *Az Érem* című szakfolyóiratban, s ezzel újra megismerhették a bájos bényi asszony történetét.

Az 1941. január 15-i keltezésű húszpengős bankjegy talán az egyik legszebb a Horváth Endre által tervezettek közül. A kék színű papírpénz egy évvel később, 1942. november 16-án került forgalomba. Az előoldal női alakját ma sem ismerjük, de a hátoldalon szereplő úgynevezett „pataki aratók” kiléte máig nem egyértelműen tisztázott. Az egyik verzió szerint a nőalak egy dejtári asszonyt, Szabó Gáspárné Kanyó Teréz személyét takarja. Erről Lopatovszki Csaba írt először 2017-ben a *Bélyegvilág*ban, ahol megemlíti, hogy a sógora, Varga Sándor is dejtári származású, s az ő édesanyja kereste meg a hölgy leszármazottait, akik egy képet ajándékoztak a szerzőnek. Ha hihetünk a forrásnak, a férfialak a pénzjegynyomda valamikori munkása volt. A másik változat szerint a nőalak Kovács Gáborné Mák Margit pataki menyecske, a férfi pedig az édesapja Mák

Szabó Gáspárné Kanyó Teréz

³¹ BECHERER KÁROLY: Bugárdi Ferencné arcmása az 5 pengős bankjegy. *Az Érem*, 42: 2. 1986. 21.

³² GULYÁS ZSUZSANNA: Pengőről mosolygó bényi lányok. *Új Szó*, 2013. október 11. 5.

Boldizsár. A képek alapján bármelyik menyecske lehetne a modell, hiszen a főkötő és az arcforma is nagyon hasonló.³³

Hollókői anya és lánya a kétpengős bankjegy hátoldalán

2 pengő hátoldala, 1940

léria (1923–2006) emléket őrizte meg a kis címletű papírpénzen, de rajta kívül még egy hollókői anyát és lányát – Fábíán Lajosné Szabó Rozáliát (1920–1996) és lányát Szabó Gáborné Fábíán Máriát (1937–2019) – is ismertté tett.

Fábíán Lajosné és lánya, Marika

Az anyaság egyik leg-szebb numizmatikai emléke az 1940. július 15-i keltezésű kétpengős bankjegy, amelynek hátlapjára egy valóban létező anya és lánya képe került fel. Horváth Endre nemcsak a bényi Rudas Va-

A bankjegy ugyan rövid ideig volt forgalomban – 1941. január 20. és 1942. március 10. között – mégis híressé tette a rajta szereplő hollókői hölgyeket. Olyannyira, hogy 1996-ban újra reflektorfénybe kerültek és interjúk készítettek a papírpénzen lévő anyával és lányával. Az ebben az évben 460 lelkes Hollókő község egyik leghíresebb lakója volt Fábíán Lajosné Szabó Rozália, aki akkor töltötte be 76. életévét. Amikor 1937-ben a kislányával együtt lefényképezték, külö-

nös karrier kezdődött el számukra. Erre az alábbi módon emlékezett vissza az asszony:

„Én tizenhat éves voltam, de már férjes asszony; [...] A kislányomat a pólyában vittem magammal, akkoriban legfeljebb pár hónapos volt. No, amikor kijöttünk a templomajtón, egyszer csak hallok egy férfihangot: »Ez a kép kell nekem!« – mondta egy úriember. Horváth Endre művész úr volt az, aki akkoriban Balassagyarmaton élt és az Állami Pénzjegynyomda grafikusja volt. Nem egyedül jött Hollókőbe, hanem egy fényképésszel;³⁴ amikor a magasba emeltem a kislányomat, lefotózott. Nem tudtuk mi, hogy miért készült az a kép. Meglepetés volt, amikor pár évvel később a pénzen

³³ LOPATOVSZKI CSABA: Horváth Endre „Palócország” rézmetszője, a pengő-, forint bankjegyek tervezője. Bélyegvilág, 70: 7–8. 2017. 26.

³⁴ Moskó Kálmán festőművész, grafikus.

megismertük magunkat. Ahogyan mondják, az első nyomás nem sikerült, ezért a kétpengős csak 1940-ben került forgalomba.”³⁵

Néhány hét múlva a posta a következő szövegű táviratot hozta Hollókőre: „Kedves Fábíán Lajosné! Örömmel közlöm magával, hogy az új magyar bankón, a papír kétpengősön maga szerepel a rajzon és a kislánya. Aláírás: Horváth Endre grafikusművész.” Küldött a borítékban egy kétpengőst is, amelyet Fábíánné sokáig őrizgetett, de a II. világháborúban elveszett. Később a rimóci rokonok ezt pótolták, egy J 359 - 036663 számú kétpengős bankjegyet ajándékoztak neki.³⁶

Egy alkalommal a kétpengős hátoldalán lévő fényképet kiállították a balassagyarmati Palóc Múzeumban, de tévesen azt írták alá, hogy „rimóci menyecske”. Amikor Fábíán Lajosné egyszer az asszonykórussal ment szerepelni, akkor észrevette a hibát, jelezte, és kicserélték a feliratot.³⁷

Fábíán Lajosné a pengővel és a családjával kapcsolatban a következőket mondta: „Nem volt ez rossz pénz. Akkoriban nem úgy volt, mint ma: nem volt az asszonynak olyan nagy a szabadsága, hogy ő gazdálkodjon a pénzzel! Ha nem hiszitek, kérdezzétek csak meg a nagyszületeket. Vásárolni is inkább az emberek jártak. Volt itt szatócsbolt, de ha valami kellett, akkor Balassagyarmaton vagy Szécsényben vették meg, amikor arra jártak. Jött a háború, egyre kevesebbet ért akkoriban a pénz. A férjem is a fronton volt; hazakerült, de meghalt szegény nem sokkal később. Amikor bejöttek az oroszok, napokig bujkáltam a szőlőhegyen, mert féltem, hogy elvisznek. Nem volt könnyű életünk, egyedül neveltem fel a két gyereket.”³⁸

Fábíán Lajosné a háború után, az 1966-ban került újra rivaldafénybe – ekkor a *Nógrád* készítette vele riportot. Megtudjuk, hogy lánya, „...Marika, férjhez ment. Fiam huszonhat éves, nőtlen. Kis unokám is tud a bankóról, büszke, ha anyjáról és nagyanjáról beszélhet, akik a pénzen vannak.”³⁹

Amikor 30 évvel később újra megkeresték őket az újságírók, Fábíán Lajosné lánya Szabó Gáborné Fábíán Mária 59 éves volt, s Hollókő másik végében lakott. Ő az alábbi módon emlékezett vissza a bankjegyre: „Horváth Endre ismert fotóművész 1937-ben fényképezett le bennünket egy vásárnap, amikor éppen jöttünk ki a templomból. Pólyában vitt a mama, és nagyon megtetszettünk neki. Gondolni sem mertünk arra, hogy ez a kép három év múlva

Fábíán Lajosné és Szabó Gáborné

³⁵ FARAGÓ ZOLTÁN: Kétpengős bankó hollókői menyecskevel. *Nógrád Megyei Hírlap*, 1996. október 19. 6.

³⁶ Asszony a bankón. *Nógrád*, 1966. augusztus 24. 6.

³⁷ FARAGÓ ZOLTÁN: Kétpengős bankó hollókői menyecskevel. *Nógrád Megyei Hírlap*, 1996. október 19. 6.

³⁸ Uo.

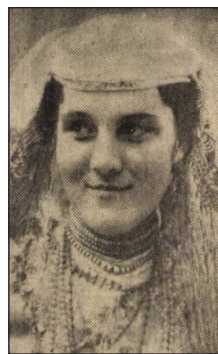
³⁹ Asszony a bankón. *Nógrád*, 1966. augusztus 24. 6.

egy papírpénzen szerepel majd. Meglepetés volt, amikor 1940-ben először megpillantottuk saját magunkat a kétpengősön. Hogy milyen érték volt ez akkor? Elég, ha annyit mondok, hogy a gyereknapszám 40–60 fillér, a férfinapszám pedig körülbelül egy pengő volt. Ezért a pénzért virradattól napnyugtáig kellett dolgozni. Hogy mit szóltak a különös szerepléshez a falubeliek? Még ma is felelmegetik néha azt a bizonyos kétpengőst.⁴⁰

Miután a hollóközi ófalut védetté nyilvánították és berendezték a falumúzeumot, Fábián Lajosné a lányával együtt vezette az intézményt.

„Sipeki Bözsi” a tízpengős bankjegyterven

A II. világháború éve alatt több bankjegyterv is készült, amelyek közül néhány végül nem került forgalomba. Ezek közé tartozott az 1943. február 24-i keltezésű tízpengős is, amelynek hátoldalán egy őrhalmi népviseletbe öltözött lány, „Sipeki Bözsi” volt látható. A Nógrádsipeken született asszony 1917. március 30-án látta meg a napvilágot, napszámos szülők gyermekeként, Kovács Erzsébet néven. Körülbelül 4 éves lehetett, amikor a korán megözvegyült édesanyja ismét férjhez ment egy özvegyemberhez Órhalomban. Neki volt két fiú gyermeke, akikből az egyik később Sipeki Bözsi férje lett.

Sipeki Bözsi

Édesanyja második házassága sem tartott sokáig, férje halála után, ismét házasságot kötött, szintén egy őrhalmi özvegyemberrel. Bözsi már 12 évesen napszámba járt dolgozni, így kereste meg a ruhára, kelengyére valót. 1931-ben elhunyt édesanyja kérésére házasították össze, az akkor 14 éves lányt Tóth Károllyal, akivel 15 évig élt együtt – ekkor azonban a férje váratlanul elhunyt.

Kovács Erzsébetet azért hívták Sipeki Bözsinek, mert Nógrádsipeken született, és Órhalomban mindenkinek adtak valamilyen ragadványnevet. A Gyöngyösbokréta hagyományörző csoport megalakulását követően, sokszor járt Budapesten, több alkalommal szerepelt a Nemzeti és a Városi Színházban. Akkoriban a megyéből, öt községből – Bocsárlapujtő, Buják, Kazár, Órhalom, Rimóc – jártak Pestre a bokréta ünnepélyre, amely augusztus 14-től 22-ig tartott. Az őrhalmiak a szép népviseletünk, és hagyományaink felelevenítésével országszerte sok helyen felléptek.⁴¹

Sipeki Bözsi a prágai, a losonci és több helyi, országos hírű lap, és természetesen a *Nógrádi Hírlap* címoldalán is megjelent a jellegzetes őrhalmi főkötős népviseletben. A leghíresebb ábrázolása a Horváth Endre által készített rajz, amely forgalomba nem került, de az 1943. február 24-i keltezésű tízpengős bankjegy hátoldalán megjelent egy sarlóval és búzával, őrhalmi palóc viseletben.⁴²

⁴⁰ TEMESI LÁSZLÓ: Mária, a kétpengős. *Somogyi Hírlap*, 2000. szeptember 9. 15.

⁴¹ Sorsok, életutak – Kovács Erzsébet 75 éves, nyugdíjas. *Ipoly*, 1992. április 17. 6.

⁴² KANYÓ GÉZA: Sipeki Bözsi a tíz pengősön (1916–2004). *Órhalmi Újság*, 2007. április 6. 8.

A *Nógrád Megyei Hírlap*ban 1994-ben egy riport keretében megkérdezték tőle, hogyan találkozott Horváth Endrével, a világhírű grafikussal? „Mostam az Ipolyon, és amikor vittem ki a ruhát, láttam, hogy valaki fényképez. Ő volt Horváth Endre. Később többször eljött Órhalomba fényképezni. Egyszer azt mondta, szeretne pénzre lerajzolni, jöjjen be Gyarmatra. Így kerültem a tízpengőse.”⁴³

10 pengő bankjegyterv, 1943

A csinos fiatalasszonyról készült és az utókornak megmaradt rajzok, rézkarcok, olajfestmények, fényképek egyben az őrhalmi népviselet emlékei maradtak. Sipeki Bözsi a II. világháború után, 1946-tól 1977-ig kórházi dolgozó volt, a nyugdíjas éve alatt elment a balassagyarmati Petőfi Általános Iskolába kiegészítő szakácsnőnek, ahol még tíz évet dolgozott,⁴⁴ 2004-ben hunyt el.

A bankjegygrafikus lánya a tízezer pengősön

A magyar papírpénzek közül 1919 és 1923 között 27-féle koronapénzjegy, míg 1926-ban, és 1945–46-ban 18 típusú pengőbankjegy került forgalomba, amelyeket Helbing Ferenc (1870–1958) bankjegygrafikus tervezett meg. Tevékenysége sokoldalú volt: bélyegek, okmánybélyegek tervezője, a merkantil grafika művészi színvonalra emelője, szakíró, az Iparművészeti Főiskola grafikai osztályának alapító tanára, 1927-től az intézmény igazgatója, több fővárosi nyomdavállalat művészeti vezetője, 1930-tól kormánytanácsos.

Bár bankjegytervezésre 1925 után Helbing már nem kapott megbízást, az 1945–1946-os hiperinfláció számos pengő címlete az ő tervei alapján készült. „Az infláció alatt a pénzügyi kormány mindig több és magasabb címletű bankjegyeket volt kénytelen kibocsátani, miután a tempó túl gyors volt, nem tudtak új véseteket csinálni, s így előkerültek az általam rajzolt első pengőbankjegyek lemezei más szöveggel ellátva. Amikor már ezek sem bizonyultak elegendőnek, előkerültek a szintén általam rajzolt, s Kállay Tibor pénzügyminisztersége alatt (1921. december – 1924. február) elkészített lemezek... Annak idején ezekért a tervrajzaimért nem kaptam honoráriumot most, hogy a Nemzeti Bank ezeket felhasználta, kértem, hogy fizessenek... kompenzációt. Nagy huza-vona után végre... 200.000 pengőt fizettek, ... de mire a pénzt megkap-

⁴³ ÁDÁM TAMÁS: Sipeki Bözsi, a tízpengős modell. *Nógrád Megyei Hírlap*, 1994. április 2–3–4. 6.

⁴⁴ Sorsok, életutak – Kovács Erzsébet 75 éves, nyugdíjas. *Ipoly*, 1992. április 17. 6.

10000 pengő, 1945

rú utáni Magyarország egyik ikonikus pénzjegyévé vált. A papírpénzt Helbing Ferenc tervezte, nyomólemezeit pedig a híres lipcsei Giesecke und Devrient cég készítette még 1925 előtt. A bankjegy-bélyeg nélküli példányai 1945. október 17-től december 31-ig voltak forgalomban. A bélyeg nélküli változatok december 19. után névértéküknek csak az negyedét érték. A felülbélyegzett bankjegyek 1946. július 5-ig maradtak forgalomban. Dr. Kupa Mihály volt az első, aki az 1993-ban megjelent *Corpus Notarum Pecuniariorum Hungariae* című könyvében a 10000 pengősön szereplő lányt Helbing Piroska személyével azonosította,⁴⁶ azonban Helbing Ferencnek ilyen nevű lánya nem volt.

A grafikus négy gyermeke közül az első Mária (1897–1922), aki Haranghy Jenő grafikus, festő- és iparművész felesége lett. A második lánya Aranka (1898–1974) volt,

Helbing Mária

aki Kátay Pál Andráshoz ment feleségül. Rajtuk kívül még két fia volt: Ferenc (1900–?) és László (1902–?). Nagy valószínűség szerint Helbing Ferenc elsőszülött gyermekének, Helbing Máriának a portréja szerepel a tízezer pengős bankjegyen. Mivel az 500, az 1000 és a 10000 pengős bankjegyeken szereplő lányokról a képek még 1925 előtt készültek, valószínűsíthető, hogy az utóbbi címleten lévő modell az 1922-ben, váratlanul elhunyt lányát ábrázolja, amellyel így emléket állított neki az édesapja. Helbing Máriáról fennmaradt egy korabeli fotó is, amelyen kísértetiesen hasonlít a pénzjegyen lévő modellre. A bankjegyportré ennek ellenére sokáig csak terv maradt egy fiókban, viszont 20 évvel később, az 1945–1946-os pengő sorozatban – ahogy Helbing is említette – felhasználták a képet. Így került fel a grafikus lánya a 10000 pengős címletre.

Helbing Mária 1897. március 31-én született Budapesten Helbing Ferenc és Hanák Mária elsőszülött gyermekeként.⁴⁷ Férje Helbing tanítványa, Haranghy Jenő iparmű-

tam már a felénél kevesebbet ért.”⁴⁵ – írta Helbing az *Emlékeze*-seiben.

A pengő hiperinflációs sorozatának 10000 pengős címletű bankjegye 1945. július 15-én készült el, és a II. világhábo-

⁴⁵ MNG 21575/1982/2b. Helbing Ferenc: Visszaemlékezéseim. Kézirat, Budapest, 1946, 96–97.

⁴⁶ KUPA MIHÁLY: *Corpus Notarum Pecuniariorum Hungariae II.* Budapest, 1993. Informatika Történelmi Múzeum Alapítvány, 65.

⁴⁷ MNL PVL Budapest VI. ker. születési anyakönyv 1897/954.

vészeti főiskolai tanár lett, akitől 1920-ban, Debrecenben megszületett Miklós nevű fiúgyermek. Boldog életük azonban nem tartott sokáig, mert Helbing Mária mindössze 24 éves volt, amikor 1922. január 31-én influenza következtében elhunyt.⁴⁸ Külön érdekesség, hogy néhány korabeli forrás, illetve a halotti anyakönyv is Helbing Irmaként említi az asszonyt.

Nyíregyházán nyugszik az egymilliárd pengős lány

A hiperinfláció hatására, 1946 májusában forgalomba került az addigi legnagyobb címletű bankjegyünk, az egymilliárd pengős papírpénz. A Horváth Endre által tervezett bankóra egy ábrándosan merengő, gyönyörű, székesfehérvári lány, Lendvai Lúcia (1916–1994) arcképe került fel, aki ezt követően helyet kapott még az egymilliárd mil-, illetve az egymilliárd B.-pengős bankjegyeken is.

A bájos modell Lendvai Lúcia Mária néven született 1916. július 2-án Székesfe-

Egymilliárd pengő, 1946

hérváron Lendvai József és Kálmán Etelka gyermekeként, római katolikus családban.⁴⁹ 1926-tól a székesfehérvári Árpád-házi Boldog Margit Leánygimnázium – a mai Teleki Blanka Gimnázium és Általános Iskola – tanulója volt,⁵⁰ ahol 1934-ben kitüntetéssel érettségizett.⁵¹ Ezalatt, 1929 és 1931 között a város Zeneiskolájában is megtanult zongorán játszani.⁵² 1934–1938 között a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán volt hallgató.⁵³ Tanulmányai befejezése után, 1938. május 31-én, a székesfehérvári szeminárium templomban összeházasodott dr. Gáspár István László magyar királyi rendőr-segédfogalmazóval,⁵⁴ s egy évvel később, 1939 júliusában megszületett Klára Mária nevű lányuk.

⁴⁸ MNL PVL Budapest IX. ker. halotti anyakönyv 1922/542.

⁴⁹ MNL FVL Székesfehérvár házassági anyakönyv 1938/136.

⁵⁰ Székesfehérvár Szab. Kir. Város Árpád-házi Boldog Margit Leánygimnáziumának tizedik értesítője az 1926-1927. évről. Debrecenyi István Könyvnyomdája, Székesfehérvár, 1927. 47.

⁵¹ Székesfehérvár Szab. Kir. Város Árpád-házi Boldog Margit Leánygimnáziumának tizenhetedik értesítője az 1933-1934. évről. Számmer Imre utóda Pannonia Nyomdavállalat, Székesfehérvár, 1934. 49.

⁵² A Székesfehérvári Zenekedvelők Egyesülete Áll. Eng. Városi Zeneiskolájának értesítője az 1929/30-as tanévről. Számmer I. utóda Pannonia Nyomdavállalat, Székesfehérvár. 11.

⁵³ A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Almanachja fennállásának 300. tanévében. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935. 141.; A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Almanachja fennállásának 303. tanévében. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938. 150.

⁵⁴ MNL FVL Székesfehérvár házassági anyakönyv 1938/136.

A pengőbankjegyek tervezője ebben az időben még mindig Horváth Endre volt, aki a magyar történelmi személyekkel ellentétben előszeretettel ábrázolt női modelleket a papírpénzeinken. A székesfehérvári Lendvai Lúcia ekkor még maga sem gondolta, hogy az arcképe a magyar történelem legnagyobb címletű bankjegyén fog szerepelni. A II. világháború végére jelentős méreteket öltött az infláció Magyarországon, amelyet elsősorban az ország hadszínterré válása, a nyomában járó pusztítás és a javak tekintélyes részének külföldre hurcolása mélyített el. Az árak felfoghatatlan mértékben kezdtek nőni: 1945 augusztusában 1 kg kenyér ára még 6 pengő volt, 1946 júniusa végén azonban már 6 milliárd. Az 1945 nyarán újra megindult bankjegykibocsátás címletei ezért a rohamosan növekvő inflációhoz igazodtak. Ennek egyik csúcspontja volt a barnáspirosas színű, 1946. március 18-i keltezésű, 174x84 mm méretű egymilliárd pengős bankjegy megjelenése, amely 1946. május 13. és július 10. között volt forgalomban. Habár tervbe volt véve a tízmilliárd pengős kibocsátása is, végül az egymilliárdnál nagyobb címleteket átnevezték milpengővé, így a feltüntetett érték az eredeti milliomod része lett. Az egymilliárd pengős címletű bankjegyet követő címlet tehát a tízezer milpengős lett, amely egyenlő volt tízezerszer egymillió, azaz tízmilliárd pengővel. Ennek a sorozatnak a részeként jelent meg 1946. június 27-én a kék színű egymilliárd milpengős bankjegy is, amelyre ismét Lendvai Lúcia arcképe került, de azt követően a Magyar Nemzeti Banknak egy újabb rövidítést kellett kitalálnia, mivel további magasabb címletekre volt szükség. Ennek lett az eredménye a 12 nullával egyszerűsített B-pengő, azaz bilpengő. Ahogy a milpengőnél, úgy a bilpengőnél is újra felhasználták a külalakot a szín megváltoztatásával és a „B” betű hozzáadásával. Ezek a pénzjegyek 1946. július 1. és július 11. között jelentek meg, s a bájos székesfehérvári lány arca a legnagyobb címletre, a zöld színű egymilliárd B.-pengőre is rákerült. Ez a valaha kinyomtatott legnagyobb címletű bankjegy lett a magyar történelemben, de végül forgalomba már nem került, mert 1946. augusztus 1-jén új fizetőeszközként bevezették a forintot.

Lendvai Lúcia háború utáni életéről kevés információ maradt fenn. 1952-ben elvált férjétől, majd 1957 júliusában újra házasságot kötött – ekkor dr. Devich László Imre felesége lett.⁵⁵ Újra köztudatba már csak 1985-ben került, miután megjelent Rádóczy Gyulának *A legújabb kori magyar pénzek 1892–1981* című könyve a Corvina Kiadó gondozásában. Erről a kötetről a *Magyar Nemzet* az alábbiakat írta: „...az egymilliárd bilpengős címlet nagyságrendjét sem azelőtt, sem azóta nem sikerült sehol a földkerekségen túlszárnyalni. Ennek a hihetetlenre duzzasztott címletnek egyéni arculatot egy székesfehérvári hölgy kölcsönzött: Lendvai Lúcia portréját metszette a mester a nyomólemezeire. Mert nehogy azt gondolják, hogy csak királyok és fejedelmek megörökítésére volt és van példa a bankjegyeken!”⁵⁶ A székesfehérvári születésű bankjegylány végül néhány évvel a rendszerváltás után, 1994 júniusában hunyt el, 78 éves korában, s Nyíregyházán, az Északi temetőben temették el.⁵⁷

⁵⁵ Fejér Megyei Hírlap, 1957. augusztus 4. 2.

⁵⁶ Magyar Nemzet, 1985. március 8. 8.

⁵⁷ Kelet-Magyarország, 1994. június 9. 4.

Pénzjegynyomdai dolgozó a százforinton

A II. világháború után, a pengő hiperinflációját követően 1946. augusztus 1-jén vezették be hivatalos fizetőeszközként a forintot. A legelső forintbankjegyeket igen nehéz körülmények között kellett előállítani, ugyanis az inflációs pengőbankjegyeket hatalmas mennyiségben gyártották, így a forint előállításához már nem volt elegendő papír és a piros nyomdafesték is elfogyott. Végül finn és francia importból sikerült szerezni megfelelő minőségű vízjeles bankjegypapírt. A bankjegyek megtervezésére ismét Horváth Endrét, a Pénzjegynyomda grafikusát kérték fel, aki az új 10 és 100 forintos bankjegyeken az élet háború utáni újraindulására utaló szimbólumokat, szerszámokat ábrázolt, s ezek mellett az új papírpénzre történelmi személyek helyett a pénzjegynyomda két dolgozójának arcképét helyezte el.

A zöld színű 10 forintos előoldalán az ipart szimbolizálva egy munkás portréja kapott helyet, aki a kezében egy kalapácsot tartott, melyhez Pfeffer Mihály, a

100 forint, 1946

Pénzjegynyomda gépmestere állt modellt. A másik címletnek, a kék 100 forintosnak a fő figurája a mezőgazdaság szimbólumait, egy búzakarászt és sarlót kezében tartó asszony arcképe került fel, akit Tőkés Jánosné Várszegi Gizella pénzjegynyomdai szedőnőről mintázott Horváth Endre. Bár a két címlet előoldalán az 1946. június 3-i dátum szerepelt, ennek ellenére a zöld 10 forintos 1946. augusztus 1-jén, míg a kék 100 forintos 1946. augusztus 7-én hozták forgalomba.

A tízforintos modellje, Pfeffer Mihály az alábbi módon emlékezett vissza erre: „Olyan portré kellett, amely kifejezi a munkáshatalmat. Vagyis a munkás, a munkásnő portréja. Háromszáz-négyszázunk közül választottak. Kolléganőm, Tőkés Jánosné portréja került a százforintosra, az enyém a tízesre. Szívesen vállaltuk, de nekünk sem ez volt az igazán fontos.”⁵⁸ A gyenge nyomdatechnika miatt a bankjegyeket nem volt nehéz hamisítani, és a pénzjegyek papírja gyorsan kopott, emiatt 1947-től új bankjegyeket kellett bevezetni. A Pfeffer Mihály arcképével ékesített 10 forint így csak 1948. március 31-ig, míg a Tőkés Jánosné Várszegi Gizella portréjával díszített 100 forintos 1951. május 1-ig marad forgalomban. Ez volt az utolsó alkalom, hogy a szebbik nem képviselője került hivatalos fizetőeszközünkre.

⁵⁸ SZÉKY PÉTER: Tízforintos Mihály. Esti Hírlap, 1976. január 21. 3.

TÓTH MIKLÓS

Nemesi családok, birtokperek és egy királyi látogatás története Újabb adatok Tiszadada középkori történetéhez*

A helytörténeti kutatásoknak az egyes falvak esetében is kiemelkedő jelentősége lehet, hiszen egy település történetének megismerésével az adott régió tágabb környezetéről is információkat nyerhetünk. A lokálpatriotizmustól mentes, szakszerű, objektív szemléletmódot alkalmazó helytörténetírás szerepe napjaink településtörténeti kutatásainak méltán fontos elemévé kell, hogy váljon. Solymosi Tibor református lelképásztor 1983-ban írta meg a *Tiszadada története* című munkáját, amely az egyetlen összefoglaló a falu történetéről.² Az elhivatott, de a történettudomány módszertanát és forrásbázisát nem ismerő szerző számos esetben hagyatkozik saját képzelőerejére, és tölti ki valótlan eseményekkel az írott források által felületesen vagy egyáltalán nem adatolható évtizedeket. Szabolcs megye középkori településtörténetét Németh Péter 1997-ben megjelent művében adta közre, amelynek egy bővített változata 2023-ban látott napvilágot. A kötet adattár formájában taglalja az adott települések eseménytörténetét a XI–XIV. században, így kiváló forrásként szolgál a történészek számára. Jelen összefoglalóban Tiszadada középkori és újkori történetét szeretném további adatokkal kiegészíteni, elsősorban a korabeli okleveles források felhasználásával.

A település 1214-ben tűnik fel először a *Váradai Regestrum*ban, amikor fogott bírák³ előtt a Dada faluból való Somzou, Soma és Csegur 10 márka kárú miatt vádolták a Hortobágy faluból való Kágyot, Szemát, Balut Urost és Vatát, valamint a Tuka faluból való Usát.⁴ A helynév feltehetően puszta személynévből keletkezett

* A tanulmány II. díjban részesült a MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára, a Jósa András Múzeum, a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Honismereti Egyesület, a Nyíregyházi Egyetem Történettudományi és Filozófia Intézete és a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle Szerkesztősége által közösen meghirdetett *Szabolcs-Szatmár-Bereg és történelmi vármegyéi (Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Ung) múltjának történetéből* című pályázaton.

² SOLYMOSSI TIBOR: *Tiszadada története*. Tiszadada, 1983. (Köszönetemet fejezem ki ifj. Kovács Gézának a Tiszadadai Helytörténeti Gyűjtemény igazgatójának, hogy a kéziratot a rendelkezésemre bocsátotta.)

³ Fogott bírák = „a vitás felek részéről közös megegyezéssel megválasztott és felkért azon személy, aki az egyébként illetékes bíró helyett az ügyben – alávetés folytán – teljes jogkörrel eljár.” Lásd <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/2-374.html>

⁴ *Regestrum Varadiense (1208–1235)*. [Karácsonyi János és Borovszky Samu munkájának digitális kiadása kiegészítésekkel, valamint a Váradai Jegyzőkönyv új szövegkiadásával együtt], Szerk. SOLYMOSSI LÁSZLÓ – SZOVÁK KORNÉL. Arcanum CD, 2009. „*villa Gyagya*”

magyar névadással a Deda alakból.⁵ A Tisza folyó melletti fekvésre utaló *Tisza-* előtag szerepe megkülönböztető jellegű. A település minden bizonnyal már a XII. században is lakott lehetett, hiszen a kedvező földrajzi fekvéssel rendelkező Tiszadada helyén már a neolitikum időszakában is megtelepedett egy közösség, melynek jelenlétét az előkerült régészeti emlékek is alátámasztják.⁶ A XIII. század derekán már a falu birtokosának személyét is ismerjük. A IV. Béla által 1254 áprilisában megerősített oklevél szerint az Aba nembeli Makján fia Bete a tatárjárás utáni ínség okán (*cum tempore famis post insultum tartharorum non haberet unde sibi et suis*) 43 márkáért eladta Dada nevű földjét (*quandam terram suam nomine Dada in comitatu Zobolch iuxta Tyciam existentem*) Gutkeled nembeli István szlavón bánnak.⁷ Szűcs Jenő szerint az adásvétel már 1243 körül megtörtént, azonban a Gutkeled familia csak 1254-ben rendezte a helyzetet és erősítette meg birtokjogát a királlyal.⁸ Újonnan szerzett birtokát a Gutkeled nemzetség a XIII. század második felében is bírja, hiszen 1280. decemberében IV. (Kun) László meghagyta István bán fiát Pál mestert több más birtok mellett Dada falu földesuraságában is.⁹ Ugyancsak IV. (Kun) Lászlóhoz köthető az a „királylátogatás”, amely során a település történetében egyetlen alkalommal koronás fő tartózkodik Dadán. A király 1284. július 8-án még a Tisza csegei révénél keltez egy oklevelet, majd a folyó mentén északkeleti irányba haladva Polgár érintésével július 24-én Tiszadadán tartózkodott.¹⁰ Ugyanezen a napon keletkezett egy másik dokumentum is, amelyet azonban már Kőrénen/Kürün keltez az uralkodó.¹¹

A XIII–XIV. század fordulóján Dada jegyajándék és hitbér fejében István bán özvegyéhez került, aki a szigeti apácák közé állt. Tőle a birtokot Pál bán fiai István, Vid és Miklós 1300-ban a budai káptalan előtt 50 márkáért váltották vissza.¹² A település történetében bekövetkezett újabb uralomváltásra feltehetően az Anjou-kor első évtizedeiben került sor. 1325 körül a Gutkeledektől a Debreceni Dózsa familia

⁵ A szlávból vagy törökből való eredeztetés lehetőségét veti fel Melich János, a német *Tadeberth-Tadewald* személynév becézett *Tado-Dado* alakját látja benne Szabó Dénes. Bátky Zsigmond a latin *Tadeus* csonkult *Tad-Dad* formájának -a képzős származékából eredezteti a birtok nevét. Németh Péter szerint a szláv eredetű *Deda* személynév magyarosított formája is lehet. NÉMETH PÉTER: A XI–XIV. századi Szabolcs megye települései (Adattár). Nyíregyháza, 2023. 98. [NÉMETH, 2023.]

⁶ KURUCZ KATALIN: A nyíri Mezőség neolitikuma. Nyíregyháza, 1989. 26–28.

⁷ 1254. április 23. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Diplomatikai Levéltára 40033. (MNL OL DL)

⁸ NÉMETH 2023. 98. Szűcs Jenő feltételezését igazolhatja, hogy ugyanezen oklevél szerint nemcsak a Szabolcs megyei Dadát, hanem több Fehér és Zemplén megyében fekvő birtokot is vásároltak a Gutkeledek. Elképzelhető tehát, hogy 1254-ben csak az elmúlt években kezükbe került falvak birtokjogát erősítették meg a királlyal, egy oklevélben.

⁹ MNL OL DL 66786. A király ezenfelül parancslevélben is utasítja Szabolcs és Szatmár megyék nemességét, hogy Gutkeled nembeli Pál birtokjogának törvényes voltát megkérdőjelezni ne merjék. MNL OL DL 66785.

¹⁰ 1284. július 8. MNL OL DL 63893., 1284. július 24. MNL OL DL 1172. KÁDÁR TAMÁS: IV. László király itineráriuma, 1264–(1272)–1290. *Fons*, 23 (2016) 44. NÉMETH PÉTER: Kőrén – Hímesudvar – Tokaj. In: Németh Péter: Királyok – ispánok – jobbágyok. Vázlatok a magyar középkor történetéből. Debrecen, 1983, 3. [NÉMETH, 1983.]

¹¹ 1284. július 24. MNL OL DL 99561. Kőrén a Tisza és a Bodrog összefolyásánál Dadától mintegy 25 km-re fekszik. NÉMETH 1983, 4.

¹² 1300. július 22. MNL OL DL 66787. Tiszadadát ekkor 50 márka értékben számolták be a hitbér összegébe, ugyanis az özvegy az eredeti 70 márkás járandóságából 20 márkát elengedett

veszi meg, de mellettük a Butkai család is birtokrészt szerez Dadán.¹³ A Dózsák tartós birtoklását mutatja, hogy egy birtokper ügyében az egri káptalan dadai birtokukon idézi meg őket Várdai Aladár fia Pelbárt ellenében.¹⁴ Mindebből arra következtethetünk, hogy a Dózsák dadai birtokukon talán udvarházat is építhettek.

Tiszadada szűkebb környezetének meghatározása ugyancsak az Anjou-kor első felében keletkezett elsősorban határbejárásokat rögzítő oklevelekből végezhető el. 1307 májusában Kozmás ispán és atyafisága a váradi káptalan előtt többek között a Szabolcs megyei Rázom birtokról is osztályt tesz, amely a Tisza mentén Süldő¹⁵ szomszédságába Dada mellett feküdt.¹⁶ A középkori Süldő és Rázom a XV–XVI. században beolvadt Tiszalök határába ahogy arról a település dűlőnevei is tanúskodnak.¹⁷ Tiszadada pontos határait azonban ekkor még nem ismerjük, noha 1347-ben egy birtokper okán Dózsa egykori nádor fia Pál és rokonai Dobi Dorog Lőrinc fia Istvánnal szemben kéri, hogy az egri káptalan küldöttjeinek jelenlétében határolják meg Dada és Dob birtokokat.¹⁸ Az 1362-ben I. Lajos király parancsára elrendelt határbejárást immár Debreceni Jakab és atyafiságának tiltakozása akadályozta meg.¹⁹ A Debreceni família tiltakozását feltételezhetően a király parancsa váltotta ki, ugyanis a leleszi konvent emberei Butkai Pál fia István királynéi apródot akarták bevezetni a birtokba. A Butkaiak és a Debreceniek közötti birtokper még 1363-ban is tarthatott, ugyanis Bebek István országbíró 1362. november 15-én a felek közti pert Mindenszentek nyolcadáról (nov. 8.) a királyi hadoszlást követő időszakra (1363. szept. 10.) halasztotta.²⁰ Ugyancsak Dada bizonyos részeiről rendelkezik az az 1364-ben kelt egyezséglevelével, amelyben Borsa nembeli Lóránd vajda fia László dobokai főesperes megegyezett Butkai Miklós fia Pállal és fivérével, Miklóssal. Megállapodásuk szerint, ha Pál fia István bizonyos Szabolcs megyei birtokokat – köztük Tiszadadát is –, amelyeket Pál bán fiai leánygyegyed címén nővérüknek, vagyis László mester anyjának, Klárának adtak, és amelyeket Klára fivéreinek idegenített el, vissza tudja szerezni, akkor azok fele László mesteré és István fivére fiáé Lórándé, másik fele pedig Pálé és

¹³ NÉMETH PÉTER: A középkori Szabolcs megye települései. Nyíregyháza, 1997, 58. [NÉMETH, 1997.]

¹⁴ 1334. június 7. Anjou XVIII. 274.

¹⁵ Süldő 1307-ben tűnik fel az okleveles forrásokban. Az 1325. évi Balogsemjén nembeliek nagy osztozkodása során Egyed fainak jutott. Egy 1342-es adat szerint Szent Imre tiszteletére emelt kápolna volt a birtokon. NÉMETH 1997. 168.

¹⁶ 1307. május 17. MNL OL DL 40304., Anjou II. 164. A középkori Süldő lokalizálásának kérdéseiről lásd PÁSZTOR ÉVA: Elpusztult települések lokalizációjának kérdéséről: Kísérlet a középkori Süldő falu azonosítására. Helynévtörténeti Tanulmányok. 5, 169–187.

¹⁷ NÉMETH 2023, 337., 361. Ugyancsak Tiszadada határában feküdt és a XIV. század második felében néptelenedett el Gárdonyszeg, Kétdobkőze és Kilián. 1364. november 5. MNL OL DL 66817.

¹⁸ 1347. március 1. MNL OL DL 3889. A határbejárásról tájékoztató oklevél nem maradt fent. Tiszadada területéről középkori erősség nem ismert, ugyanakkor a település Tiszadob felőli határában található egy bizonytalan keltezésű földvár. Lásd NÉMETH PÉTER: Dob (Szabolcs m.) és határa a 13–15. században. In: Történet-muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Veres László tiszteletére. Szerk. GYULAI ÉVA – VIGA GYULA. Miskolc, 2010, 314. FELD ISTVÁN: Várkutatás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. In: Tanulmányok Németh Péter 70. születésnapjára. Szerk. Juan Cabello. Budapest, 2011, 199.

¹⁹ 1362. szeptember 15. MNL OL DL 67104.

²⁰ 1362. november 15. MNL OL DL 67104.

Miklósé. Ellenben, ha Klára fivérei nem adnák ki kezükből a birtokokat, azok László mesterre és Lórándra szállnak azzal, hogy a per végéig senkivel nem egyezkedhetnek.²¹ A megosztott birtoklás tehát az Anjou-kor második felében is fennállt, vagyis Dada a Debreceni és a Butkai család birtoka volt.

Az 1360-as években a rendelkezésünkre álló forrásanyagból kiderül, hogy a Debreceni familia nemcsak a Butkai családdal került összetűzésbe. Nagysemjéni László fia Ubul mester 1366 nyarán Szabolcs megye hatóságához fordult, mivel a Dózsák dadai tiszttartója szigetegyházi Zsoldos Balázs (*Blasius dictus Soldus de Zygethyghaz*) az ő löki és kuldi jobbágyainak birtokáról több mint 322 kepe gabonáját elvitte. Pós mester Szabolcs megye alispánja és a szolgabírák kiküldöttjük Gúti Salamon fia János fia Mihály által megtartott vizsgálat alapján igazolva látták a hatalmaskodást.²²

A XV. század elején újabb jelentős változás következik be a falu történetében. Debreceni János fia László elhunytával 1405 előtt férfiágon kihalt a család, így egykori birtokai a leánynegyedek kivételével a királyra szálltak.²³ A Debreceniek háttérbe szorulásával új nemesi családok is megjelennek a településen. 1407-ben Kallói István fiát Zsigmondot idézték meg Pelsőci János királyi lovászmester ellenében egy hatalmaskodási perben. A vád szerint a Pelsőciek dadai tiszttartója, Agócs Domokos erőszakkal elvett egy Lökön lakó jobbágytól két ökröt.²⁴ Az állatok elhajtásán túl *abductionora* is találunk példát. A Kállaiak újabb sérelmére 1412-ben a dadaiak erőszakkal elhurcolták a Lökön lakó Bene fia András.²⁵

A települést bő egy évtizeden keresztül – a Debreceni család kihalását követően – a király birtokolta, azonban 1411-ben újabb uralomváltás játszódott le Dada történetében. Zsigmond király parancsára ekkor Lazarevics István szerb despotát iktatja be a váradi káptalan Debrecen mezőváros és annak Szabolcs megyei tartozékaiba, így többek között Dada birtokába is.²⁶ A Kállaiak számára az uralomváltás feltételezhetően nem jelentett egyet a hatalmaskodások megszűnésével, hanem épp ellenkezőleg, az 1421-ben fent említett eseteknél is súlyosabb veszteséget szenvedtek. A vád szerint Bebek János volt tárnokmester név szerint felsorolt dadai tiszttartói és jobbágyai a felperesek Süldő, Kalzol és Lengend nevű birtokára mentek, és azt elfoglalták. A dadaiak további négyszáz keve búzát és öt ekéhez tartozó ökröt hajtottak el.²⁷ Az oklevélben név szerint szerepelnek Bebek dadai официálisai Ungi János és Gecsei László (*unacum Iohanne de Wngh et Ladizlao de Geche officialibus suis in possessione sua Dada vocata constitutis*), valamint a hatalmaskodásban részt vett jobbágyok is. Bene Imre, Demeter fia: Miklós, Kallói Péter és testvére Márton, Tancos Bálint, Bicsány

²¹ 1364. november 5. MNL OL DL 66817.

²² 1366. augusztus 8. MNL OL DL 52096.

²³ Lásd ENGEL Archontológia., 1405-ben Debreceni János fia László leányai Zsuzsanna és Katalin Dada birtokon is részt kapnak.

²⁴ MNL OL DL 53377., C. TÓTH NORBERT: Szabolcs megye hatóságának oklevelei. Budapest–Nyíregyháza, 2002, 134.

²⁵ 1412. január 19. MNL OL DL 53613. ZsO. III. 1608.

²⁶ 1411. július 11. MNL OL DL 79027. ZsO. III. 678.

²⁷ 1421. február 20. MNL OL DL 54160. ZsO. VIII. 170.

István, Ropos János, Nyíri Mihály, Pócsi György, Sánta Balázs, György fia: Mihály, Farkas Gergely, Hegyesi Bálint, Benedek, Fodor László, Bicsány Péter, Marót János, Premel András, Púpos Péter, Veres Jakab, János és Demeter. A jobbágyok nevei, noha forrásértékük jelentős, feltételezhetően csak részben tükrözik a jogsértésben részt vett személyek számát. Általánosan elterjedt gyakorlat volt ugyanis, hogy a gyakran hetekkel később megtartott vizsgálatok során a kiküldött káptalani emberek nemcsak az esetleges részvevőket, hanem a település „jó fizikumú” férfi lakóit is összeírták. Két hónappal később a leleszi konvent jelentette Zsigmondnak, hogy Sényői Balázs királyi emberrel és László konventi küldöttel a Kereszt megtalálásának ünnepén (máj. 3.) vizsgálatot tartottak, amely a felperesek panaszát igazolta.²⁸ Lazarevics István szerb deposta halála után magyarországi birtokait unokaöccse, Brankovics György örökölte. A hatalmaskodási perek Brankovics földesurasága alatt az 1430-as években is folytatódtak. 1437 februárjában Geszti Mihály fia Lászlót a despota familiárisát Zsigmond parancsára a leleszi konvent a királyi jelenlét elé idézte.²⁹ Mindezt a Bökönyi család panasza miatt, akik szerint Prügy birtokuk bizonyos tartozékait – füzeserdőt, réteket, a Tisza egy szakaszát – Geszti László a despota dadai földjeihez csatolta, és azt már régóta az ottani jobbágyok használják.

A szerb despoták fennhatósága az 1440-es évek második felében érhetett véget. A böszörményi uradalmat ezután – ekkor még zálogként – Hunyadi János birtokolta. Igen sokatmondó az az 1446-ban keletkezett dokumentum, amely név szerint felsorolja azokat a Szabolcs megyei birtokosokat, feltüntetve tartozásukat is, akik nem tettek eleget a kormányzó részére öt portánként teljesítendő egy forintos hadiadó fizetési kötelezettségüknek.³⁰ Ironikus módon Dada falu után János vajda – feltehetően a birtok kezeléséért felelős familiárisa – 40 porta után nem fizette meg a subsidiumot.³¹ Négy év múlva az addig zálogként bírt javakat – köztük Dadát és Böszörményt – Brankovics György adósságainak fejében 1450-ben átadta Hunyadi Jánosnak.³²

A XV. század derekán Tiszadada esetében is igazolható egy tanács szervezetének a létezése. 1449-ben Várdai Mihály fia László kérésére Szabolcs megye hatósága kiküldte Gyulaházi Bálint és Bakai Mátyás szolgabírókat egy vizsgálat lefolytatására. A Gemsén lakó Barnabás mivel egykor Sziget Kelemen özvegyének Dada birtokán lakott, bizonyos dolgait a dadai esküdtek előtt meg akarta szerezni, ez okból Barnabás Csendel János bizonyos javait a bíróval az ország szokása szerint lefoglaltatta. Ellenben Kide Máté, Szántó Márton és Benedek dadai lakosok a panaszosok három lovát a

²⁸ 1421. május 3. MNL OL DL 54160., A váradai káptalan Zsigmond 1421. február 21-én szintén utasította, hogy végezzen vizsgálatot az ügyben. ZsO. III. 181. A káptalan helytállónak találta a Kállaiak panaszát. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Diplomatikai Fényképgyűjteménye 54158.

²⁹ 1437. február 22. MNL OL DL 56971., Március 26-án Miklós prépost jelentette Zsigmond királynak, hogy Baktai Balázs királyi ember és János pap jelentése szerint Geszti Lászlót a Tégási vámon helységben szedett vámon virágvasárnap előtt levő pénteken (márc. 22.) Bökönyiek ellenében a királyi jelenlét elé György-nap nyolcadára (máj. 1.) megidéztek.

³⁰ 1446. július 23. MNL OL DL 55335.

³¹ „Item Dada Jobannis Vajda teneantur solvere portas XXXX.”

³² 1450. május 9. MNL OL DL 37608.

szekerekből kifogták, majd azokat jogtalanul elhajtották.³³ A Várdaiak nem hagyták annyiban jobbágyaik kifosztását, és Hunyadi Jánoshoz fordultak, aki – noha ítéletet nem hozott az ügyben –, de 1450 nyarán felszólította Szakolyi Miklós szabolcsi ispánt, hogy hívják össze törvényszékükre a dadai jobbágyokat.³⁴ A dadaiak azonban – a megye július 27-én kelt oklevele szerint – nem jelentek meg a vármegye hatósága előtt, és nem is küldtek maguk helyett senkit, noha a kormányzó parancsa értelmében az összes dadai jobbágyot, különösen pedig a bírót és az esküdteket megidézték.³⁵ A Várdaiak kérésére ezért a megye hatósága ismételten átírta Hunyadi parancslevelét, ezenfelül a meg nem jelent Dadaiakat a bírságban marasztalta el.

A fenti oklevelekből megtudhatjuk, hogy a Hunyadiak alatt az 1440-es évek második felében Tiszadada élén egy választott bíró és több esküdt állt, akiknek a számát sajnos nem ismerjük.³⁶ A tanács csupán a kisebb ügyekben lehetett illetékes, minden jelentősebb ügyben – ahogy a fellebbezés esetében is – feltehetően a földesúr úriszéke volt illetékes. Mindezt igazolhatja az a tény, hogy Hunyadi 1450 júniusában parancslevelében mint saját jobbágyairól (*iobagiones nostri*) ír, ellenben a megye hatóságának júliusi oklevelében már a bíró és az esküdtek (*iudices et iurates*) is szerepelnek. Tiszadada Szabolcs megye településhálózatában betöltött szerepének meghatározásában az 1461. évi királyi oltalomlevél is segítheti. A király Zemplén megye hatóságának és Szapolyai Imre királyi főkincstartónak megparancsolja, hogy a Gönc mezőváros közelében levő Szent Katalin pálos kolostor szerzeteseit, akiket különös védelme alá vett, oltalmazzák meg a Dada mezővárosban (*iobagiones nostri opido Dada*) lakó jobbágyokkal szemben, akik a kolostornak sok kárt okoztak.³⁷ Az 1460-as évekig a településre kivétel nélkül a *possessio*, vagyis a falu terminust alkalmazták, így az oklevélben szereplő mezőváros megnevezés háttérében feltehetően a királyi birtoklás tényét kell látnunk.

Az XV. század közepén jelenik meg a település földesurai között a Dengelegi és a Mihaldi Móré család. A Dengelegiek feltehetően már a század első felében is birtokolhattak bizonyos részeket Dadán, ellenben a Mórék csak az 1460-as években vásárlás útján szereztek részt maguknak. A kolozsmonostori konvent előtt 1461 szeptemberében Dengelegi Bernát felesége Adviga tiltakozott amiatt, hogy férje Dada birtok felét elidegenítette Móré Mihálynak. Adviga emellett tiltotta Mátyás királyt, valamint anyját: Erzsébetet, hogy e birtokrészt Mórénak adományozza.³⁸ 1466 tavaszán Mátyás perhalasztó oklevelében a két család már együtt pereskedik a Kállaiak ellen, vagyis a király Adviga tiltása ellenére elidegenítette a birtokrészt

³³ MNL OL DL 80936.

³⁴ 1450. június 19. MNL OL DL 80984.

³⁵ 1450. július 27. MNL OL DL 80988.

³⁶ Az 1772. évi jegyzőkönyv, amely a dadai járás parasztjainak vallomásait tartalmazta a település élén a főbíró mellett három esküdt állt. Feltehetően ez a szám a késő középkorban és a kora újkorban sem lehetett magasabb. TARÁCS PÉTER: A dadai járás parasztjainak vallomásai 1772. Nyíregyháza, 1987. 55. [TARÁCS, 1987.]

³⁷ 1461. december 22. MNL OL DL 15669., A hatalmaskodásról keletkezett tanúkihallgatások jegyzőkönyvét 1476-ban írja át a kancellária. 1476. október 10. MNL OL DL 107595.

³⁸ 1461. szeptember 7. MNL OL DL 36392.

Móré Mihálynak.³⁹ 1471-ben immár a dadaiak lesznek kiteve a hatalmaskodásnak, amikor is Mátá birtok jobbágysai törnek a településre. Szilágyi Erzsébet az eset után megparancsolja Debrecen mezőváros ispánjainak: Imre deáknak és Mucsonyi Lászlónak, hogy adassanak elégtételt mathai jobbágysai részéről Kállói János és Péter, Dengelegi Bernát és Dadai Móré Mihály felpereseknek.⁴⁰

Tiszadadán a XVI. század első évtizedében jelenik meg zálogbirtokosként a Petri Derzs család. 1500 októberében Dengelegi Bertalan az itt lévő házát 6 aranyforintért zálogosította el Derzsi Kelemennek.⁴¹ 1508. október 23-án Dengelegi újabb birtokrészét adta zálogba immár 12 aranyforintért.⁴² A zálogosítások hátterében feltehetően a Dengelegi család adósságát kell látnunk, amely a következő években csak halmozódott, így a familia lassan kiszorult a település birtokosai közül. 1509. május 7-én Szabolcs megye hatósága két példányban adta ki azt az oklevelet, amelyben Dengelegi 25 aranyforintért zálogosított el egy birtokrészt.⁴³ Két hónappal később a birtokból újabb 40 aranyforint értékben történik zálogosítás.⁴⁴ Dengelegi tovább halmozta adósságát, amikor 1510 márciusában hat,⁴⁵ majd áprilisban 16 aranyforintot⁴⁶ kapott kölcsön Dersi Kelemtől. A kölcsön fedezete ebben az esetben is a dadai birtok volt. 1511 tavaszán már arról értesülünk, hogy Bazini Péter országbíró elrendelte Petri Derzsi Lőrinc, Kelemen és Jakab bevezetését a Szabolcs megyei Dada falu felének birtokába, amely őket Dengelegi Bernált fiai: Gáspár és Boldizsár bevallásból megilleti.⁴⁷ Valószínűleg mindkét fél számára világossá vált, hogy a kölcsön kiegyenlítése, és az elzálogosított birtokrész kiváltása immár irreális, ezért fordult a zálogos fél az országbíróhoz. Az iktatás ellen azonban a Móré család tagjai tiltakoztak,

³⁹ 1466. március 18. MNL OL DL 55807. Dadai Móré László 1465-ben még a Perényiek familiárisa volt. A jászói konvent több 1468-as oklevele számol be arról, hogy Perényi familiárisai Rozgonyi Rénold ellen milyen jogsértéseket követtek el. Többek között Rozgonyi sérelmére Szeben mezőváros határában lévő erdő egy részét kivágták, a fát pedig elhordták (MNL OL DL 16774). Ugyanezen év júniusában Rozgonyi Varannó mezővárosban lakó jobbágysa: László szabónak a feleségére Orsolyára törtek rá, miközben hazafelé tartott. (MNL OL DL 16775). A hónap végén Rozgonyi Dokra nevű birtokát is feldúlták (MNL OL DL 16778).

⁴⁰ 1471. szeptember 24. MNL OL DL 55951.

⁴¹ 1500. október 13. MNL OL DL 57827.

⁴² MNL OL DL 57877 Dengelegi Ferenc a megye hatósága előtt a következő bevallást tette: ő bizonyos nehézségei miatt a Szabolcs megyei Dada birtokon lévő részét minden haszonvételével és tartozékával, művelt és nem művelt szántóföldekkel, földekkel, rétekkel, legelőkkel, kaszálókkel és más haszonvételekkel Petri Derzs Kelemennek tizenkét aranyforintért, amelyet már teljes egészében megkapott tőle, elzálogosította azzal, hogy ő a mondott összegért bármikor visszaválthatja, továbbá a birtokrészre szavatosságot vállalt. A zálogosítást 1509. február 26-án megerősítik (MNL OL DL 57880.). 1509. március 12-én egy újabb oklevélben már 13 aranyforint szerepel zálogösszegként, amely azonban a scriptor tévedése lehet (MNL OL DL 57882.) Ugyanezen a napon kelt az oklevél egy másik példánya, amelyben az eredeti 12 aranyforint szerepel a zálog összegeként (MNL OL DL 57883). Március 26-án ugyancsak 12 aranyforintról esik szó (MNL OL DL 57884.)

⁴³ MNL OL DL 57885. és MNL OL DL 57886.

⁴⁴ 1509. július 6. MNL OL DL 57887., A Dengelegi familia az 1510-es évek elején már úszott az adósságban. 1509 őszén a budai káptalan előtt Dengelegi Bertalan – Gáspár és Boldizsár nevű testvérei nevében is – biztosította Tamás esztergomi érseket és fivéreit, hogy a tőlük kölcsönvett 600 aranyforintot 1511. június 15-ig visszafizeti, ellenkező esetben a hitelezőknek jogában áll Dengelegi Bertalannak birtokrészzeit lefoglalni.

⁴⁵ 1510. március 20. MNL OL DL 57890.

⁴⁶ 1510. április 28. MNL OL DL 57892.

⁴⁷ 1511. március 9. MNL OL DL 57903.

ezért a leleszi konvent kiküldött képviselői a király személyes jelenlétének bírósága elé idézték.⁴⁸ A Derzsi és a Móré familia egyezésére júniusban kerül sor, amikor Regeny város plébánosával együtt Szabolcs megye hatósága előtt megállapodtak, hogy a közöttük folyó hatalmaskodási pereket megszüntetik. Ezenfelül a plébános Dada nála zálogban levő részét, amely a Szent György utca (*in platea ZenthGewrhwczaya*) mentén fekszik, visszaadja Derzs Kelemennek, végül e Kelemen Mórét mind azon bírságokat illetően nyugtatta, amelyekben Mórét vele szemben elmarasztalták.⁴⁹

A XV. század forrásbővülésének köszönhetően már több tiszadadai személyt is ismerünk. 1402-ben adatolható egy bizonyos Dadai László fia Mihály mester, aki a királyi kúria jegyzője volt. A leleszi konvent oklevele szerint Bebek Detre nádor parancsára Dadai Mihályt és egy bizonyos Pált küldtek ki, hogy Zemplén megyei birtokokat iktassanak Rozgonyi László és örökösei számára.⁵⁰ Az 1435-ben összeírásra került Szabolcs és Bereg megyei gonosztevők között szintén találhatunk dadai személyeket, noha Pálóci Máté nádor elküldte familiárisát Kállói Jánoshoz és Agárdi Lászlóhoz, hogy a despota böszörményi és dadai jobbágyságait a tudta és beleegyezése nélkül ne írják össze.⁵¹ A proskripcióban 36 jobbágynév szerepel: Bene fiai Imre és Simon, Pap László, Madai Máté, Karde Máté, Pethőci Benedek, Csendel János, Csendel Tamás, Kállói Márton, György fia Péter, György fia László, Szúró Mihály és Jakab, Pálci György, Péter, Kállói Máté és Éliás, Szaniszló, Gyulai János, Fodor László és János, Csaholyi János, Másfél Tamás, Szaniszló fia Balázs, Fazekas Sebestyén, Pipes Mihály, Harangyi Jakab és Benedek, Makai Pál, Varga Demeter és Vince, Szabó Mihály, Bajza János, Siket András, Tenkes Máté, Zsidó Lőrinc. Levelesítették továbbá Geszti Mihály fia Lászlót debreceni és böszörményi tiszttartót, valamint familiárisait és altisztartóját (.)e(.)házi Pétert, Cseh Pétert, Tar Imrét, Sinka Dénest, Kis Györgyöt és Mártont.

1454-ben ismerjük a település Szent György egyházának plébánosát Benedeket, aki előtt Szakolyi Miklós és Barnabás tarcali plébános köt egyezséget.⁵² Az 1460-as években ugyancsak egy hatalmaskodási ügy kapcsán kerülnek feljegyzésre tiszadadai jobbágyságok. 1468 júniusában Bégányi Miklós nemes panaszára Péter esztergomi kanonok és vikárius bíró elé idézték Nagyergely Mihályt, Faber Pál fia: Pétert, Sós Dénest mert ők, miközben a panaszos jobbágyságai a kereszttel húsvét ünnepén körmenetet tartottak azt széttörték.⁵³

⁴⁸ 1511. április 3. MNL OL DL 57903.

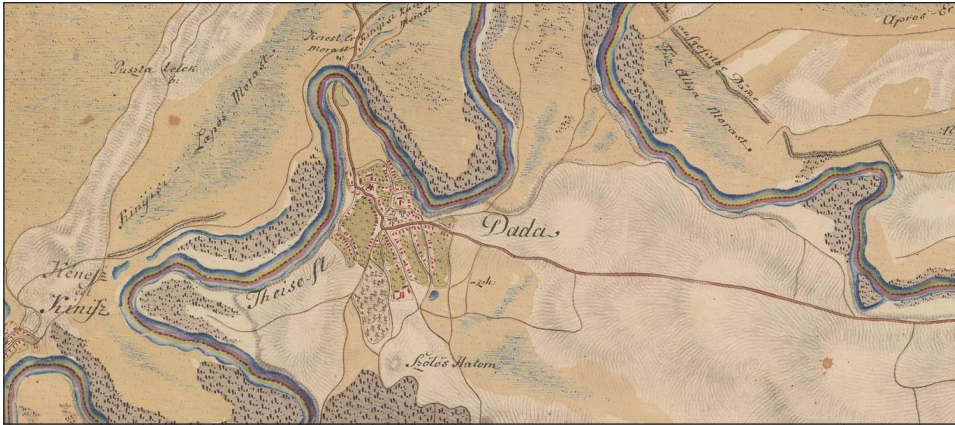
⁴⁹ 1511. június 16. MNL OL DL 57896.

⁵⁰ 1402. április 29. MNL OL DL 212217 ZsO II. 1602.

⁵¹ 1435. június 28. MNL OL DL 44046., C. TÓTH NORBERT: Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban. Nyíregyháza, 2008. 123.

⁵² 1454. november 10. MNL OL DL 81184.

⁵³ 1468. június 21. MNL OL DL 45311.

1. ábra Tiszadada az Első Katonai Felmérés (1782–1785) térképszelvényén <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/?layers=here-aerial%2C147&bbox=2359030.9903998324%2C6110221.058781459%2C2371862.856523206%2C6114883.717506855> Hozzáférés: 2025. 08. 20. 17:53

A rendelkezésünkre álló források alapján nemcsak a település társadalmi struktúrájába láthatunk bele, hanem Tiszadada természetföldrajzi viszonyait és településstruktúrájának néhány elemét is megismerhetjük. A település XIV–XV. századi belső képének a meghatározásában az írott források mellett – többek között – az első katonai felmérés térképszelvényei is segíthetnek, hiszen azokon nagyrészt a késő középkori viszonyok kerülnek rögzítésre. Az 1511. évi egyezséglevél jelentőségét tekintve kiemelkedő, hiszen az abban említett Szent György utca a középkori Tiszadada főutcája lehetett, amely ma az Vízmű utca – Kossuth tér – Hősök tere – József Attila utca – Romtemplom utca nyomvonalának feleltethető meg.⁵⁴ A főutca elnevezésének háttérében a település templomának védőszentjét kell látnunk, hiszen az 1330-as évek pápai tizedjegyzékeiben már szerepel a Szent György tiszteletére épített dadai egyház.⁵⁵ A jegyzék szerint a település plébánosa, István 1332-ben 8, 1333-ban 7, 1334. évi első részlet fejében 6, a második részlet fejében szintén 6 garas, az 1335. évi első részlet fejében ismeretlen összegű pápai tizedet fizet.⁵⁶ A templom 1597-ben már református egyházként ismert, s így írunk róla 1621-ben is.⁵⁷

⁵⁴ Lásd az 1. ábrát. A település középkori vásártere ugyancsak a Szent György-templom terén lehetett.

⁵⁵ Mesterházy Károly mutatott rá, hogy a Tiszaháton előkerülő bizánci mintájú ereklyetartó kereszték, valamint az itteni egyházak patrocíniumai – elsősorban Csobaj, Tiszalök, Csegeszentmiklós és Tiszadada – bizánci keresztény lakosokat is feltételeznek. MESTERHÁZY KÁROLY: Adatok a bizánci kereszténység elterjedéséhez az Árpád-kori Magyarországon. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1968 (1970) 175.

⁵⁶ NÉMETH PÉTER: A szabolcsi főesperesség a középkorban. Nyíregyháza, 1990. 14.

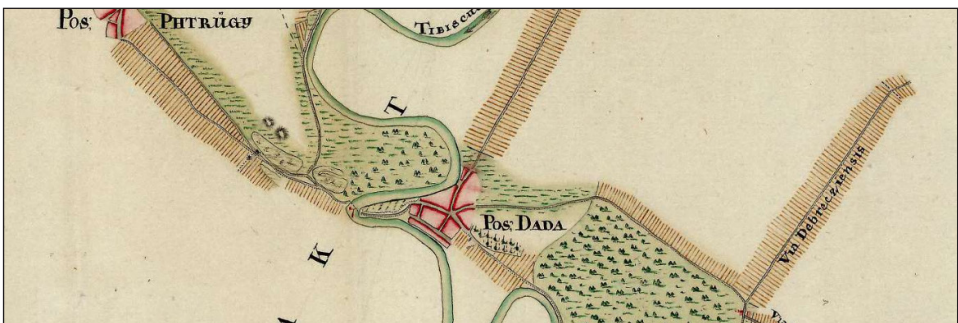
⁵⁷ JAKAB ATTILA: Ásatás Tiszadada-Romtemplom lelőhelyen; adatok Szabolcs-Szatmár-Bereg megye rotundáihoz. In: A Jósza András Múzeum Évkönyve. 58. 2016. 189. p. A középkori templom elpusztítására 1944. október 31-én került sor, amikor a visszavonuló német csapatok 14 mázsa ekrazittal felrobbantották. Legutóbb 2014-ben zajlottak ásatások a Romtemplom feltérképezésére.

A településről mellékutak indultak Tiszadob és Büd irányába ugyanakkor a legjelentősebb út a Dadát Tiszalökkal összekötő és a Tisza kanyarulatába torkolló út volt. Itt minden bizonynal rév működhetett, hiszen a Tisza túlszaján ugyancsak kiépített út volt Prügy irányába.

2. ábra Az 1767-ben Taktakenézőről és környezetéről készült térkép. <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/2407/> Hozzáférés: 2025. 08. 20. 18:18.

A kiépített rév létét egy 1767-ben Taktakenézőről és környezetéről készült színezett kéziratós térkép is igazolhatja. Az ábra Dada településstruktúrájának meghatározásában nem segít, ugyanakkor a Tisza folyó kanyarulatában Prügy irányában szerepel az átkelőhely jelölése. Az 1821. évi vízrajzi és útrajzi térképen, amely a Tokaj és Tiszadob közötti területről készült szintén jelölik a révet, valamint a település négy útját, amely Tiszalökre, Polgárra, Tiszadobra – a réven átkelve – Prügyre vezet.⁵⁸

3. ábra Az 1821. évi vízrajzi és útrajzi térkép. <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/5869/> Hozzáférés: 2025. 08. 20. 18: 27.

⁵⁸ Az Alföld településeit a hegyaljai, valamint a szerenci régió falvaival a tiszalöki, tiszadobi révek mellett a dadai átkelőhely kötötte össze. BENCsik JÁNOS: A folyók elválasztó és összekötő szerepe a paraszti árucserében. In: Árucseré és migráció. Szerk. SZABADFALVI JÓZSEF – VIGA GYULA. Miskolc, 1986, 145.

A település természetföldrajzi és gazdasági viszonyainak meghatározásához az újkori források felhasználása is szükséges. Az 1772. évi összeírás, amely a dadai járás parasztjainak vallomásait tartalmazza kiváló forrásértékű dokumentum.⁵⁹ A XVIII. században – ahogy a középkorban is – a településen élők életét a Tisza árvize nehezítette. A mocsaras ártéri környezet ugyan kedvezett a vízgazdálkodásnak ugyanakkor a szántóföldeket és a kaszálókat rendszeresen elöntötte a víz. Emiatt gyakori volt az elégtelen mennyiségű és minőségű termés, amelyet – főként a széna esetében – vásárlással igyekeztek pótolni. Az ártéri erdők és a Tisza közelsége azonban számos előnyt is rejtett magában. A folyó a regionális áruforgalomban is kiemelt fontosságú volt, hiszen összekötötte a települést a hegyaljai városokkal.⁶⁰ A haszonállatok számára a folyó kiváló itatóhelyként szolgált, míg az ártéri erdőkben makkoltatásra is lehetőség volt.⁶¹ A sertések utáni tizedet a földesúr szedte, ahogy az a Felső-Tisza vidék régiójában megszokott volt. A füzeserdőkben jellemző volt a fakitermelés, valamint a gyékény és a nád felhasználása a tetőfedésre. A dadaiak a feljegyzés szerint rendszeresen dolgoznak a közeli hegyaljai szőlőkben.⁶² A településen ekkor három szárazmalom működött, de a falu lakosai a Hernádon lévő két vízimalmot is használják.⁶³

A középkori Tiszadada fejlődésének gátját elsősorban az jelenthette, hogy a települést az Anjou-kortól kezdve soha nem egy család birtokolta, hanem legalább kettő, ezáltal állandósult a megosztott birtoklás. Emiatt számos hatalmaskodás és állandó pereskedés jellemezte a XIV. század évtizedeit. A természetföldrajzi viszonyok további megpróbáltatásokat jelenthettek a település lakóinak, ugyanis a gyakori áradások miatt nemegyszer a település szántóföldjeinek egy terjedelmes része is víz alá került. A helyi lakosság ellenben hasznosítani is tudta a vizes környezetet, így a halászat és az ártéri erdőkben való makkoltatás rendszeres tevékenységgé vált. A XV. század második felében a királyi birtoklás sem jelentett felemelkedést a település számára, noha a Tiszadadára használt *possessio* terminust 1461-ben – csupán egyszeri alkalommal – az *oppidum* váltotta fel. A település gazdasági és társadalmi jellemzői jól beilleszthetőek a Tiszahát falvainak fejlődéstörténetébe. A XV. század első felétől Dada esetében is igazolható egy tanács létezése ugyanakkor létszámának és összetételének meghatározásakor csupán a feltételezéseinkre és a környező települések analógiáira

⁵⁹ Lásd TAKÁCS 1987, 51–59.

⁶⁰ A dadaiak közvetlen vízi úton megközelíthették a tokaji és más városok vásárjait, ugyanakkor az áruszállítás jelentős vámköltiségekkel járt a számukra. PÁLL ISTVÁN: Szabolcs megye és a hegyaljai mezővárosok kapcsolata a 18-19. században. A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza. Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai XXII. Miskolc, 1988. 63.

⁶¹ A dadai makkoltatásról egy 1679. évi összeírás is beszámol. (HU MNL OL E 156 - a. - Fasc. 088. - No. 055.) A sertések makkoltatásának folyamatáról a Felső-Tisza vidéken lásd MAJLÁTHNÉ SÍPOS CSILLA: Sertéstized és makkoltatás a középkori Felső-Tisza vidéken. In: Metszéspontok. Tanulmányok a középkorról és a kora újkorról. A Conferentia Debreceniensis Doctorandorum Iuvenum (2021. október 15–16.) doktorandusz konferencián elhangzott előadások anyaga. Szerk. VÉBER ZOLTÁN – VIRÁGH ÁGNES. Debrecen, 2023. 25.

⁶² Az idénymunkák mellett a Hegyalja piacait is gyakran látogatják, elsősorban Tokaj, Tarcál és Bodrogkeresztúr vásárjait. TAKÁCS 1991. TAKÁCS PÉTER: Úrbéresek vallomása Szabolcsban 1772. Budapest, 1991, 65.

⁶³ TAKÁCS 1987. 53. A XVIII. század második felében Dadán a Désy, Patay, Szepessy, Gyulay és a Szikszay családok osztoztak.

hagyatkozhatunk. A falu – noha regionális szinten nem emelkedett ki – földesurait a XV. század évtizedeiben a bárók között találjuk, így Lazarevics István és Brankovics György után a Hunyadi család birtoka lett. A XV–XVI. század fordulóján felemelkedő dadai Móré család az újkor hajnalán a Felső-Tisza vidék egyik meghatározó famíliájává vált, akiknek birtokközpontja ugyancsak a településen volt.

NÉZŐ ISTVÁN

Aki „elkészve jött és korán távozott”

Dr. Vadász Lipót élete*

Vadász Lipót, ma én ezt címül írom,
Ki versbe eddig nem szöttem nevet,
Mihelyt a név már itt van a papíron,
Agyamba eszmét eszmeraj követ;
Izgat az érzés úgy zöngeti húrom,
Ahogy csak ritka méltóról lehet-,
Csip-csup nevekhez nem alázom lantom,
De nagy nevű lesz, aki nagy talentom.²

Kozma Andor 1917 októberében írott versének első szakaszával vessük fel mi is a kérdést: Ki is volt ez a nagy „talentom”, akit barátai csak Poldi-ként, ellenfelei Tisza István házi zsidójaként emlegettek?

A családi háttér

Az apa, Weinberger Bernát (1837–1904) tekintélyes kisvárdai bórkereskedőként szerzett magának nevet. 1859-ben kötött házasságot Mittelman Máriával. A nászból három gyermek született: Lipót, Mór és Teréz. Lipót 1861. november 13-án látta meg a napvilágot.³ Az eredeti családnevet az apjuk 1882-ben magyarosította Vadászra.⁴

A családfőnek a Szent László utcában volt az üzlete, mögötte egy kertes, háromszobás lakás. Itt született Lipót. Amikor

Vadász Lipót lakóháza

* A tanulmány III. díjban részesült a MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára, a Jósa András Múzeum, a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Honismereti Egyesület, a Nyíregyházi Egyetem Történettudományi és Filozófia Intézete és a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle Szerkesztősége által közösen meghirdetett *Szabolcs-Szatmár-Bereg és történelmi vármegyéi (Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Ung) múltjának történetéből* című pályázaton.

² Koboz krónikája. Az Ujság, 1917. 267. sz. 1.

³ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q57-99PH-3N8T?i=133&cat=274769>

⁴ Névmagyarosítás. Nyírvidék, 1882. 9. sz. 3.

az ügyvédként dolgozó fia már megtehetette, akkor az üzlettel szembe, a 15. szám alatt épített egy saját maga tervezte erkélyes, emeletes házat.⁵

1895-ben két hirdetést olvashattak a helyi lapban: „37 év óta fennálló divatüzletemet 1895. január 24-én a Takarékpénztárral szemben levő Vadász-féle házba teszem át. Mittelman Mari”⁶ „Ügyvédi irodámat eddigi helyiségemmel szemben levő házam emeletére tettem át. Dr. Vadász Lipót.”⁷ Az első hirdető az ügyvéd édesanyja.

Az ifjú Lipótot az apja kezdetben héber oktatásban is részesítette, majd a fiú az ele-

A Magyarország és a Külföld című lapban az arcképe

mi után a sátoraljaújhelyi piaristáknál és a kassai premontrieknél végezte el középiskolai tanulmányait.⁸ Az 1878–79-es tanévtől a Budapesti Magyar Királyi Tudományegyetem jogi karán találjuk.⁹ Ezekre az évekre visszaemlékezve Kardos Albert írta, hogy Vadással „annak idején együtt küzdöttünk az egyetem falai közé is betört istóicyzmus ellen.”¹⁰

Egy kiadvány szerint 1886-ban tett ügyvédi vizsgát Pesten, és még ebben az évben ügyvédi irodát nyitott Kisvárdán.¹¹ Ám a hivatalos közlöny csak 1887. április 7-én hozta nyilvánosságra, hogy a debreceni ügyvédi kamara őt kisvárdai székhellyel felvette soraiba.¹²

1892. április 5-én frigyre lépett Radó Kornéliával, akinek a szülei dr. Rosenblüth Bernáth helybéli orvos és takarékpénztári igazgató, illetve Fuchs Julianna.¹³ E házasságból születtek Pál és Béla nevű fiaik,¹⁴ akik 1935 szeptemberében kikeresztelkedtek. Az előbbi ekkor a zsidó kórház orvosa, az utóbbi ügyvéd.¹⁵

1892. április 5-én frigyre lépett Radó Kornéliával, akinek a szülei dr. Rosenblüth Bernáth helybéli orvos és takarékpénztári igazgató, illetve Fuchs Julianna.¹³ E házasságból születtek Pál és Béla nevű fiaik,¹⁴ akik 1935 szeptemberében kikeresztelkedtek. Az előbbi ekkor a zsidó kórház orvosa, az utóbbi ügyvéd.¹⁵

⁵ ROMÁN KÁLMÁN: Ahol született, nevelkedett és naggyá lett a most egy éve elhunyt Vadász Lipót. Egyenlőség, 1925. 35. sz. 7. [ROMÁN, 1925.]

⁶ Hirdetés. Kisvárdai Lapok, 1895. 5. sz. 3.

⁷ Hirdetés. Kisvárdai Lapok, 1895. 9. sz. 3.

⁸ Vadász Lipót. Világ, 1924. 179. sz. 3.

⁹ A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja, Budapest, 1879. 95.

¹⁰ KARDOS ALBERT: Magyar államférfiak házi zsidói. In: Évkönyv. Szerk. Szemere Samu. Budapest, 1939. IMIT, 113. [KARDOS, 1939.]

¹¹ Sturm-féle országgyűlési almanach 1910–1915. szerk. Végváry Ferenc, Zimmer Ferenc. Budapest, 1901. 456.

¹² Hivatalos rész. Budapesti Közlöny, 1887. 79. sz. 5.

¹³ Hymen. Kisvárdai Lapok, 1892. 15. sz. 3.

¹⁴ Halálozás: Kisvárdai Lapok, 1900. 4. sz. 2. p.

¹⁵ Vadász Lipót fia kikeresztelkedtek. Új Kelet, 1935. 216. sz. 7. p.

Az ügyvédi pályán és a közéletben

Vadász hamarosan a megye egyik legkeresettebb ügyvédje lett, jogtanácsosa a szabolcsi arisztokrata családoknak, több megyei uradalomnak (Forgách, Lónyay, Odescalchi) és pénztintézetnek, „és ezt nem csupán éles eszének, nagy jogi képzettségének köszönhetette, hanem feltétlen korrektségének is, és rokonszenves egyéniségének.”¹⁶

Az ügyvéd azzal is hírnevet szerzett, hogy 1888. február 5-én *Kisvárdai Lapok* címen megjelentette a település első hetilapját, melynek fejlécében a „közgazdasági és társadalmi hetilap” megnevezés állt. Az alapító és szerkesztő a következőkben határozta meg az újság célját és feladatát: „Szükségünk van oly nyilvános és minden irányban független közegre, mely hű kísérője legyen minden társadalmi mozgalomnak, éber őre a köznek és igazságos méltatója minden nyilvános működésnek. Szükségünk van arra, hogy a közügy nyilvános ügyvé legyen.”¹⁷

A *Kisvárdai Lapok* című újság fejléce

s ha elfoglaltságom engedni fogja, örömmel fogom egy-egy cikkel a szerkesztő nehéz feladatát megkönnyíteni.”¹⁸

Az újság 1910. január 2-től *Felsőszabolcsi Hírlapra* változtatta a nevét. 1919 márciusában államosították, és *Kisvárdai Munkás* néven élte kérészeitét.

Vadász sajtóbeli tevékenységét így méltatta egy megyei monográfia: „A szabolcsi szerkesztők közül legkimagaslóbb egyéniség dr. Vadász Lipót volt.”¹⁹ De sokkal hivatalosabb személy is elismerte az ügyvéd újságírói képességét, készségét, tehetségét. Rákosi Jenő írta a következőket: „Lapot szerkesztett. Igaz, csak vidéki lapot, de ha Vadász Lipót ír és szerkeszt lapot, az csak megjelenése helyére nézve vidéki újság.”²⁰ Az ügyvéd-lapszerkesztő írói tevékenységét az is igazolja, hogy szívesen látta őt összejövetelein a Kisfaludy Társaság.

Az újság kapcsán említjük meg, hogy a lapnál működött egy ideig Somogyi Béla, a *Népszava* később meggyilkolt szerkesztője, aki 1888 augusztusában a közeli Forgách-birtokon a bérlő fiát nevelte.²¹

¹⁶ Vadász Lipót. Világ, 1924. 179. sz. 3.

¹⁷ Előfizetési felhívás. Kisvárdai Lapok, 1888. 1. sz. 1.

¹⁸ Hírek. Kisvárdai Lapok, 1907. 27. sz. 3–4.

¹⁹ Nyíregyháza és Szabolcsvármegye községei. Szerk. Hunek Emil, Budapest, 1931. Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, 275.

²⁰ RÁKOSI JENŐ: Vadász Lipót. Egyenlőség, 1927. 4. sz. 9.

²¹ FODOR LÁSZLÓ: Arc a munkásmozgalom pantheonjából. Vas Népe, 1979. 115. sz. 4.

Vadász nemcsak a szavak, a betűk, hanem a tettek embere volt, aki jelentős közéleti szerepet vállalt. Kisvárdai számos intézménye, egyesülete, szervezete kapcsolódott össze nevével.

Létrehozta a kevesebb pénzűek részére a Kölcsönös Segélyező Egyletet, amely a kötelező heti befizetések révén kisebb tőkét gyűjtött, s ebből kölcsönöket adva a tagok hitelszükségletét kielégítette. A szervezetet 1897. január 3-án jegyezték be,²² Vadász 18 évig töltötte be az elnöki posztot.²³

Szervezője, alapítója és tíz évig elnöke, majd tiszteletbeli elnöke volt az 1893-ban alakult Általános Ipartestületnek. Ennek elismeréseként 1900. február 11-én adta át neki egy iparos „szép beszéd kíséretében azt az aranytollat, melyet a közpályán kifejtett buzgó és fáradhatatlan működésével érdemelt ki.”²⁴

Az ügyvéd titkára volt a Kisvárdai-vidéki Gazdakörnek, a Demokrata Körnek elnöke. Az állami elemi iskola gondnokságában bizton számíthattak a munkájára és kapcsolataira, a polgári iskola iskolaszéki jegyzőjeként hasonló feladatot vállalt, elnöke volt a kisvárdai ipariskolai bizottságnak, és egyike azoknak, akik a gimnáziumot akarták létrehozni.

1895-ben ugyanis dr. Vadász és néhány helybéli prominens zsidó egy értekezleten kimondták, hogy amennyiben a település lakói egy algimnázium felállítását óhajtják, akkor az ügyvédet felkéri az algimnázium ügyében kidolgozandó memorandum elkészítésére. Amikor ezzel nem értek célt, akkor a település kultúrharcosai 1897-ben megalakították a Kisvárdai Gimnáziumi Egyletet, s megbízták az ügyvédet, hogy annak alapszabályát a minisztériumhoz megerősítés végett terjessze fel, és szerkessze meg azt a gyűjtőívet, melyen a létrehozandó iskolára adakozhat, aki akar.²⁵ Ez megtörtént, nem rajtuk múlt, hogy csak 1911-ben nyílt meg a kisvárdai gimnázium.

Amikor az 1899-ben létrehozott polgári fiúiskola államosítását próbálta a község elérni, akkor 1901 tavaszán dr. Farkas Balázs akkori országgyűlési képviselő vezetésével egy küldöttség felkereste báró Wlassics Gyula kultuszminisztert, akinek az ügyvéd előadta a delegáció kérését.²⁶

Sok megemlékezésnek, ünnepségnek volt szónoka, a kibővített református templom felszentelésekor, 1897. december 5-én is ő mondott beszédet, melyben „otlávó számos előkelő hitsorsosai nevében is egész határozottan nyilvánítá, hogy a protestáns egyház tanításaiból ismerték meg és lelkesednek a keresztyénség eszméiért, s ha formailag nem is, de tartalmilag a protestáns keresztyénség buzgó hívei. S hogy ez nem

²² Központi Értesítő, 1897. 9. sz. 110. p.

²³ Zsidó államtitkár. Egyenlőség, 1913. 19. sz. 2.

²⁴ Egy ipartestületi elnök ünneplése. Magyarország, 1900. 45. sz. 12.

²⁵ Császay László: A kisvárdai állami főgimnázium alakulásának története. In: A Kisvárdai Állami Főgimnázium értesítője az 1911–12. iskolai évről. közléteszi Mayer György, Kisvárdai, 1912. 4–6.

²⁶ WERNER GYULA: A kisvárdai előbb községi majd állami polgári fiú iskola 15, és az állami polgári leányiskola 25 éves története. Kisvárdai, 1936, 10.

csupán dikció volt, mutatja a zsidóság viselkedése a templom-építésnél az adakozásnál, a gyűjtésnél.”²⁷

Sorolhatnánk még az egyéb területekre kiterjedő ténykedését, a különböző vállalkozásokban, azok igazgatóságában, vezetőségében játszott szerepét, de fontosabb az a szféra, amely megnyitotta előtte a politikai karrier lehetőségét.

Bekapcsolódott a közéletbe, tagja lett a kisvárdai törvényhatósági bizottságnak. Amikor 1889-ben az új főispán Kállay András Kisvárdára látogatott, a tiszteletére rendezett banketten a fiatalság nevében Vadász köszöntötte őt. A főispán meglepve érdeklődött, hogy ki ez a fiatalember. Maga mellé ültette és egész este vele beszélgetett. Nagy jövőt jósolva neki a kisvárdaiakat kérte, hogy a megyei közgyűlés bizottságába juttassák be, ahova később valóban beválasztották. Vármegyei működése előkészítette arra, hogy az országos politika színpadára lépjen. Egy időben Szabolcs vármegye tiszteletbeli tisztii főügyésze is volt.²⁸

Politikailag a 67-es irányzatnak volt a híve. Amikor 1890. március 31-én a nyíregyházi Európa Szállodában kimondták a megyei Szabadelvű Párt megalakulását, ő a megyei szervezet jegyzője lett.²⁹ Húsz évvel később, 1910. március 22-én, Nyíregyházán tartotta ülését a fent említett párt tulajdonképpeni utóda, a Nemzeti Munkapárt megyei szervezete, ezen Vadász mondott „nagy lelkesedést szült beszédet.”³⁰

Három szakaszt említettünk eddig, amelyek Vadász politikusi pályáját előkészíteték: az ügyvédi irodát, az újságírást és a vármegyei szereplését.

A parlamentben

Vadász a politikai karrierjét elég későn, 50 éves korában kezdte. Az 1910. júniusi választáson a Nemzeti Munkapárt tagjaként a nyírbátori kerületben szerzett mandátumot, miután a Justh-párti ellenfele voksolás közben visszalépett.³¹

Június 5-én este, fél kilenckor érkezett vissza Kisvárdára a megválasztott honatya, s ekkor: „Bevonulása valóságos diadalmenet volt. Lakása előtt körülbelül 3000 ember tolongott, és egetverő éljenezések közben kívánta hallani Nyírbátor képviselőjét.”³² A fáradt Vadász megköszönte a nem várt fogadtatást, majd visszavonult családja körébe. A parlamentben a közgazdasági és a közoktatásügyi bizottságban foglalt helyet.³³

A család 1910-ig lakott Kisvárdán, majd felköltöztek Budapestre, de Vadász több ízben hazalátogatott Kisvárdára, és felkereste szülei sírját. Kállay Miklós, a későbbi miniszterelnök, 1912-ben lett tiszteletbeli szolgabíró Kisvárdán, így emlékezett

²⁷ y. k.: Templomavatás Felső-Szabolcsban. Protestáns Egyházi és Iskola Lap, 1897. 51. sz. 812.

²⁸ Sturm-féle országgyűlési almanach 1910–1915. szerk. Végváry Ferenc, Zimmer Ferenc. Budapest, 1901. 456.

²⁹ A megyei szabadelvű párt megalakulása. Nyírvidek, 1890. 14. sz. mell. 3.

³⁰ Szabolcsmegyei Nemzeti Munkapárt. Kisvárdai és Vidéke, 1910. 13. sz. 2.

³¹ A választás hírei. Pesti Hírlap, 1910. 133. sz. 4.

³² Dr. Vadász Lipót fogadtatása. Kisvárdai és Vidéke, 1910. 24. sz. 3.

³³ Sturm-féle országgyűlési almanach 1910–1915. szerk. Végváry Ferenc, Zimmer Ferenc. Budapest, 1901. 456.

Vadász Lipótra: „A férfiak között ragyogó koponya és kiváló jellem volt... talán a szabadbelvi párt legjobb szónoka. Hosszú estéket töltöttünk együtt, a politika elméleti és gyakorlati oldalait ő tárta fel nekem és megható volt milyen szeretettel és ambícióval foglalkozott velem.”³⁴

Mint kitűnő szónoknak s képzett embernek, neki jutott az a szerep, hogy a képviselőházban 1912. június 8-án betérjessze a házszabály-revizícióval kapcsolatos tervezetet, mely az obstrukció letörését szolgálta. Előtte egy nappal történt, hogy az Országházban egy kitiltott képviselő háromszor rálőtt a képviselőház elnökére, Tisza Istvánra, aki bár súlyosan megsebesült, de túlélte a merényletet.

Egy szem- és fültanú így emlékezett vissza Vadász szónoklatára: „a Ház s benne még a politikai közélet tapasztalatokban leggazdagabb, legkényesebb igényű harcosainak tábora is csöndes áhítattal, szinte elbűvölten csüngött a szónok ajkain, Beszéde hatalmas, mélyenszántó s egyszersmind magasröptű filippika volt az obstrukció ellen.”³⁵

Vadász úgy érvelt, hogy az obstrukció meggyöngíti az állam központi erejét, szárnyakat ad a nemzetiségi tábornak, és azoknak, akik az országon belül és kívül csak arra várnak, hogy az ország ellen rohanhassanak.

A képviselők elfogadták az előterjesztést, amelyből csak 1915-re lett törvény, s melyet csak „*Lex Vadász*”-ként emlegettek.

Ennek a felszólalásnak és más szolgálatoknak meglett az eredménye. 1913 májusában az újságok már arról cikkeztek, hogy Vadász lesz az igazságügyi minisztérium új államtitkára. Voltak, akik érdekességként jegyezték meg, hogy ő lenne a második zsidó államtitkár. Tisza e kérdés kapcsán azt nyilatkozta, hogy: „Az ilyesmit nem lehet felekezeti szemüvegen át nézni, egyedül a tehetség, a jellem és az arravalóság az irányadó minden állás betöltésére.”³⁶

Amikor Balog Jenő igazságügyminiszter Ferenc Józsefnek megtette az előterjesztését, akkor óvatosságból megjegyezte, hogy az illető zsidó. Mire az uralkodó is nagyjából azt felelte, amit Tisza: Az embert kell nézni, nem a vallását!³⁷

Vadásznak 1913. április 2-án ajánlották fel a pozíciót, de ő csak négy heti habozás után mondott igent. Az uralkodó május hó 9-én nevezte ki államtitkárrá.³⁸

Lukács László miniszterelnöksége alatt kapta ezt a posztot, de Vadász akkor emelkedett nagyobb jelentőségre, amikor Tisza István 1913. június 10-én ismét kormányfő lett, s ő szerepet kapott a kabinetjében. A miniszterelnök Vadászt a legbizalmasabb körébe emelte, „a keresztvíz megkövetelése nélkül, holott Méliusz Péterig kell visszamennünk, amíg Tisza Istvánnál erősebb meggyőződésű kálvinistát találunk.”³⁹

Az országgyűlésen Tisza személyes híveként, bizalmasaként nagy befolyásra tett szert, noha kezdetben alig szerepelt, mert: „bonyolult kérdésekben eszméivel nem lé-

³⁴ KÁLLAY MIKLÓS: Emlékek: interjú. é. n. Kállay gyűjtemény, jelzet nélkül.

³⁵ VÉSZI JÓZSEF: Vadász Lipót. In: Évkönyv, szerk. Szemere Samu, Budapest, 1935. IMIT, 120, 122. [VÉSZI, 1935.]

³⁶ Vadász Lipót államtitkársága. Nyírvidék, 1913. 37. sz. 6.

³⁷ VÉSZI, 1935. 125.

³⁸ Főrendiházi napló, 1910. III. köt. 7.

³⁹ KARDOS, 1939. 113.

pett a fórumra, hogy népszerűséget keressen, hanem gondolataival, tanácsaival azokat kereste fel, kik annak hasznát vehették a köz javára...gondolatainak kifejtését sokszor bízta másra.”⁴⁰

Államtitkárként az ügyvédi tevékenységtől meg kellett válnia. Amikor az új pozíciója miatt a nyilvánosság reflektorfényébe került, csakhamar kiderült róla az, hogy a volt ügyvéd „nem csupán a kissé régi-divatú, és kissé kenetes parlamentáris ékesszólásnak egyik tehetséges képviselője, hanem több ennél: igazán eszes, sokféle érdeklődésű, gazdag szellemi életű ember.”⁴¹

Az *Ügyvédek Lapja* is hírt adott a volt tagtárs politikai karrierjéről, leszögezve, hogy a politikai államtitkárság többnyire a parlamenti érdemek egyik jutalma szokott lenni, de most az a szerencsés eset fordult elő, hogy egy sokoldalúan képzett, egy igazán hozzáértő ember jutott előkelő állásba.⁴²

Az ováció hangjaiba más hangok is vegyültek mind a kisvárdai, mind az országos közéletben. Amikor Kisvárdai község képviselő-testületének ülésén azt indítványozták, hogy a község üdvözlje egykori fiát a kinevezése alkalmából, a javaslat ellen dr. Varga Lajos ügyvéd szólalt föl, s kérte, hogy ez nem történjen meg, mert Vadász eltévedett azoktól a radikális, liberális és demokrata eszméktől amelyeket különböző pozícióiban éveken át hirdetett, sőt az alkotmánytipró, jogfosztó Lukács kormány és gróf Tisza szolgálatába szegődve benyújtotta a házszabály revíziójára vonatkozó indítványt, és „ezen gyászos szereplése jutalmául elfogadta az igazságügyi államtitkári állást.”⁴³ A képviselő-testület azonban elvetette a köszöntést neglígáló indítványt.

Vadásznak államtitkárként le kellett mondania a képviselőségről, de új választáson indulhatott. Május 18-án Nyírbátorban, népes munkapárti képviselők kíséretében tartotta meg programbeszédét: „Az önálló bank, a védőerő, a házszabály és a választójog mozzanatait emelte ki a múltból és igazolta, hogy a munkapárt politikáját mind a négy sarkalatos kérdésben a körülmények követelték és a fejlemények jóváhagyták. A jövő alkotásai közül természetesen a hozzá legközelebb álló igazságügyi reformokat emelte ki és... az általános polgári törvénykönyvnek végleges megteremtését a közel jövő legfontosabb politikai eseményeként ünnepelte.”⁴⁴

A nyírbátori mandátumért megkezdődött a küzdelem, melyet, ha felidézünk, napjaink politikai acsarkodására ismerhetünk. Az ellenzékről írták: „nem riadnak vissza semmitől, hogy újra visszaszerezzék a hatalmat. Előbb az obstrukció gyilokjával támadtak orvul a nemzetre, parlamentre és munkapártra, hogy a békés és alkotó törvényhozást lehetetlenné tegyék. Majd mikor a fegyverük csütörtököt mondott, az utcai botrányokkal, kordon előtti tüntetésekkel ... próbáltak szerencsét. Hogy ezzel is kudarcot vallottak, megkezdték rágalmozási hadjáratukat, nem törődve azzal, hogy

⁴⁰ Vadász Lipót. Nyírvidek, 1924. 201. sz. 3.

⁴¹ Vadász Lipót. Világ, 1924. 179. sz. 3.

⁴² Az új igazságügyi államtitkár. *Ügyvédek Lapja*, 1913. 20. sz. 2.

⁴³ Kisvárdai az új államtitkárról. *Pesti Napló*, 1913. 120. sz. 3.

⁴⁴ Vadász Lipót programbeszéde. *Budapesti Hírlap*, 1913. 118. sz. 3.

ezek a rágalmak nemcsak az alaptalanul megtámadottak, hanem Magyarország hírnevét is beszenyvezik a külföld előtt. És most, hogy a hatalom Édenkertjébe úgy sem tudnak eljutni, fölélesztik az antiszemitizmus, a zsidógyűlölet tüzét.”⁴⁵

Ebben a légkörben, de azért is, mert az államtitkár veszni látta a helyzetét, Vadász május 26-án lemondott a jelöltségről, maga helyett dr. Kállay Miklóst ajánlotta. Másnap a *Pesti Hírlap* terjedelmes cikkben, *A nyírbátori megfutamodás* címmel számolt be Vadász visszalépéséről, mely az „ellenzék óriási túlsúlyát látva” következett be.⁴⁶ Vadász csak ürügy volt arra, hogy rajta keresztül Tiszát és politikáját támadják.

Kállay Miklós szerint Vadász jelöltsége már több százezer koronába került, amit gróf Károlyi Imre nagybirtokos, az Angol-Magyar Bank elnöke folyósított.⁴⁷ A választó-

Vadász Lipót igazságügyi államtitkár Máramaroszigeten járt kerületében. Képünkön az államtitkár (x) a pályaudvarról a városba hajtat Szabó Sándor alispán (xx) kíséretében. (Dr. Tamás Arnold felvétele.)

Vadász Lipót 1913-ban Máramaroson

ellenzéki vezetők tekintélyes része is aláírta, s a mandátumot az államtitkárnak átadták.⁴⁹ Ő élete legszebb időszakának tartotta a máramaroszigeti szereplését, azért a szeretetért és melegségért, mellyel ott öveztek.

A volt ügyvéd az államapparátusban is jelentős munkát végzett. Közreműködött a sajtótörvény tervezetének előkészítésében, a háborús moratóriumról és a csődön kívüli kényszeregyezségről szóló rendeletek megalkotásában. Fontos szerepe volt a polgári törvénykönyv kodifikálásában is.

Az állam érdekében végzett munkáját több kitüntetéssel ismerték el. Ferenc József 1916. január 9-én a Lipót-rend középkeresztjét adományozta neki.⁵⁰ Ő Schönbrunnban audiencián mondott köszönetet a megbecsülésért, s kortársak csodálkozva jegyezték

kerületben végül valóban az ellenzéki, a 48-as függetlenségi (Justh-párti) programmal fellépő kisvárdai Hrabovszky Guidó győzött, aki egyébként Kállay keresztapja volt, de nem mondható, hogy a hírlap által előre jelzett óriási többséggel, hiszen csak 261 szavattal kapott többit, mint a vesztes.⁴⁸

Vadász nem maradt mandátum nélkül mert még májusban Máramaroszigeten felajánlották a jelölését. Augusztus 15-én az ajánlást az

⁴⁵ Tiszaeszlárral fenyegetnek. Délmagyarország, 1913. 123. sz. 1.

⁴⁶ A nyírbátori megfutamodás. Pesti Hírlap, 1913. 124. sz. 2.

⁴⁷ KÁLLAY MIKLÓS: Emlékek: interjú. é. n. Kállay gyűjtemény, jelzet nélkül.

⁴⁸ A nyírbátori választás. Nyírvidék, 1913. 45. sz. 4.

⁴⁹ A máramaroszigeti mandátum. Budapesti Hírlap, 1913. 193. sz. 3.

⁵⁰ Hivatalos rész. Budapesti Közlöny, 1916. 14. sz. 3.

ték fel, hogy bár az audienca tartama két perc, a kihallgatás tizenkét percig tartott.

Az elismeréshez a vármegye törvényhatóságának közgyűlése is gratulált, s Vadász nem volt rest azt megköszönni, Mikecz Dezső alispánnak címezve: „Igaz örömmel tölt el, hogy Szabolcs-vármegye, közönsége rólam olyan megtisztelő módon emlékezett meg. Boldog és büszke vagyok, hogy erre a tisztségre a törvényhatóság méltónak ítélte. Mély tisztelettel kérem nagyságos alispán urat arra, hogy mindezekért szíves és hála-köszönetemet fogadni és azt a törvényhatóság előtt is tolmácsolni méltóztassék.”⁵¹

Amikor meghalt Ferenc József (1916. november 21.) az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (IMIT) évkönyvében dr. Vadász Lipót elnök, igazságügyi államtitkár méltatta az elhunyt király történelmi érdemeit.

Az államtitkárt ért sikereknek azonban hamarosan vége szakadt. A világháborús kataklizmában előbb-utóbb buknia kellett annak, aki sorsát, politikai pályafutását Tisza Istvánhoz kötötte. A kormány lemondásával ő is megvált posztjától. 1917. június 10-én IV. Károly az államtitkárt saját kérelmére felmentette, és megengedte, hogy nyugdíjba vonuljon. Ez alkalomból a király a Ferenc József-rend nagykeresztjével jutalmazta addigi kiváló és sikeres szolgálatát.⁵²

Vadász Lipót zsidósága

Vadász államtitkári kinevezése kapcsán már szóba került – különféle előjellel – az ügyvéd vallási hovatartozása, így mi is szenteljünk néhány gondolatot ennek a kérdésnek.

Vadász sosem tagadta meg zsidóságát, apja a kisvárdai Chewra Kadischa elnöke volt, s így természetes, hogy Lipót is mindvégig fenntartotta a felekezete iránti elkötelezettségét, érzelmeit, noha sikeres ügyvédként és a közéletbe bekapcsolódva kevesebb ideje jutott arra, hogy a hitközség életében részt vegyen. Amikor fontosnak érezte a jelenlétét, megszólalást, akkor fellépett a hitsorsosai érdekében. A zsidóságon belül a haladóbb, az újabb irányzatot tartotta üdvösnek. Ez mutatja az Egyenlőségben 1886. december 5-én megjelent levele, amelyben két újságoldalnyi terjedelemben válaszolt azokra az állításokra, melyek november 21-én kaptak nyilvánosságot az említett lapban.⁵³ Az ismeretlenség álarca mögé bújt zsidó cikkíró abban a kisvárdai hitközséget,

Vadász Lipót színes olajfestményen

⁵¹ Vadász Lipót államtitkár köszönete. Felsőszabolcsi Hírlap, 1916. 31. sz. 2.

⁵² Az új kormány kinevezése és eskütétele. Pesti Hírlap, 1917. 152. sz. 4.

⁵³ Levelezés. Egyenlőség, 1886. 47. sz. 3–4.

a hitközség elnökét és az új rabbit is negatív színben tüntette fel, s általában a közösséget maradisággal, az ortodoxiához való túlzott ragaszkodással vádolta meg, s ezeket a tényezőket úgy tüntette fel, mint amelyek az antiszemiták kezébe ütőkártyát adnak.

Az ügyvéd igyekezett tételesen cáfolni a megfogalmazottakat, a konfrontációt kerülve, de tényekhez ragaszkodva, majd mondandója vége felé ekként fogalmazott: „papunkat én sem tartom a liberális eszmék incarnációjának és bizony hazafias örömmel fogom üdvözölni azt a napot, midőn minden hazánkbeli zsidó templomban szép nemzeti nyelvünkön szólal meg a rabbi. – De hát a pap nemcsak az én papom és nemcsak az ön papja, hanem papja a községnek. – Községünkben pedig sokkal hatályosabb még a helyesnek vélt conservatív hagyomány ereje, semhogy azzal a liberális elemek sikerrel megküzdhetnének... A még ki nem aludt antiszemitizmus árgus szeme rajtunk függ és mohó vággyal kémleli hibáinkat. Legjobb védelmünk az ellen az leszen, ha minél kevesebb kifogásolni valót találnak rajtunk, ha a hazafiság, a kultúra követelményeinek minél teljesebb mértékben felelünk meg!”⁵⁴

A recepciós (egyenjogúsítási) mozgalom idején Vadász küzdött az izraelita vallás egyenjogúsításáért. A kiskvárdai hitközség az ortodox központ nyomása alatt állva, hivatalosan nem nyilatkozott a kérdésben, Széll Mihály, a hitközség köztisztviselőként álló elnöke és a felekezet értelmiségének tíz tagja 1892. január 17-én gyűlésre hívta össze a felekezet haladóbb elemeit a nagyvendéglőbe, hogy megtárgyalják a kérdést. A településről és vidékről mintegy 150 fő jött össze, a tanácskozás jegyzővé Vadászt választották meg, aki az összefoglaló célját ismertette, majd lelkes szónoklatával és világos érveivel meggyőzte a jelenlévőket, és azokat a recepció mellé állította.⁵⁵

Azonban ennél a kérdésnél is felszínre kerültek a zsidóságon belüli eltérő irányzatok. A fenti eseményekre reagált egy magát megnevezni nem akaró, W. szignó alá bújt szerző, akinek írását közölte a *Zsidó Híradó*: „Mi is hallottuk ugyan, hogy városunk néhány orvosa és ügyvédje rokonszenvezik a mozgalommal és hogy eszmecsere miatt össze is jöttek...mi nemcsak, hogy nem szándékozunk a mozgalomhoz csatlakozni, hanem...inkább nélkülözzük a recepciót, mintsem, hogy azt felekezeti önállóságunk árán kelljen megvásárolnunk.”⁵⁶

1892. január és május között az országban 262 hitközség tartott rendkívüli közgyűlést és mondta ki a csatlakozást, köztük a 38 szervezettel képviselt ortodoxokat, pl.: Miskolc, Kolozsvár, Nyitra és Kiskvárdai hitközsége.

Az 1895-ös törvény rendezte a már évtizedek óta jogos kívánalmakat, kimondták: „1.§. Az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánítatik.”⁵⁷

1897-ben rabbi választásra került sor a hitközségben, Vadász elsőként hangsúlyozta, hogy csak azt lehet megválasztani, aki a magyar nyelvet tökéletesen bírja. Még az

⁵⁴ Vadász Lipót: Kiskvárdai levél. Egyenlőség, 1886. 49. sz. 12.

⁵⁵ Hírek. Kiskvárdai Lapok, 1892. 4. sz. 2. p.

⁵⁶ W.: Kiskvárdai. Zsidó Híradó, 1892. 4. sz. 5.

⁵⁷ Corpus Juris Hungarici CD. Szerk. Pomogyi László, Budapest, 2000. Kerszöv.

1910-es évek elején is aktív tagja volt a kisvárdai ortodox közösségnek, nagy ünnepeken templomba is járt, ha Kisvárdán tartózkodott.⁵⁸

Amikor 1918 októberében a fővárosi zsidóság vezetőiből álló jogvédelmi bizottság megkezdte a november 12-re összehívandó országos zsidó nagygyűlés előkészítő munkáit, akkor a tanácskozársra invitáló kiáltvány szerkesztőbizottságában ott olvassuk Vadász nevét is, olyanok társaságában, mint Vázsonyi Vilmos, Mezey Ferenc és Szabolcsi Lajos.⁵⁹ November 6-án a Vigadóba szervezett nagygyűlésen megválasztották a neológ hitközségi szervezet új vezetőit, köztük Vadász Lipótot is. Ők kinyilvánították, hogy „a magyar nemzethez való szent, elszakíthatatlan kötelékének tudata” vezérli őket, s hogy lojálisak a mindenkori magyar kormányhoz. A zsidó nemzethez tartozást meghirdető cionistákkal és a távolmaradásukkal tüntető ortodoxokkal szemben.”⁶⁰ Amikor november 12-én valóban megalakult a Magyar Zsidók Központi Szövetségének fővárosi szervezete, annak héttagú elnökségébe Vadászt is beválasztották.⁶¹

1918. december 23-án, feszült politikai helyzetben, amikor a magyar zsidók központi szövetsége ülését tartotta, az elnöki asztalnál Vadász is helyet foglalt három férfiú társaságában, s az egyik napirendi pont vitájába bekapcsolódott.⁶²

1921 áprilisában az *Egyenlőség* által rendezett széder-esten először Vadász szólalt fel, s „a pesszimisták fájdalmas vallomásával tett hitet a magyar zsidóság hazafisága mellett. Ő a magyar zsidóságban mindig és mindenütt csak magyarokat látott. A mai szenvedések sem árthatnak a hazafiságunknak, legfeljebb a zsidóságunkat, a vallási érzésünket mélyíthetik él.”⁶³

Vadász nem csupán magánemberként szolgálta felekezetét. 1914. február 26-án a pesti hitközség székházában az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat tartotta közgyűlését, amelyen az elhalt báró Hatvany József helyett egyhangúlag a társulat elnökévé választották. Ő ekkor szintén az említett székházban tartózkodott, egy emelettel lejjebb, a zsidó gimnázium kuratóriumának ülésén vett részt. Itt kereste fel egy népes küldöttség s köszöntötte az új elnököt.⁶⁴ Ő hosszú beszédben válaszolt, melyben kifejtette, hogy a társulat: „egyszerre szolgálja felekezetünknek, a magyarságnak és az irodalomnak nemes és nagy érdekeit.”⁶⁵ Jelölésben és megválasztásban vélhetően nem kis szerepe volt annak, hogy ekkor már államtitkári pozíciót viselt. Tisza István miniszterelnök (aki a Protestáns Irodalmi Társulatnak volt a vezetője) az elsők közt gratulált Vadásznak, az inkább tiszteletbeli, mint operatív feladatokkal járó funkcióhoz.

⁵⁸ Zsidó államtitkár. *Egyenlőség*, 1913. 19. sz. 3.

⁵⁹ A magyar zsidóság országos nagygyűlése. *Egyenlőség*, 1918. 43. sz. 1.

⁶⁰ DÉNES IVÁN ZOLTÁN: Az igazolási eljárástól a nyugdíjazásig: Marczali Henrik eltávolítása az egyetemről (1919–1924). *Századok*, 2017. 6. sz. 1359.

⁶¹ Az új szervezet. *Egyenlőség*, 1918. 46. sz. 5.

⁶² A védelmi szövetség. *Egyenlőség*, 1919. 1. sz. 3.

⁶³ Emlékezetes széderest. *Egyenlőség*, 1921. 17. sz. 9.

⁶⁴ Vadász államtitkár az IMIT elnöke. *Egyenlőség*, 1914. 9. sz. 1.

⁶⁵ Dr. Vadász Lipót államtitkár elnöki székfoglaló beszéde. In: IMIT évkönyv 1914. szerk. Bánóczy József, Budapest, 1914. IMIT, 332.

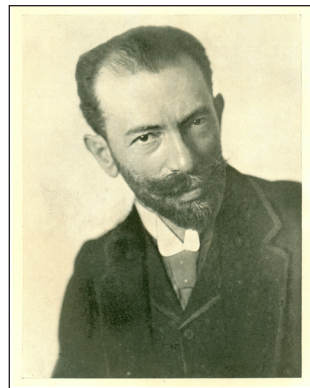
Vadász elnöksége idején kitört a világháború, ez negatívan hatott a szervezet működésére. Az IMIT 1916. április 2-án tartott közgyűlésén Vadász a háború utáni időkről is szólt: „A gyász és a bánat kesergése, a gyűlölet, a szégyen, a bosszú, a harag, sok-sok időre elúzi még a lelki békeség fehér galambját és régen terem már a tiszta búza a szántóvető gazda gondos kezétől kiegyengetett, gránátdúlta földön és ki is nyílt, el is virult az eltemetett hősök sírján a virág, mikor a lelkekben még mindig ott tátonganak az indulatok tépte sebek. Sok idő telik abba, amíg a népek milliói megtanulnak vidámnak lenni és egymásnak megbocsátani.”⁶⁶

A Társulat a nehéz viszonyok között is igyekezett erősíteni a zsidó irodalmat. Az *Egyenlőség* 1920. december 11-én hírt adott az IMIT újjáéledéséről, mely januártól felolvasó estélyeket rendez.⁶⁷ Más ügyekben is döntöttek és bizakodással néztek a zsidóság kulturális életében betöltött szerepük elé.

1921 áprilisában az *Egyenlőség* által rendezett széder-esten először Vadász emelkedett szólásra, utána Vázsonyi Vilmos, aki beszéde végén az elnököt köszöntötte fel, „akit ma »destruktív«-nak neveznek. Vadász Lipót felelősségteljes állásban megmutatta, hogy a magyar zsidóság a politikában is csak a nemzet és a magyarság érdekeit szolgálja. Ilyen destruktív! politikusokat kíván a magyar nemzetnek minden időkre.”⁶⁸

Kardos Albert tanulmányában az államtitkár kapcsán a teljes asszimilációt emelte ki.⁶⁹

Vadász tagja volt a szabadkőműves páholynak is, sőt Horváth Józseffel 1907-ben alapítója a Szabolcs páholynak.⁷⁰ A parlamentben is szóba került Vadász ilyen irányú elkötelezettsége. 1911. április 1-jén a képviselőházban Huszár Károly szónokolt, s szóba hozta, hogy Tisza István fedezte fel a szabadkőművesség veszedelmességét, „akinek önök minden szavát tapsolják és éljenzik... Ha lehet, akkor legyenek szívesek velem együtt akkor is tapsolni, amikor a szabadkőművesség ellen beszél. Különösen kérem Várady Zsigmond, Farkas Pál, Pető Sándor és Vadász Lipót képviselő urakat, akik szabadkőművesek, és akik most száraz ágon, hallgató ajakkal ülnek a túlsó oldalon, tapsoljanak akkor is, amikor a szabadkőművesek munkálkodását és működését veszik a legszigorúbb bírálat alá.”⁷¹

Vadász Lipót arcképe

⁶⁶ Wertheimer Adolf elnöki megnyitója. In: IMIT évkönyv 1935. szerk. Szemere Samu, Budapest, 1935. IMIT, 113.

⁶⁷ Az Imit újjáébredése. *Egyenlőség*, 1920. 50. sz. 10.

⁶⁸ Emlékezetes széderest. *Egyenlőség*, 1921. 17. sz. 9.

⁶⁹ LACZÓ FERENC: Magyar zsidó identitásoptciók. *Regio*, 2010. 3. sz. 113.

⁷⁰ SZILÁGYI LÁSZLÓ: Ki legyen képviselő? Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 2000. 4. sz. 419.

⁷¹ Hazabeszélők: a képviselőház ülése. *Világ*, 1911. 78. sz. 5.

Az utolsó évek

Vadász utolsó parlamenti szerepvállalása a választójogi kérdés kapcsán bontakozott ki. Képviselőként 1917. október 23-án még beszédet mondott a választójogról, majd szintén e tárgykörben 1918. március 14-én a választójogi bizottságban, ám mindezek ellenére a közelgő nagy átalakulást megérezve, egyre inkább visszavonult a politizálás-tól. 1918 tavaszán és nyarán már az ellenzéki padokból szónokolt.

A választójog kiterjesztését nem akarta meggátolni, de az alkotmány sáncai mögé csak óvatosan akarta az új szavazókat beengedni, mert attól tartott, hogy a háborús öldöklésből visszatérő, zaklatott lelkiállapotú új szavazók a nemzetre kiszámíthatatlan veszélyt jelentenek. Ezért szállt szembe a választójog radikális kiterjesztését hirdető-ekkel, ugyanakkor a különböző nézetet képviselő pártok összefogását óhajtotta, mert szükségesnek tartotta a nemzeti megegyezést: „Még itt tombol körülöttünk ez a hábo-rú, és ki tudja, mi fog történni annál a zöldsasztalnál, ahol a békét csinálják, ki fogja ott a magyar nemzet igazságait érvényesíteni. Világok dőlnek egymásra, olyan hallatlan kataklizmák előtt állunk... Egymagunkban fogunk itt állani ezen az egész világon és a jó Istenen kívül nem fog mirajtunk segíteni más.”⁷² Már akkor látta, hogy ma még vannak szövetségeseink, de a béke után nem lesznek barátaink.

Igyekezett rábeszélni Tiszát a szintén zsidó Vázsonyi Vilmostal, a Polgári Demokra-ta Párt elnökével való megegyezésre, s az hajlott is rá, de már késő volt, a választójogi problémát az összeomlás elsöpörte. A Károlyi-forradalom kitérője után Vadász kö-nyörgött Tiszának, hogy menjen el és mentse az életét, de ő nem ment, nem mehetett el.⁷³ Tiszát az őszirózsás forradalom első napján meggyilkolták, a kommün alatt Va-dász sokakkal együtt Balatonfüredre menekült.⁷⁴ 1919 utáni politikai szerepvállalása nem volt meghatározó. Igyekezett Tisza emlékét ébren tartani, másrészt a pártpoliti-kába is bekapcsolódott.

Nem feledkezett meg arról a közösségről sem, ahonnan vétetett. Egy-egy jeles alka-lommal ellátogatott Szabolcsba. 1922-ben az Országos Tisza Emlékbizottság képvise-lőjeként Nyíregyházára érkezett, hogy beszédet mondjon. Ez nem történhetett meg, mivel a Korona szállodában, ahol tartózkodott, széngázömlés következett be, melytől a szónok megbetegedett. A *Nyírvidék* munkatársa azonban felkereste őt, s neki: „Va-dász Lipót megfestette Tisza István arcképét oly tömören, oly káprázatos érzéssel, hogy gyönyörűséggel és irigységgel olvassuk.”⁷⁵ Más hír szerint nem is az említett szál-lodában lakott, hanem a dr. Hoffmann nevű rokonánál, ahol a kályhából kiszivárgó

⁷² VÉSZI, 1935. 128–129.

⁷³ Hegedűs Lóránt előadása Tisza István háborús szerepéről, államférfiúi nagyságáról és érdemeiről. Pesti Hírlap, 1925. 256. sz. 5.

⁷⁴ Emlékhelyek Veszprém megyében, főszerk. Bándy László, Veszprém, 1996. Veszprém Megyei Közművelődési Intézet, 59.

⁷⁵ Vadász Lipót Tisza Istvánról. Nyírvidék, 1922. 297. sz. 3–4.

széngáztól lett rosszul.⁷⁶ Vadász Teréziának, az ügyvéd testvérének, Hoffmann Mór volt a férje, így kerültek rokonságba.⁷⁷

Az 1922-es választásokra készülve a különböző pártok szervezkedni kezdtek, és Vadász is tett bizonyos lépéseket. Az egyik híradás szerint akciót indított, amellyel a zsidóságnak a kormánnyal való kibékülését szorgalmazta.

Bethlen István február 9-én felszólította, hogy lépjen be az új kormányzópártba, s ő erre késznek is mutatkozott. Amikor azonban kiderült, hogy a miniszterelnök ezzel azt kívánta bizonyítani, hogy a vidéki zsidóság politikusai Vázsonyit nem tekintik saját vezérüknek, akkor Vadász visszalépett.⁷⁸

Az Egységes Párt, hivatalosan a Keresztény-Keresztyén Kisgazda, Földműves és Polgári Párt 1922. február 22-én tartotta hivatalos zászlóbontását. A párt létrejötte után a konzervatív Vadász Bethlen híve lett, s feltétel nélkül dicsérte a gróf belpolitikai manővereit, gazdasági- és diplomáciai sikereit, a konszolidációt: „A józan emberek ezt, ezt a Te politikádat várták, és most kivirágzik bennük a reménység és a hűség.”⁷⁹

A Bethlen-pártba nem lépett be, de egy másikba igen. Február 19-én már azt olvashatták az érdeklődők, hogy a Nemzeti Polgári Pártba Lukács László, Vadász Lipót, Szász Károly és Harkányi János báró jelentették be belépésüket.⁸⁰ Ám a régi munkapártiak egy része Heinrich Ferenc és Vadász Lipót vezetése alatt új polgári pártot alakított, mely kívülről akarta támogatni Bethlen egységes pártját, „tekintve, hogy annak keresztényjelzős zászlaja alatt nem tartják illendőnek küzdeni.”⁸¹

1922 februárjának utolsó napján a Nemzeti Polgári Párt (Magyar Polgári Párt néven is ismert) megtartotta alakuló ülését, s ezen elnöki tanácsot alakítottak, melynek tagja lett Vadász Lipót.⁸² A választásokon meg akarták magukat méretni, Vadász képviselő-jelöltsége többször, több helyen is szóba került: a miskolci I. kerületben, Budapeszten és Nyíregyházán.

A párt a fővárosban 1922. március 19-én zászlóbontó gyűlést tartott. Vadász volt a vezérszónok. Alig kezdte meg a beszédét, a terembe titokban bejutott Ébredők búzbombákat szórtak szét, azért a gyűlést félbe kellett szakítani. Mikor a terem kiszellőzött, Vadász újra a pódiumra lépett, de ekkor a *Himnusz* kezdték énekelni az Ébredők, ezzel beléfojtották a szót. A gyűlést ismét megszakították, Vadász és néhány társa bevonult egy kisebb szobába. Megvárták, míg a rendőrség rendet teremtett, s Vadász harmadjára is belefogott a beszédébe, de a történetek annyira megviselték, hogy csak néhány mondatra futotta erejéből, majd a körülötte lévőknek alig hallhatóan,

⁷⁶ Egy Kassán megjelenő magyar, német és héber nyelvű lap hazug híre a nyíregyházi ébredőkről. Nyírvidek, 1923. 140. sz. 2.

⁷⁷ MARGÓCSY JÓZSEF: A nyíregyházi Hoffmann család. In: Helytörténeti tanulmányok IX. Szerk. Gyarmathy Zsigmond. Nyíregyháza, 1993. Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltár, 395.

⁷⁸ SIPOS JÓZSEF: Nagyatádi Szabó István és a Kisgazdapárt kormányzópárttá bővítése. Századok, 2002. 5. sz. 1038.

⁷⁹ www.terrorhaza.hu

⁸⁰ A Munkapárt egy része csatlakozott Bethlenhez. Magyarország, 1922. 41. sz. 4.

⁸¹ Az új nemzetgyűlés mandátuma csak hat hónapra szól. Munkás, 1922. 43. sz. 1.

⁸² Megalakult a Nemzeti Polgári Párt. Budapesti Hírlap, 1922. 49. sz. 3.

gyöngyöző homlokkal, megtántorodva mondta: „Nem bírom tovább, nem bírom tovább.”⁸³

Ettől fogva megrokkant Vadász Lipót lelki, egészségi állapota. Elméje még friss volt, de lelkéből kiszállt a derű, kedélybetegségéhez társult, hogy régi szívbaja is gyötörte. „Ott ült az íróasztalánál, a lába bebugyolálva nehéz, meleg takarókba, a feje lehorasztva, a szeme mélán elrévedezve. Beszélgetés közben mégis fel-feléledett, meg nem csappant érdeklődéssel szolt hozzá a politika napi eseményeihez, de ez már nem volt a nemrégiben még olyan életerős és olyan friss férfúnak.”

Vadász Lipót halála és emlékezete

Vadász 1924 februárja óta feküdt betegen, hosszú időt töltött a Korányi-klinikán, ezt követően a János-szanatóriumban. A sok fekvés egyik következményeként tüdőgyulladás fejlődött ki nála és ez súlyosbította szívbaját. Hetek óta már csak félig volt öntudatnál, ritkán beszélt összefüggően. Augusztus 25-én az állapota válságosra fordult, elvesztette eszméletét, orvosai lemondtak róla. 1924. augusztus 29-én meghalt.⁸⁴

A hónap utolsó napján történt temetéséről a megyei lap is megemlékezett: „Szabolcs földje szülte, ennek levegője nevelte azt a férfiút, kinek elhunytát az egész közélet pártkülönbség nélkül gyászolta, és akit Budapesten vasárnap délben nagy és mély részvét mellett temettek el. Közéleti pályája, melyet oly ragyogóan futott be, vármegyénk termeiből indult meg, innen emelkedett a legmagasabb helyek egyikére, ami azonban őt nem szakította el megyéje közéletétől, mellyel állandóan fenntartotta összeköttetését. A mi halottunk ő.”⁸⁵

Hogy mit jelentett Kisvárdának és Szabolcsnak Vadász, azt a vármegyei közgyűlésen foglalták emlékbeszédbe. Kállay Miklós főispán így emlékezett rá: „Nagy ember volt, mindenben igaz, magyar lélek vezette. Mindig igaza volt. Ha hallgattak volna reá, sok minden másképpen lenne ma.”⁸⁶

Vadász Lipót sírja

⁸³ VÉSZI, 1935. 136, 139.

⁸⁴ Meghalt Vadász Lipót. Új Kelet, 1924. 196. sz. 5.

⁸⁵ Vadász Lipót. Nyírvidék, 1924. 201. sz. 3–4.

⁸⁶ ROMÁN KÁLMÁN: Ahol született, nevelkedett és naggyá lett a most egy éve elhunyt Vadász Lipót. Egyenlőség, 1925. 35. sz. 7.

A fővárosi lapok is felidéztek pályafutását, kiemelték a legjobb tulajdonságait, legfőbb jellemvonásait. *Az Est* így írt róla: „Az elhunyt Vadász Lipót jellemében a jószág- és az okosság oly erősen kifejlett voltában mutatkozott és olyan zavartalan harmóniába olvadt össze, hogy emberét bízvást nevezhettük bölcsnek”.⁸⁷

Az elhunyt földi nyughelye a budapesti Salgótarjáni úti zsidó temető díszsírhelye lett. A halottat Kozma Andor, Vadász Lipót legbensőbb barátja búcsúztatta. Az államtitkár síremlékét a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság 2005-ben védetté nyilvánította. Sírján a könyv a jogászra, a jogtudósra utal, a pallos pedig az igazságszolgáltatásra.

Halála után két évvel jelent meg az a kötet, mely beszédeinek gyűjteményét tartalmazza, szám szerint kilencet. A könyvhöz Rákosi Jenő írt bevezetőt. 1929-ben a könyv második kiadása is megjelent, akkor a *Nyírvidék* is méltatta.

Az említett gyűjteményen kívül két választási különnyomat, a *Kisvárdai Lapok* több évfolyama, és a jogi tanulmányait közlő szakfolyóiratok, az IMIT-évkönyvben a

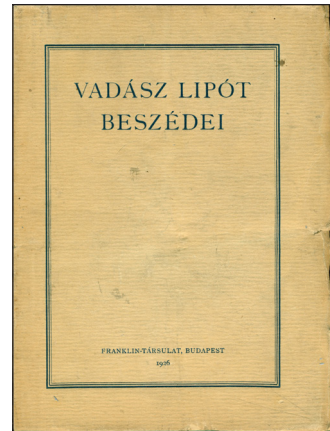

IMIT ülésén a megemlékezés 1934

beszédei, az Országgyűlési naplókban a felszólalásai őrzik dr. Vadász Lipót szellemének megnyilvánulásait.

Az IMIT az egykori elnöke halálának tizedik évfordulójára, 1934. november 25-re a pesti izraelita hitközség Goldmark-termébe emlékközyűlést hívott össze. Az ünnepséget Wertheimer Adolf, az IMIT elnöke nyitotta meg, kegyelettel méltatva elődjének érdemeit. Az elnök beszéde alatt leplezték

le az IMIT és a Pesti Izraelit Hitközség által készítettett olajfestményt, mely Vadász Lipótot ábrázolta, s amelyet az Országos Magyar Zsidó Múzeum történelmi arcképcsarnokában helyeztek el. Ma is ott van. Ezután Peterdi Andor olvasta fel *Vadász Lipót emlékezete* című ódáját, ünnepi emlékbeszédet Vészi József főszerkesztő, felsőházi tag mondott. A beszéd után Bartos Gyula a Nemzeti Színház örökös tagja szavalta el

Vadász Lipót beszédei

⁸⁷ Vadász Lipót meghalt. *Az Est*, 1924. 179. sz. 2. p.

Kozma Andor 1917-ben írt, *Vadász Lipóthoz* című költeményét. Az ünnepséget a *Himnusz* fejezte be.⁸⁸

A halálozás tízéves évfordulóján nemcsak szóban emlékeztek meg róla, hanem az *Egyenlőség*ben több írás is méltatta. Azért, hogy dr. Vadász Lipót érdemei feledésbe ne merüljenek, a Kisvárdai Városszépítő Egyesület 2025 szeptemberében arcképes emléktáblát állított tiszteletére.

⁸⁸ Vadász Lipót emlékezete. *Egyenlőség*, 1934. 46–47. sz. 19–20.

SALLAI JÓZSEF

A tiszanyagyalui földosztás emlékezete (1945–2025)*

Bevezetés

Minden közösség természetes törekvése, hogy értékeire alapozva meghatározza önmagát. Kérdéseket fogalmaznak meg: milyen múltra, hagyományokra tekintenek vissza? Milyen események szolgálták leginkább emelkedésüket, terjesztették közösségük hírnevét? Milyen jellemző tulajdonságaik vannak? Miben különböznek szomszédaiktól? – stb. Amikor a tiszanyagyaluiak keresik a választ az ilyen identitáskérdésekre, mindenképpen büszkélkedhetnek a település korát, megtartó erejét bizonyító évszámmal, 1245-tel, amely az első írott említésével és 2025-ben pedig a 780. emlékévvvel ajándékozta meg az utókort.

A falu önazonosságához tartozik a neve is, amely ugyancsak 780 éve viseli a Nagy (Magna) jelzőt, utalva a szomszédaihoz viszonyított méretére. (A mai Tiszanyagyalu alak – a Tisza előtag hozzáadásával – már hivatalos névváltoztatás eredménye.)

Tiszanyagyalu neve elsősorban az 1945-ös földosztás országos elsőségével híresült el. Pontosabban: 1945. március 27-én, 80 évvel ezelőtt, Magyarországon elsőként, Tiszanyagyaluban kezdődött a földosztás, 10 nappal a debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány által „a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról” szóló híres 600/1945. M. E. számú rendeletének megjelenése (III. 17.) után, még e rendelet végrehajtási utasításának megjelenése (III. 29.) és az ünnepélyes, nemzeti szimbólumnak, második honfoglalásnak meghirdetett pusztaszeri földosztás (III. 29.) előtt. E jeles nap így nemcsak a tiszanyagyalui kortársak emlékezetében hagyott mély nyomot, hanem szaktanulmányok tárgyaként a magyar köztörténet lapjaira is felkerült.

Ahhoz, hogy a tiszanyagyalui, sőt általában a földosztás lényegét, fogadtatását – a korabeli ember nézőpontjából szemlélve – átérzhessük, jobban megérthessük, vissza kell tekintenünk a közösségeknek és az egyéneknek a – történelmileg formálódott – földhöz való érzelmi és értelmi viszonyához.

* Elhangzott Tiszanyagyaluban, 2025. március 27-én, a földosztás 80. évfordulóján tartott megemlékezésen.

1. Az ember érzelmi kapcsolata a földdel

A keresztény emberekben hitté szilárdult az ember porból való teremtése, a föld és az ember közös eredetének a bibliai üzenete. A föld tehát az élet jelképe lett, örök jegyesség, ölelés az ember és a föld között, bibliai parancs a föld megművelésének kötelezettsége. A földdarab, a kert így – mint az Éden maradványa – szentnek minősült, a rajta termett asztali ajándékokban pedig Isten teremtő munkája és ereje jelent meg.

A földhöz való kötődésnek e vallásos megnyilvánulását mélyítette az ókori görög bölcsélet is, amely a földet a világmindenséget felépítő őselemek közé sorolta a vízzel, levegővel és a tűzzel együtt. A rómaiaknál ugyanakkor a földművelés – eredeti jelentésében – magát a kultúrát jelentette (*cultura agri*), ahogyan azt a Kr. e. 234–149 között élt Catonál olvashatjuk. Sőt a latin *homo* (ember) szóban is benne van az ismert humusz (föld, talaj) megnevezés.

A későbbi századokban is így követhetjük nyomon az ember–föld érzelmi kapcsolatot, amely nem csupán az Ádám név „földből való”, a György név „földműves” jelentésében, szeptembernek a régi magyar naptár szerinti „földanya hava” nevében élt tovább, hanem az egyénekben munkáló, lelkükön áthullámzó tényezőként. Ahogyan Kosztolányi Dezső írja *A földem* című versében:

Én földanyám, én mindenem,
te szültél egykoron!
S viharzavád bús intelem:
te rengeted porom.

A földnek az ember tudatában szimbolikus jelentősége lett, amelyre nem úgy nézett, mint valamely üzemre. A kettő közti különbséget abban látta, hogy a földnek van területe, amely hordozza az ősök lábnyomát, és ugyanakkor a haza része.

2. Az éltető föld

Az embernek a tudatával, tapasztalatával megélt földhöz való viszonyában már gazdasági, társadalmi, jogi helyzetének az alakulása is megjelent. A gyökerek azonban itt is mélyebbről táplálkoznak. Az Isten ajándékának tartott föld tisztelete ugyanis a legrégebbi hagyományok egyike. Úgy tekintettek rá, mintha lelke volna, vagy mint csodás kincsesládára, amely – az elődök testével, az élők munkájával termővé oltva – mindent ad: kenyeret, bort, építő- és öltöztető anyagot. A földnek ez a bölcső és tápláló fel-fogása alapján – az anya őselményétől indítva – született meg a már említett szép anyaföld szavunk.

Az agrár gyökerű társadalmaknak a föld volt az alapja, de bennük elkülönült egymástól a földtulajdon és a földhasználat. Így a tulajdonosok és a művelők hiába tartották a földet egyaránt a lét megújuló forrásának, társadalmi helyzetüket, jogukat a

földtulajdon birtoklása határozta meg. A földnek tehát gazdasági és társadalmi jelentősége volt.

A XIX. században viszont a feudális típusú társadalom hagyományos extenzív, azaz külterjes mezőgazdaságának a korszerűsítését már nem lehetett a tulajdonosi szemléletet nélkülöző robotra és a kötött nemesi birtok megőrzésére alapozni. A „haza és haladás” reformkori erői ezért zászlójukra tűzték a „szabadság és tulajdon” jelszavát, a jobbágyszabadítás megvalósítását, ami az 1848-as forradalom eredményeként teljesült is. A jobbágytelkek tulajdonba adása tehát a jövőbe vezető utat jelentette, de az nem érintette a földnélküli nincstelen zsellérek tömegét, és megmaradt a nagybirtokrendszer is az egész gazdaság agrár jellegével együtt. Mindezek, valamint a földtelen vagy kiscsüddő agrárnépesség számának növekedése, a szociális feszültséget teremtő tulajdonnélküliség miatt a földkérdés, a parasztkérdés továbbra is napirenden maradt.

A félf feudális viszonyok között élő paraszti többség egy része a kivándorlással Amerikában keresett földet, új otthon magának. Akik viszont maradtak, őket a sorsuk a hazai földhöz kötötte. Más boldogulást nem is láttak maguk előtt. A föld jelentette számukra az életet. Ahogyan Jékely Zoltán *Öröktűz* című költeményében megfogalmazta: a magyar ember a „földből él és a földdel összenőve”. És bár a paraszti életforma általános megbecsültsége alacsony volt, művelői úgy szántottak, vetettek, arattak a földeken, mintha valaki megszámlolta volna a ráhullatott verejtékcseppjeiket. Hozzá való hűségük jeleként megszemélyesítették, szinte társalogtak vele, kalapot emeltek neki. Gyakran emlegették becézve, kicsinyítő képzővel – mint vágyaik hiányzó tárgyát – földcskének, kertecskének, házacskának. A földszerzés tehát az emberi életakarát megnyilvánulása volt, ugyanakkor a társadalmi emelkedés záloga is.

A parasztpolgárrá, önálló gazdává váláshoz szükséges birtoknagyság megszerzése azonban a paraszti tömegek számára elérhetetlen volt. Bár keresztény, polgári és baloldali pártok, sőt kormányok is programjukba illesztették a földreformot, a meghozott törvények – mint tudjuk – csak az agrár- és társadalomszerkezet kiigazításához járultak hozzá, annak gyökeres megváltoztatásához nem voltak elegendők. Ezért írhatta Szekfű Gyula, jeles történészünk 1937-ben: „Egyetlen nemzeti feladatunk a két és félmillió éhező, fázó magyarnak emberi méltóságba való visszahelyezése. A nagybirtok a mai kiterjedésében Magyarországon sokáig fenn nem tartható. A középosztálynak széles rétegei még ma sem látják be ennek a folyamatnak a szükségességét.” A földszerzésben érdekelt parasztságnak azonban továbbra is csak a földre várás hagyománya jutott, ezért a II. világháború végéig a földkérdésben sűrűsödött össze törekvése.

3. A tiszanyagyalui földosztás

Tiszanyagyalu a Tisza egyik felfűzött gyöngyszeme, ahol a természet mindig éltető mezőt terített az embernek, együtt kínálva neki a földet, vizet, zöldet, tiszta levegőt, csendet. Nem véletlen, hogy már az ősember is megfordult itt, a feudális magyar állam szervezésekor pedig termésével, vad- és halzsákmányával a szabolcsi várispánság

egyik éléskamrája lett. Később ugyanígy: a falu ellátására méretezett földje – közepes és nagyobb nemesi birtokaival – századokon át jövőt növesztett lakóinak az ország történelmi fejlődésének megfelelő adottságok között.

A nagybirtokrendszer tiszanyagfalui továbbélését, erős pozícióit mutatják határában a több száz katasztrális hold méretű földbirtokok. A XIX. század végén – az 1895-ös összeírás szerint – a település 4721 katasztrális hold kiterjedésű területe 159 gazdaság között oszlott meg, de annak 72,9%-a (3440 kat. hold) nyolc nagybirtokos tulajdonában volt. Ezek cseléd- és napszámos munkára, igaerőre alapozott, árutermelő gazdaságok voltak növénytermesztéssel, állattartással. Összesen 145 cselédet alkalmaztak, a gépeket még inkább csak a vetőgép, szecskavágó képviselte, csupán a Feldheim és a Liptay családnak volt egy-egy járgánya.

A földtelenek, kisföldűek nagy száma ad magyarázatot arra, hogy – a *Nyírvidék* (1919. febr. 18.) tudósítása szerint – az 1918-as őszirózsás forradalom után, 1919 februárjában a földigénylők helyi listájára 216 fő iratkozott fel.

Tiszanyagfalui birtokviszonyai alapvetően a Horthy-korszakban, a Nagyatádi-féle földreform után sem változtak meg, sokan maradtak távol vágyaik célpontjától, a földtől. Az 1935. évi adatok szerint a település 9 legnagyobb birtoka – a községnek, valamint a községi közbirtokosságnak és a legelőbirtokosságnak a tulajdonával együtt – 3162 katasztrális holdat tett ki, tehát mindössze 278 holddal kevesebbet, mint 1895-ben a 8 földbirtokosé. Ez azt jelentette, hogy a történelmileg kialakult birtokviszonyokon a földreform, a vágyott földforgalom, a családok földszerzésre beállított önmentési törekvése alig mérsékelte a földéhséget. Érett tehát a helyzet a radikális földreformra, amely a már említett 1945-ös kormányrendelet révén került életközbe.

A hivatkozott számok jól érzékeltetik, hogy – a múltjához való kapcsolódás következményeként – Tiszanyagfalui jövője szempontjából nem elhanyagolható feladatot jelentett a földkérdés megoldása. Nem maradt nyoma, hogy a falubeliek milyen és honnan szerzett információkkal kerültek előnybe környezetükben a földosztás, a földigénylő bizottság megszervezéséhez. Ismeretforrásuk lehetett a Nagy Imre földművelésügyi miniszter által Nyíregyházán, 1945. március 11-én tartott tájékoztatás vagy hivatalos lapokban közzétett híradás, esetleg a kihívásra való önszerveződés gyorsaságával nyertek időt. Azt viszont tudjuk, hogy ezek alapján – Jármí Kálmán elnök vezetésével – késedelem nélkül megkezdte működését a Községi Földigénylő Bizottság, számba véve a földreform céljára rendelkezésre álló földterületet, valamint a hozzá tartozó más ingatlanokat (házakat, ólakat, magtárakat, pajtákat, műhelyeket) és berendezéseket (gépeket, technikai eszközöket) az igénylőkkel egyetemben.

Az eljárás során 7 nagybirtok, 3 középirtok és 7 kisirtok földjéből adódott össze a felosztható terület, összesen 2453 katasztrális hold. Ebből kiosztásra került 2175 katasztrális hold, amelyet 439 igényjogosult, azaz 352 földnélküli és 87 törpebirtokos kapott meg. Így az új földjuttatásban részesültek átlagosan 5 katasztrális hold tulajdonosai lettek, ami megfelelt az országos átlagnak. Hasonló rászorulási-meg-

fontolási szempontok szerint cseréltek gazdát az egyéb ingatlanok és gazdasági felszerelések is.

A földosztás Tiszanagyfalu örökségének olyan része, amelynek maradandó jelentősége van: nagy változást eredményezett a családok és a település életében egyaránt. Átalakította a tulajdonosi szerkezetet és a mindennapi életet. Nagyfalura hangolt, különleges esemény lett, Rákos Sándor rokonszenves tudósításával bekerült a *Magyar Nép* című megyei lapba, sőt a település nevét a földosztással Moszkváig röpitette a hír. Persze azt is természetesnek tartjuk, hogy az akkor földhöz jutottak szívárványszínű reményt vetettek a jövőbe vivőnek hitt barázdáikba. Életük álmának megvalósítása közben talán nem is figyeltek fel a földosztás kísérő jelenségeire, amelyek jövőjelzőként hatottak. Sztálin és a Vörös Hadsereg köszöntése, Pintér Andrásnak, a kommunista párt megyei titkárának, valamint Sajben András megyei rendőrkapitánynak a jelenléte pártpolitikai szempontok érvényesítését, a földreform ügyének a kommunista párt általi kisajátítását, a többi kormánypárt elszigetelését sugallja, előrevetítve, hogy a földosztást nem követi majd a demokrácia osztása.

Az 1945-ös tisznanagyfalui földosztást 80 évvel szőtte körbe az idő, mára inkább már csak a története maradt meg, mint a nyoma. Az újbirtokosok nevét ugyan megőrizték a levéltári iratok, de a földigénylő bizottság (Jármí Kálmán elnök és mások mellett Békési Mihály, Lenkovics Béla tagok) személyeit már évekkel ezelőtt is alig tudták megnevezni. Pedig akiket a földosztás megérintett, nagy élményként tartották számon. Idővel azonban – a kapott föld korai elvételétől befolyásolva – még ők is felejtettek a történetekből, akár lényeges elemeket is. Amikor pedig elfogyott ez a nemzedék, földosztó tettük egyre inkább szunnyadó emlékké vált. Tiszanagyfalu Község Önkormányzata és a Nagy Imre Társaság Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Szervezete ezért 2010-ben úgy határozott, hogy emléktáblán örökíti meg a jeles történelmi eseményt. Azóta az évfordulókon – értékőrző tevékenységként – koszorúzással és a köré szervezett kulturális műsorral emeljük közösségi alkalommá és élménnyé az emlékezést, hogy ez az egyedi örökség folyamatosan legyen jelen a helyi közösség tudatában.

Amikor ma ismételten meglátogatott bennünket a történelmi évforduló, e büszkeségnapon úgy ünnepelünk, hogy kifejezzük a múlt iránti érzelmeinket és a hozzá való viszonyunkat. Nem feledjük, hogy a múlt nem régen volt valóság, hanem örök kincs, amelyet nem fecsérelhetünk el, mert az nélkülözhetetlen a jövőépítéshez.

HRESTYÁKNÉ HAJDU EDIT

A megalakulástól az egyesülésig

A lónyai Béke Termelőszövetkezet két és fél évtizede

Jelen tanulmány fókuszában a Lónyán létrejövő Béke Termelőszövetkezet vizsgálata áll, különös tekintettel az 1950 és 1976 közötti időszakra koncentrálna. Az említett évszámok a megalakulásának, valamint két másik község (Mátyus és Tiszakercesny) termelőszövetkezetével történő egyesülésének időpontját jelzik. A két és fél évtized eseményeit áttekintve kiemelt figyelemmel vizsgáljuk mindazon eseményeket és folyamatokat, melyek meghatározó jelentőséggel bírtak az említett időszakban. Így vesszük górcső alá a megalakulás mozzanatait, az agitációs tevékenységeket, a kezdeti évek nehézségeit és kihívásait, a háztáji gazdaságok jelentőségét, a megélhetőségi lehetőségeket, valamint a vezetői és tagsági réteget. A helyi szintű levéltári források mellett – melyek magukba foglalják a termelőszövetkezet, a végrehajtó bizottság és községi tanács iratait – az *oral historyt* alkalmazva az egykori termelőszövetkezeti tagokkal készített interjúk által törekszünk a lónyai termelőszövetkezet életének vizsgálatára.

Az általunk vizsgált termelőszövetkezetnek otthonául szolgáló Lónya község a Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye északkeleti csücskében, a vásárosnaményi járásban helyezkedik el, mint a beregi tájegység legészakibb magyarországi települése. Nyugati oldalról a Tisza, északi és keleti irányból pedig az ukrán határ szegélyezi a községet. Földrajzi fekvése által a település részben elszigeteltté vált, hiszen a nyugati oldalát körbe határoló folyón, függőhíd hiányában csak komp segítségével lehet átkelni mind a mai napig.¹

„Azok járnak jól, akik a vonat indulásakor beszállnak” – agitációs tevékenységek kibontakozása a lónyai községben

1949-ben, miután kezdetét vette Magyarországon az első kollektivizálási kampány, nem sokkal később már az ország legkeletibb részein is munkához láttak a helyi kommunista előljárók, termelőszövetkezeti csoportokat alakítottak, így az általunk vizsgált településen is. Lónyán 1950-ben alakult termelőszövetkezeti csoport, mely a Béke

¹ A szerző interjúja H. R. egykori Béke Mgtsz könyvelővel, 2023. február 24. (A szerző tulajdonában.)

elnevezést kapta.² A helybeliek által „kis tsz”-nek nevezett tszcs elnöke Krecz János volt.³ Megalakulásakor mindösszesen 42 taggal rendelkezett, melyet 21 család foglalt magába.⁴ A település akkori létszámához képest ez a szám meglehetősen csekély volt, hiszen az 1949-es népszámlálási adatok alapján Lónya lakossága 2020 főt tett ki.⁵ A tszcs ekkor 315 kh földterülettel rendelkezett.⁶

A tszcs létrejötte számos változást és új történést hozott magával a lónyai lakosság mindennapjaiba, melyek gyakorlata az előző évtizedekben nem volt közismert és elterjedt. Ilyen volt többek között a tervgazdálkodás és a nagyüzemi gazdálkodási forma bevezetése, valamint a maradékelvű jövedelemelosztás meghonosítása. Ezért kezdetben a szovjet vezetés egyik legfőbb célja és feladata volt ezekkel megismertetni a település lakosságát. Mindezt intenzív agitációs és felvilágosító tevékenység révén igyekeztek elérni. A községben, leggyakrabban népnevelőnek nevezett személyek házról házra járva keresték fel a helyieket és részletes tájékoztatást adtak a szovjet gazdálkodási forma sajátosságairól. Az agitációs tevékenység elsődleges célja az újonnan megjelenő gazdálkodási rendszer előnyeinek és pozitív hozadékainak hirdetése volt.⁷ Továbbá igyekeztek felhívni a figyelmet a kapitalizmus ellen vívott harcra, melyben hirdették, győzni csak az új gazdálkodási forma megismerésével és használatával lehet.⁸ Mindezekon kívül nem titkolt céljuk nyíltan, vagy akár burkoltan kifejezésre juttatni a nagyüzemi gazdálkodás kizárólagosság voltát. Nagy lelkesedéssel skandáltak, hogy az a személy jár jól, aki minél hamarabb megérti és elfogadja, hogy más út és más lehetőség a fejlődés és az előrehaladás tekintetében nincs. Az egyéb választási lehetőség nem létezik hirdetését burkoltan, de annál frappánsabban írja le az alábbi idézet: „Azok járnak jól, akik a vonat indulásakor beszállnak, akik gondolkodnak, lemaradnak, és akik ellenállnak, azokat a vonat elgázolja.”⁹

Az agitációk során kulcsfontosságú volt a politikai tudás megléte, hiszen a település lakosaitól érkező kérdésekre csak ennek birtokában lehetett kielégítően és természetesen párthűen válaszolni. Elérése érdekében különböző politikaismereti tanfolyamokat kellett elvégezniük az agitációban résztvevőknek: „Az állandó bizottság tagjainak politikaismereti tanfolyamra kell járniuk, hogy fel legyenek fegyverezve politikai tudással, és hogy jobban le tudják leplezni az ellenség hangjait, hiszen ők állandóan a tömegek között vannak.”¹⁰ A felvilágosító és szervezésre irányuló tevékenység kapcsán nagy

² Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára [MNL SZSZBML], XXX. 285. Lónyai Béke Mgtsz iratai, 1958-1976. [XXX. 285.]. Jegyzőkönyv a Béke Mgtsz 1962. február 14-i zárszámadási közgyűléséről.

³ A szerző interjúja B. B. egykori Béke Mgtsz taggal, 2023. január 13. (A szerző tulajdonában.)

⁴ MNL SZSZBML, XXX. 285. Jegyzőkönyv a Béke Mgtsz 1962. február 14-i zárszámadási közgyűléséről.

⁵ 1949. évi népszámlálás. 9. Demográfiai eredmények. Budapest, 1950. KSH, 242.

⁶ MNL SZSZBML, XXX. 285. Jegyzőkönyv a Béke Mgtsz 1962. február 14-i zárszámadási közgyűléséről.

⁷ MNL SZSZBML, XXIII. 786. Lónyai Községi Tanács, 1966-tól Községi Közös Tanács (társközségei 1966-tól Mátyus, 1978-tól Tiszakerecsény) iratai, Végrehajtó bizottsági jegyzőkönyvek, 1951–1989. [XXIII. 786.]. Jegyzőkönyv a Végrehajtó Bizottság 1952. február 1-i üléséről.

⁸ MNL SZSZBML, XXIII. 786. Jegyzőkönyv a Végrehajtó Bizottság 1951. október 7-i üléséről.

⁹ MNL SZSZBML, XXIII. 786. Jegyzőkönyv a Végrehajtó Bizottság 1951. szeptember 17-i üléséről.

¹⁰ MNL SZSZBML, XXIII. 786. Jegyzőkönyv a Végrehajtó Bizottság 1952. február 1-i üléséről.

hangsúlyt fektettek a lakosság közötti személyes jelenlétre, valamint a vezetői példamutatásra, ebben óriási felelősség hárult a végrehajtó bizottsági és a községi tanács tagjaira.¹¹ Az említett előjárók egyéb teendővel is rendelkeztek a tszcs fejlesztésében, például a lónyai tszcs vezetői gárdájának felkarolása és tanácsokkal ellátása, valamint a tszcs ülésein való aktív részvétel.¹² Sokat számító feladat hárult az agronómusokra is az agitáció terén, hiszen a politikai tudás mellett elengedhetetlen volt a mezőgazdasági szaktanácsadás. Ők a legújabb agrotechnikai tapasztalatokat ismertették meg a helyiekkel, illetve segítséget nyújtottak a gyakorlatba való átültetésnél.¹³ Az agitációban résztvevők tennivalói nem értek véget a sikeres meggyőzéssel, a továbbiakban patronálniuk kellett a már tszcs-be lépő tagokat, ez a kötelezettség az újonnan belépő tagok párthű magatartásának elmélyítését, valamint a közös gazdálkodás megszerettetését foglalta magába.¹⁴

A Lónyán végrehajtott agitációs folyamat egy bizonyos terv mentén haladt, mivel korábban meghatározásra került, hogy egy adott évben, vagy annak egy bizonyos szakaszán hány új tagot és családot szükséges beszervezni a tszcs-be. Esetünkben a források negyedévenként 15 család beléptetésének kötelezettségéről adnak számot.¹⁵ Jóllehet az előre betervezett kvótát nem sikerült elérni, azonban mégis voltak eredmények, melyeken felbuzdulva már az 1952. augusztus 29-i végrehajtó bizottsági ülésen többen úgy vélekedtek, hogy „ma már megérettnek látszik az idő ahhoz, hogy a mi községünkben a szövetkezeti községet formáljunk.”¹⁶ Ekkora már 72 családdal bővült a tszcs létszáma, viszont ez az eredmény még nem volt elegendő az átütő sikerhez, a község teljes kollektivizálásához. Így, az elvárt eredmények hiányában még hatásosabb agitációs munkához láttak az új tagok beszervezéséért. Ennek érdekében a már meglévő módszerek mellett különböző összejöveteli alkalmakat és általános termelőszövetkezeti napokat szerveztek, melyek lényege az volt, hogy minél több lakossal kerülhessenek párbeszédbe.¹⁷

A Béke Termelőszövetkezeti Csoport kezdeti éveinek nehézségei és kihívásai

Bár hatalmas lendülettel és erőbedobással zajlott Lónyán az agitáció, a várt eredményeket mégsem hozta magával. Sőt, azt figyelhetjük meg, hogy az 1950-ben alakuló termelőszövetkezeti csoportban már korán komoly gondok ütötték fel a fejüket, melyek gátolták a tszcs előrehaladását. Felmerülhet a kérdés, hogy mi okozta a kezdeti évek nehézségeit, miért haladtak vontatottan a tszcs ügyei, és mi járult hozzá az egyhelyben álló magatartáshoz? Ezen kérdések megválaszolására törekszünk ebben a részben.

¹¹ MNL SZSZBML, XXIII. 786. Jegyzőkönyv a Végrehajtó Bizottság 1952. július 26-i üléséről.

¹² MNL SZSZBML, XXIII. 786. Jegyzőkönyv a Végrehajtó Bizottság 1952. augusztus 15-i üléséről.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ MNL SZSZBML, XXIII. 786. Jegyzőkönyv a Végrehajtó Bizottság 1952. április 26-i üléséről.

¹⁶ MNL SZSZBML, XXIII. 786. Jegyzőkönyv a Végrehajtó Bizottság 1952. augusztus 29-i üléséről.

¹⁷ MNL SZSZBML, XXIII. 786. Jegyzőkönyv a Végrehajtó Bizottság 1952. november 4-i üléséről.

Elsőként fontos felhívni arra a figyelmet, hogy a létrejövő tszcs-hez kezdetekben semmilyen ambíció nem kötötte az embereket, sőt, azt kell mondanunk, hogy részint csak negatív benyomás érte őket az új rendszerrel kapcsolatosan. Ezek közül az egyik legmegrázóbb a kötelező beszolgáltatások teljesítése volt. A saját földhöz, állatállományhoz és gazdasági felszerelésekhez ragaszkodó attitűd mélyen meggyökerezve élt a lónyai lakosságban, hiszen ezek hatalmas értékkel bírtak és meghatározták tulajdonosukat. Ezzel szemben a nagyüzemi gazdálkodási forma a közös erejét és értékét hirdette, mely csak a saját tulajdon beszolgáltatásával jöhetett létre. Hogy mennyire fájón érintette a lakosságot a beszolgáltatások teljesítése, legfőképp a jószágok elvitele, azt nagyon érzékletesen mutatja be az alábbi interjúrészlet: „Mert nekünk volt nagyon szép két ló, gazdasági felszerelés, a föld és egyebek. Hát ugye meg kell mondani, akkor, amikor elvittem a két lovat oda, ahova be kellett vinni a közösbe, hazajöttem és lehet, hogy a feleségemnek se nagyon tetszett, elfogott a sírás.”¹⁸ Természetesen a föld és a gazdasági felszerelések beszolgáltatása is fájdalmasan érintette a lakosságot.¹⁹

Az említett magatartásnak köszönhetően nem meglepő, hogy jegyzőkönyvek tömekelege számol be a beszolgáltatási kötelezettségekkel járó nehézségeiről. A tszcs vezetősége mindezt teljesen a másik oldalról szemlélve csak azt látta és láttatta, hogy a lakosok hogyan próbálják kijátszani a rendszert, hogyan igyekeznek kibújni a beszolgáltatási kötelezettségek teljesítése alól: „Nagyon sok olyan dolgozó van, aki követel az államtól, de ő nem nézi meg magát, hogy ő mit ad az államnak, hogyan teljesíti a beadási kötelezettséget. Spekulánsok, akik igyekeznek a szabadpiacra vinni, de az államtól várják, hogy építse az országot.”²⁰ A már tszcs-be lépett tagok a megtermelt javaikat saját boldogulásuk érdekében inkább a piacokra vitték el, mint sem a közösbe adták volna. A beadási kötelezettségek teljesítése egy hatalmas ellenszenvet kiváltó, lassan és eredménytelenül haladó folyamatként jellemezhető. Éppen ezért a vezetőség igyekezett mindent megtenni annak érdekében, hogy mindez gördülékenyebben és produktívabban haladjon. Azonban mindezek csekély eredményt hoztak, hiszen jegyzőkönyvek tanúsága szerint a beszolgáltatások teljesítését illetően a település járási szinten a legutolsónak bizonyult. Kétségkívül a kötelező beszolgáltatások teljesítése megnehezítette tszcs előrehaladását, a tagokból pedig óriási ellenszenvet váltott ki.

A tszcs előre mozdulásában és legfőképp a tagok igyekezetében gátló tényezőként említendő a maradékelvű jövedelemelosztás, mely által az állammal szembeni kötelezettségek teljesítése vált elsődlegessé, a tagok anyagi érdekeltsége pedig az utolsó helyre szorult. Az év közben összegyűjtött munkaegységek értéke csak év végén, a zárszámadó közgyűlésen derült ki, sokszor csalódást okozva a tagoknak, hiszen gyakorta alacsonyabb lett a vártnál. Ez jelentősen rombolta a tagság igyekezetét, hiszen nem látták a közvetlen összefüggést az elvégzett munka és az azért járó jövedelem között: „Mert az első éveken munkaegységes fizetés volt, tehát az emberekben sem volt egy olyan am-

¹⁸ A szerző interjúja B. B. egykori Béke Mgtsz taggal, 2023. január 13. (A szerző tulajdonában.)

¹⁹ A szerző interjúja K. E. egykori Béke Mgtsz taggal, 2023. január 13. (A szerző tulajdonában.)

²⁰ MNL SZSZBML, XXIII. 786. Jegyzőkönyv a Végrehajtó Bizottság 1954. február 13-i üléséről.

bíció, jujj de most mindent bele.”²¹ Fontos azt is kihangsúlyoznunk, hogy az általunk vizsgált Béke Tszcs a gyenge szövetkezetek sorába tartozott.²² Így tehát az anyagi helyzet sem volt túl kedvező, alacsony értékkel bírtak a munkaegységek, valamint állandóan nehézségbe ütközött a tagok részesedésének a kifizetése. A létbiztonsághoz szükséges anyagi javak hiánya egyre inkább csak rombolta a tagok munkakedvét, valamint szükségessé tette, hogy más helyről is próbáljanak plusz anyagi forráshoz jutni.²³

Bármennyire meglepő, a tszcs előre mozdulását a saját vezetői rétege is hátráltatta. Az elsődlegesen tőlük elvárt példamutatás igen sok kívánni valót hagyott maga után, mely egyrészt abban mutatkozott meg, hogy akik a belépésre bíztattak, sokszor még ők sem voltak tszcs tagok: „Amíg a vb tagok sem mind tsz tagok, addig üres szalmát csépelünk, hiszen elmarad a példamutatás.”²⁴ Gyakorta megfigyelhető volt a tszcs ügyeihez való hanyag és nemtörődöm hozzáállás is.

A tszcs kezdeti éveit megnehezítő tényezők sorában érdemes megemlíteni még egyszerű gyakorlati okokat is, mint például a mezőgazdasági gépek hiányát, vagy a meglévők rossz állapotát. Sokszor fordult elő, hogy a gépek meghibásodása miatt lassabban haladtak a mezőgazdasági munkák, hiányuk következtében pedig leállhattak. A földmégmunkálás tekintetében hátráltató volt a földek rendezetlensége, hiszen szétszórtságuk által sokkal több időt vett igénybe egy-egy munkafolyamat elvégzése.²⁵ Végül, de nem utolsó sorban megemlítendő, hogy a Lónyán lévő tszcs eleinte nagyon csekély állami támogatásban részesült, enélkül pedig, saját anyagi javak hiányában a fejlődés szinte elképzelhetetlen volt.²⁶

Az eddigiekben felsoroltak mind-mind hozzájárultak ahhoz, hogy a belépők java része nem tartotta szívügyének a tszcs sorsát, leginkább kényszerű megadás húzódtott meg a belépésük mögött. Az ilyen lelkületű tagok gyakran csak létszámként mutatkoztak meg a hivatalos dokumentumokban, azonban munkakedv, szorgalom, lelkesedés nem nyilvánult meg részvételükben: „A tsz tagsága nem tekinti szívügyének a tsz-n belüli munkálatokat.”²⁷ A számos gátló tényező következtében az a szorgalmas magatartás, amely korábban a saját földjét művelő gazdát jellemezte idővel eltűnt, és ez később is megéreződött a közös gazdálkodás során.

„Ahol ez az ember kopogtat, nem nyitattik” – vezetői réteg a lónyai szövetkezetben

Amint azt láthattuk, a tsz-taggá válás nem járt együtt azzal, hogy a tagok elfogadták az új eszméket, nem lettek hirtelen elkötelezett párthű elvtársak. Mindazonáltal

²¹ A szerző interjúja B. B. egykori Béke Mgtsz-taggal, 2023. január 13. (A szerző tulajdonában.)

²² A szerző interjúja K. E. egykori Béke Mgtsz-taggal, 2023. január 13. (A szerző tulajdonában.)

²³ A szerző interjúja H. R. egykori Béke Mgtsz könyvelővel, 2023. február 24. (A szerző tulajdonában.)

²⁴ MNL SZSZBML, XXIII. 786. Jegyzőkönyv a Végrehajtó Bizottság 1956. június 9-i üléséről.

²⁵ A szerző interjúja K. E. egykori Béke Mgtsz taggal, 2023. január 13. (A szerző tulajdonában.)

²⁶ A szerző interjúja B. B. egykori Béke Mgtsz taggal, 2023. január 13. (A szerző tulajdonában.)

²⁷ MNL SZSZBML, XXIII. 786. Jegyzőkönyv a Végrehajtó Bizottság 1956. július 5-i üléséről.

megélhetésük érdekében, más lehetőség nem lévén, bár gyenge munkakedvvel, de tevékenykedtek a tsz-ben. Az alábbi fejezetben arra keresem a választ, hogy miként jellemezhető a tsz vezetői rétege, mi határozta meg őket, hogyan oldották meg a tsz ügyeit és irányították a közösséget?

A tsz vezetői rétegbe az alábbi személyek tartoztak: a legfontosabb személy az elnök volt, majd az elnökhelyettes, a függetlenített párttitkár, a főagronómus, az üzemegység-vezetők, a különböző brigádok vezetői, a főkönyvelő, a főbérletszámoló, a pénztáros, az adminisztrátor, valamint a különböző megválasztott bizottságok (fegyelmi, leltározási, háztáji stb.) vezetői és tagjai.

A tsz elnökeiről megállapítható, hogy főként a járási vezetés által kijelölt személyek voltak. Döntő többségében az ország különböző szegleteiről helyezték őket a településre, általában négyéves ciklusra. Ezért érdekes, hogy mégis volt olyan időszak, amikor lónyai származású volt a tsz vezetője: „A tsz vezetőiről, azt mondanom sem kell, hogy amíg én ott voltam egy ciklusban volt helyi vezetője, mármint elnöke a falunak.”²⁸ Kiválasztásánál az volt a mérvadó, hogy olyan személy legyen, aki a település lakosainak megbecsülését és tiszteletét élvezzi, aki egyfajta tekintélynek örvend.²⁹ Mindazonáltal a helyi tsz-elnök csak egy évig töltötte be ezt a tisztséget.³⁰ Leváltását a járási vezetők azzal indokolták, hogy a helyi elnök hozzáállása miatt hanyatlik a tsz: „Volt itt egy helybeli fiatalember-elnök, és mondták, hogy a termelőszövetkezet hibájának egy[ik] okozója az, hogy az az ember, aki most vezeti a termelőszövetkezetet, erre szó szerint emlékszek, mert úgy megfigyelgettem a dolgokat. Tehát ott, ahol ez az ember kopogtat, nem nyitattik, de ha javasolhatjuk, kérem szépen Szalay Béla elvtársat, és ahol Szalay Béla fog kopogtatni, ott mindig nyitattik, és önöknek sokkal jobb lesz.”³¹ Ezt az egy évet leszámítva mindig más településről kihelyezett elnökei voltak a lónyai tsz-nek.³² De nem csak a tsz-elnököknél, hanem az agronómusoknál és a könyvelőknél is megfigyelhető volt ez. Helybeli személyek legtöbbször üzemegység- és brigádvezetői feladatokat láttak el a tsz-en belül.³³

Azt is fontos látnunk a tsz vezetői – különösképp elnökei – kapcsán, hogy a pártbizottság patronálása nagyon sokat számított, mert ennek révén sokkal komolyabb támogatásban részesültek. Erre jó példa Szalay Béla esete, az ő elnöksége alatt jelentősen segítették anyagilag a lónyai tszt: „Szalay Bélát küldte a pártbizottság. Az egy jó ideig itt volt, s akkor kapott is elég komoly löketet a tsz, tehát támogatták a Szalay Bélát.”³⁴

A tsz-vezetőit jellemezve érdemes megemlíteni, főként a kezdeti időszakot tekintve, hogy nem rendelkeztek az igazgatáshoz szükséges tapasztalattal. Ezt egyrészt annak köszönhetnék, hogy a tsz élére kihelyezett személyek egy ismeretlen és járatlan út első

²⁸ A szerző interjúja H. R. egykori Béke Mgtsz könyvelővel, 2023. február 24. (A szerző tulajdonában.)

²⁹ A szerző interjúja H. R. egykori Béke Mgtsz könyvelővel, 2023. február 24. (A szerző tulajdonában.)

³⁰ A szerző interjúja K. E. egykori Béke Mgtsz taggal, 2023. január 13. (A szerző tulajdonában.)

³¹ A szerző interjúja B. B. egykori Béke Mgtsz taggal, 2023. január 13. (A szerző tulajdonában.)

³² A szerző interjúja H. R. egykori Béke Mgtsz könyvelővel, 2023. február 24. (A szerző tulajdonában.)

³³ A szerző interjúja K. E. egykori Béke Mgtsz taggal, 2023. január 13. (A szerző tulajdonában.)

³⁴ A szerző interjúja B. B. egykori Béke Mgtsz taggal, 2023. január 13. (A szerző tulajdonában.)

úttörői voltak.³⁵ Másrészt rendkívül hangsúlyos volt a párthoz való hűség, a felsőbb utasítások maradéktalan teljesítése, mely legtöbb esetben maga mögé utasította a szakmai tudást, illetve a mezőgazdasági munkák elvégzésében való jártasságot. A későbbi időszakot tekintve, amikor már egyre fontosabbá vált a mezőgazdasági szakképzés, gyakorta előfordult, hogy hozzáértő, szakmai tudással felvértezett vezetők kerültek a tsz élére.³⁶

Újabb agitációs hullám és a várva várt siker

A nehézségekkel teli mindennapokat megélő lónyai szövetkezetben a további tervek teljesítésének kényszere által, valamint az immáron harmadik nekifutásra elinduló kollektivizálási kampány hatására 1958–1959 fordulóján ismét felélénkültek az agitációs tevékenységek: „A tsz számszerű fejlesztése érdekében újjá kell szervezni a tsz agitációs brigádöt. Olyan agitációt kell végezni, hogy az új gazdasági év megkezdésére minél több tanácstag és a tanácskörzetekben lévő egyéni paraszt legyen tsz tag.”³⁷ Az agitációs hullám felélénkülését az interjúalanyok visszaemlékezései is megerősítették: „Biztos, hogy az első időbe nagyon nehezen álltak rá az emberek, tudom borzasztó sokáig agitáltak. Csak hallottam mindig a szüleimtől, hogy ’58-tól, ’59-től már elkezdtek, és ’60-ra sikerült az embereket meggyőzni.”³⁸

Az agitáció jellegét tekintve továbbra is kizárólag csak szóban történő meggyőzést alkalmaztak, elsődleges célpontok a helyi gazdák voltak.³⁹ Érdekes, hogy az interjúalanyok közül senki nem tesz említést fizikai erőszak alkalmazásáról, viszont a kollektivizálás befejezésével foglalkozó szakirodalomban, főként Ö. Kovács József munkáiban sok említés található arra, hogy az ország más részein milyen komoly fizikai erőszak történt.

A sikeres agitáció érdekében a politikai vezetés napról napra egyre több agitátort alkalmazott: „Rengetegen voltak, minden nap ki voltak rendelve egy településre. Mondom annyi agitáló volt, szinte minden udvarra jutott, hogy honnan hozták azt a rengeteg ember ide azt a fene se tudja.”⁴⁰ A látogatások, az elbeszélgetések egyre hosszabb ideig tartottak: „Hát egy kemény hónapig gyűrték a falut, míg rá tudták szedni, hogy bemenjen a tsz-be. Esténként mentek egy családhoz és éjfélig ott kínlasztották [őket], míg rá bírták venni nagy nehezen.”⁴¹

Lónyán sok időt és erőfeszítést igényelt az agitációs folyamat, de végül meghozta a várt eredményt, mert a település családjainak java része megadta magát és aláírták a belépési nyilatkozatot. „És aztán egyszer haza jött a fater és mondta, hogy alá írta.

³⁵ A szerző interjúja K. E. egykori Béke Mgtsz taggal, 2023. január 13. (A szerző tulajdonában.)

³⁶ A szerző interjúja H. R. egykori Béke Mgtsz könyvelővel, 2023. február 24. (A szerző tulajdonában.)

³⁷ MNL SZSZBML, XXIII. 786. Jegyzőkönyv a Végrehajtó Bizottság 1959. január 16-i üléséről.

³⁸ A szerző interjúja H. R. egykori Béke Mgtsz könyvelővel, 2023. február 24. (A szerző tulajdonában.)

³⁹ A szerző interjúja H. R. egykori Béke Mgtsz könyvelővel, 2023. február 24. (A szerző tulajdonában.)

⁴⁰ A szerző interjúja H. R. egykori Béke Mgtsz könyvelővel, 2023. február 24. (A szerző tulajdonában.)

⁴¹ A szerző interjúja K. E. egykori Béke Mgtsz taggal, 2023. január 13. (A szerző tulajdonában.)

Hát nagyapámnak nem tetszett. Na, anyám mondja, már apád megféle ől, hogy itt aláírtad, de hát nem volt mit tenni. Nem elsőnek, nem utolsónak, de azért ilyen középtájon itt is aláírták.”⁴² Így került sor arra, hogy Lónya 1960. január 23-án termelőszövetkezeti községgé vált, melynek következtében a Béke Tsz-ben dolgozó családok száma 520-ra, a tagok száma pedig 525 főre emelkedett. A létszámnövekedés következtében a tsz ösztérülete is gyarapodott, így immáron 5183 kh földterülettel rendelkezett.⁴³

Az egyesülésig való út is göröngyökkel volt kirakva

Az 1960-ban történő területi- és létszámnövekedés nem járt automatikusan a tagok tsz-hez való viszonyulásának megváltozásával, melyet mi sem igazol jobban, mint a továbbra is gyenge minőségben elvégzett munka és a munkafegyelem hiánya. Sok nehézség származott abból is, hogy a tsz vezetői rétege és a tagsága nem volt összhangban egymással, gyenge és akadozó volt közöttük a párbeszéd. A vezetőség gyakorta nem vette figyelembe a helyi lakosok terepismeretéből és éveken keresztül összegyűjtött tapasztalatából származó tanácsokat. Bármennyire jelentőségeltjes volt az 1960-as év, az említett gondok következtében mégis súlyos mérleghiánnyal zártak.⁴⁴ A következő években számos erőfeszítés történt annak érdekében, hogy javulást és fellendülést érjenek el, de gyakran előfordult, hogy az említett problémákat nem vették figyelembe, és a „tsz helyzetének megszilárdítása” címszava alatt számos látszatintézkedést hajtottak végre.

A járási vezetők úgy vélték, hogy az elmúlt évek nehézségeit részben a tsz előjárói okozták, ezért a megoldást a vezetői gárda megjobbításában, kicserélésében látták.⁴⁵ A vezetőségi réteg megújításán kívül még számos erőfeszítés látott napvilágot a tsz stabilitásának elérése érdekében, melynek köszönhetően az 1960-as évhez viszonyítva javult a munkafegyelem, a tagság összefogása, a rendezvényeken, valamint a közös munkában való részvétel. Azonban a valós gondok orvosolásának kikerülése következtében a felmerülő problémák nem tűntek el teljesen. Ezt hűen tükrözi, hogy 1961-ben is gazdasági nehézségek voltak, a tagok jövedelmének szerves részét képező földjáradék fizetését sem tudták teljesíteni, valamint akadozott a bérek folyósítása. A helyi sajtóosságok figyelmen kívül hagyása, a rendkívül száraz időjárás, a föld szakaszrútlen megmunkálása, valamint a tagság és a vezetői réteg közötti nehézkes párbeszéd következtében az 1961-es gazdasági évet is mérleghiánnyal zárták.⁴⁶ Olyannyira nehézzé vált a helyzet az 1961-es év végére, hogy titkon mindenki a felbomlást várta.⁴⁷

⁴² A szerző interjúja H. R. egykori Béke Mgtsz könyvelővel, 2023. február 24. (A szerző tulajdonában.)

⁴³ MNL SZSZBML, XXX. 285. Jegyzőkönyv a Béke Mgtsz 1962. február 14-i zárszámadási közgyűléséről.

⁴⁴ MNL SZSZBML, XXX. 285. Jegyzőkönyv a Béke Mgtsz 1962. február 14-i zárszámadási közgyűléséről.

⁴⁵ MNL SZSZBML, XXX. 285. Jegyzőkönyv a Béke Mgtsz 1963. június 21-i a tsz vezetősége és a helyi pártszervezet összevont vezetőségi üléséről.

⁴⁶ MNL SZSZBML, XXX. 285. Jegyzőkönyv a Béke Mgtsz 1962. február 14-i zárszámadási közgyűléséről.

⁴⁷ MNL SZSZBML, XXX. 285. Jegyzőkönyv a Béke Mgtsz 1964. január 28-i zárszámadási közgyűléséről.

Ez nem történt meg, sőt a következő néhány évben, bár igazán csekély mértékben, de stabilizálódás volt megfigyelhető. Teljesíteni tudta, vagy néha még túl is teljesítette az előirányzott termelési terveket, azonban mindezek csak úgy jöhettek létre, hogy egyes nehezebben működő ágazatok termelés kiesését egy-egy, az adott évben sikerebben futó ágazat többlethozama pótolta. Mindenképpen fontos kiemelni, hogy az 1962–1964-es évek tanulságából hasznos következtetéseket vontak le. Az 1964-es zárszámadási közgyűlésen merült fel az ötlet, hogy csak olyan növényeket termesszenek, olyan állatokat neveljenek, valamint olyan üzemágakat működtessenek, amelyekhez a helyi viszonyok megfelelőek, hiszen csak így érhetnek el kiemelkedő sikereket, a tsz így lehet jövedelmezőbb a közösség számára. Ezt a megfontolást alapul véve került sor a takarmányterületek, különösen a pillangósok, lóhere, lucerna vetésterületeinek növelésére.⁴⁸ Felismerték az állattenyésztésben rejlő hatalmas lehetőségeket, melyeket addig nem aknáztak ki.⁴⁹ Jelentős előre lépésként említendő 1965-ben az is, hogy a munkabér kifizetés – melynek 70%-át havonta 30%-át pedig az év végi zárszámadás-kor osztották ki – maradéktalanul megvalósult, valamint az átlagkereset emelkedett az 1964-hez viszonyítva.⁵⁰ Mindezen pozitív előre lépések hatása meglátszott a tagság munkához való hozzáállásában. Az eredmény annak volt köszönhető, hogy végre látták az összefüggést az elvégzett munka és a kereset között: „Termelőszövetkezetünk évenkénti előrehaladását nagyban lehet köszönni a tagság jó munkához való állásának, hisz községünk dolgozói, illetve termelőszövetkezetünk tagjai szeretnek dolgozni, különösen, ha látják annak eredményét.”⁵¹

Míg az előző években javulni látszott a munkafegyelem, addig az 1966-ban jócskán visszaesett. Ez a tagságban felmerülő bizonytalanságnak volt köszönhető, melyet az alábbi tényezők váltottak ki: a rendkívül rossz, csapadékos időjárás, a rendezetlen vezetés, valamint a rendszertelen fizetés. Ez utóbbi a korábbi évekhez hasonlóan a tagokban lévő munkakedvet, szorgalmat erősen rombolta, és előidézte a munkától való távolmaradást. Mindez, és a vezetőség meggondolatlan, észszerűtlen döntéseinek sorozata terméskiesést eredményezett. Ennek következményeként a tsz pénzgazdálkodása olyan kedvezőtlené vált, hogy a tagok részesedésének kifizetése leállt. Azonban nem csak a munkától való távolmaradás gátolta az előrehaladást, hanem a mezőgazdasági munkák felületes, hanyag elvégzése is.⁵² Fontos megemlíteni, hogy a tsz ekkor még nagyon kevés erőgéppel rendelkezett, sőt a már meglévők is jelentősen elavultakká, korszerűtlenné váltak. Alacsony teljesítményükkel gyakorta nem voltak alkalmasak a lónyai talaj megmunkálásához. Helyhiány miatt az erőgépek tárolása óriási gondba ütközött. Mivel a felmerülő okok közül egyedül csak az időjárást nem tudták befolyásolni, ezért ismételten a tsz megerősítését célzó intézkedéseket hajtottak végre,

⁴⁸ MNL SZSZBML, XXIII. 786. Jegyzőkönyv a Lónya Községi Tanács 1965. január 21-i rendes üléséről.

⁴⁹ MNL SZSZBML, XXIII. 786. Jegyzőkönyv a Végrehajtó Bizottság 1966. január 14-i üléséről.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ MNL SZSZBML, XXIII. 786. Jegyzőkönyv a Végrehajtó Bizottság 1966. január 14-i üléséről.

⁵² MNL SZSZBML, XXIII. 786. Jegyzőkönyv a Lónya-Mátyus Közös Községi Tanács 1967. január 18-i tanácsüléséről.

melyben részt vettek a KISZ, a Nótanács, a végrehajtó bizottság és a községi tanács tagjai. Az erőfeszítések ellenére is mérleghiánnyal zárta az évet a tsz.⁵³

A gondok a következő években tovább eszkalálódtak. Az állattenyésztésnél és a növénytermesztésnél jelentős kiesések keletkeztek. Súlyos pénzhiány is mutatkozott, melynek következtében akadozott a tagok év közbeni részesedése, ami további súlyos munkafegyelmi gondokat eredményezett. A bizonytalanságot észelve sokan különböző vállalatoknál kerestek munkát. A szakvezetés is rosszul működött: nem vették komolyan a dolgokat, nem tartották erős kézben a tagságot és ügyeit.⁵⁴ A helyzet javítása érdekében mindinkább igyekeztek jövedelmezőbbé tenni a tsz-ben működő segéd- és melléküzemeket: a parkettaüzemet és a pálinkafőzdet, valamint a meglévők mellé újakat hoztak létre. Úgy vélték, ezzel tudják biztosítani a tagság anyagi javait még kedvezőtlen időjárás következtében is. Egyre nagyobb hangsúlyt kapott a háztáji a közössel szemben: „Gyakorlati tapasztalatok azt bizonyítják, hogy előtérbe kerültek a saját portán végzendő munkák, és csak ezután, vagy egyáltalán nem tartották szívügyüknek a közös gazdaságban vállalt feladatok teljesítését.”⁵⁵

Az 1970-es évben a Béke Tsz az egyik legrosszabb gazdasági évét könyvelhette el. A források már-már csődbejutásról adtak számot: „Csődbejutásunk már itt megkezdődött és napról napra, hónapról hónapra fokozódott.”⁵⁶ Mindez egyrészt a fölöttébb kedvezőtlen időjárásnak köszönhető, mert belvíz következtében mintegy 500 kh szántóterületet nem tudtak megművelni, ez hatalmas terméskiesést vont magával. A rossz időjárás mellett a csőd szélére való sodródáshoz más is erőteljesen hozzájárult: a szakszerűtlen gazdálkodás, a kedvezőtlen üzletkötések, az állami támogatások kedvezőtlen kihasználása, valamint a felesleges kiadások. Mindezt a vezetőség is beismerte. 1970-ben csak állami hitelekből gazdálkodott a tsz. Az év végi nagyon rossz tapasztalatok odavezettek, hogy profilt váltottak. Felismerték, hogy olyan minőségű földdel rendelkeznek, melyet bármilyen időjárási viszontagság tönkre tud tenni, így a meglévőnél sokkal nagyobb hangsúlyt kell fektetni az állattenyésztésre, a szarvasmarha- és a juhtenyésztésre, mivel a feltételek ehhez adottak voltak.⁵⁷

A tsz életében azonban a következő években sem történt számottevően nagy változás, vagy előrelépés. 1971-et szintén leltárhíánnyal zárták.⁵⁸ Továbbra is gyenge termőképességű területeken gazdálkodtak, melynek következtében egyre inkább felértékelődött a szarvasmarha és a juhtenyésztés, azonban ebben sem történt hatalmas

⁵³ MNL SZSZBML, XXIII. 786. Jegyzőkönyv a Lónya-Mátyus Közös Községi Tanács 1967. január 18-i tanácsüléséről.

⁵⁴ MNL SZSZBML, XXIII. 786. Jegyzőkönyv a Lónya-Mátyus Közös Községi Tanács 1968. január 15-i rendes üléséről.

⁵⁵ MNL SZSZBML, XXIII. 786. Jegyzőkönyv a Lónya-Mátyus Közös Községi Tanács 1969. január 17-i rendes üléséről.

⁵⁶ MNL SZSZBML, XXIII. 786. Jegyzőkönyv a Lónya-Mátyus Közös Községi Tanács 1971. január 12-i rendes üléséről.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ MNL SZSZBML, XXIII. 786. Jegyzőkönyv a Lónya-Mátyus Közös Községi Tanács 1972. január 26-i rendes üléséről.

fejlődés. A nagy abrakigényes állatfajok tartását fel kellett számolni, mivel egyáltalán nem volt gazdaságos, mert távol volt a vasútállomástól és a Terményforgalmi kirendeltségtől. Az elkövetkező években se minőségben, se mennyiségben nem javuló a gépállomány csak hátráltató tényező volt a termelésben.⁵⁹ Egyre nagyobb hangsúlyt fektettek a melléküzemágakba, néha több, néha kevesebb sikerrel.⁶⁰

Érdekes tapasztalat, hogy míg országos szinten az 1960-as évek végén a tsz-ek életében felívelő időszak kezd kibontakozni – az új gazdasági mechanizmusnak és az 1967-es tsz-törvénynek köszönhetően számos korábbi béklyótól szabadultak meg –, addig Lónyán csak az egyre súlyosbodó hanyatlás figyelhető meg. Hogy a lónyai szövetkezet miért nem tudott felszállni erre a hullámra, miért nem használta ki számára minél kedvezőbbben az említett pozitívumokat, ezt csak további mélyreható kutatások eredményeiből tudható meg.

A gyengén fejlődő és vontatottan haladó éveket követve eljutunk 1976. január 1-éhez, amikor a lónyai Béke Tsz egyesült a szomszéd településeken, Tiszakerescsenyben és Mátyusban működő tsz-ekkel. Bár Lónyán sokkal nagyobb földterülettel és gazdagabb jószágállománnyal rendelkező tsz működött, a központ mégis Kerecseny lett. Ebben sorsdöntő volt a tsz-ek vezetőinek párthű hozzáállása, valamint jócskán közrejátszottak a háttérben munkálkodó érdekek: „Hát részünkről egy nagyon szerencsétlen egyesülés volt. Na de hát akkor is már az érdekek azok kezdtek működni. Sajnos azt lehet mondani, hát a mai eszemmel biztosan, hogy eladták a falut.”⁶¹ Az egyesülés nemcsak a Béke Tsz-t, hanem magát Lónya települését is hátrányosan érintette. Egyrészt a melléküzemágakat, valamint a hivatali ügyintézés is áthelyezték Tiszakerescsenybe, másrészt a település fiataljai szinte mind elmentek a faluból, melynek következtében a lakosság létszáma lecsökkent.⁶²

Mi történt azokkal, akik mégsem szálltak be a vonat indulásakor?

A rengeteg erőfeszítéssel járó beszerző és agitáló munka elérte a célját, hiszen a település lakosságának jelentős része aláírva a belépési nyilatkozatot tsz-taggá vált. Azonban arra érdemes felhívni a figyelmet, amire az interjúalanyok is rávilágítottak, hogy minden igyekezet ellenére volt a településen néhány család, akik sosem léptek be a lónyai tsz-be: „Ami még meglepő volt, Lónyán három, vagy négy család maradt összesen ki, aki nem írta alá és azok soha nem is léptek be.”⁶³

Ők voltak azok a személyek, akiket a településen kuláknak nyilvánítottak. Bár valós létszámukat pontosan nem tudjuk, azonban az interjúk és a levéltári források 4–5 családról tesznek említést. A levéltári források őket, mint a rendszer ellenségeit mutatják

⁵⁹ MNL SZSZBML, XXIII. 786. Jegyzőkönyv a Lónya Községi Közös Tanács 1972. június 26-i rendes üléséről.

⁶⁰ MNL SZSZBML, XXIII. 786. Jegyzőkönyv a Lónya Községi Közös Tanács VB. 1974. szeptember 19-i rendes üléséről.

⁶¹ A szerző interjúja H. R. egykori Béke Mgtsz könyvelővel, 2023. szeptember 20. (A szerző tulajdonában.)

⁶² A szerző interjúja H. R. egykori Béke Mgtsz könyvelővel, 2023. február 24. (A szerző tulajdonában.)

⁶³ A szerző interjúja H. R. egykori Béke Mgtsz könyvelővel, 2023. február 24. (A szerző tulajdonában.)

be. Az interjúk viszont betekintést adnak életük egyszerű emberi mivoltába is. Az említett családok élete eleinte cseppet sem volt könnyű, hiszen a kulákká nyilvánítás által megbélyegzettek és kiközösítettek váltak.⁶⁴ A gazdálkodás és a létfenntartás tekintetében meg volt nehezítve a sorsuk. Ez abban nyilvánult meg, hogy bár gazdálkodásra ők is kaptak földterületet, ám azok a legsilányabb minőségűek voltak.⁶⁵ Mindemellett helyzetüket nehezítette, hogy földjeiket szinte nem volt mivel megművelniük, hiszen a tsz-től segítséget nem kapva, csak a saját jószágállományaikra és felszereléseikre számíthattak.⁶⁶ Azonban az idő múlásával helyzetük megváltozott, normalizálódott. A korábbiakban tanúsított kiközösített hozzáállás megenyhült, és később már a tsz is segítséget nyújtott számukra.⁶⁷ A helyzetük javulását, valamint elfogadottságukat mi sem érzékelteti jobban, hogy volt olyan időszak, amikor a tsz elnökévé egy korábban kuláknak nyilvánított személyt választottak: „Rácz János is kulák vót, és az még tsz elnök is vót.”⁶⁸ „Hát volt egy kulák ember, például Rácz János bácsi, egy időbe volt a tsz elnöke, és ő kulák volt pedig.”⁶⁹

A kimaradt gazdákkal a szakirodalom mindezidáig kevésbé foglalkozott. Éppen ezért az interjúalanyokat kérdezve rájöhetünk egy érdekes folyamat kibontakozására: a kezdetekben ellenségként kezelt tsz-be be nem lépő gazdák, fokozatosan elfogadott személyekké, későbbiekben már a tsz-el együttműködökké is váltak.

A tsz-világ sikere – avagy a háztáji gazdaságok működése

Az 1950-ben megalakuló lónyai szövetkezet gyakorta küzdött komoly gondokkal és számos gazdasági évet zárt leltár- és mérleghiánnyal. Éveken keresztül a gyenge és szűk anyagi javakkal rendelkező tsz-ek sorába tartozott. Mindennek következtében a tagok sokszor érezhették magukat létbizonytalanságban, mert a tsz nem tudta a megélhetésükhöz szükséges anyagi hátteret biztosítani. Ennek köszönhetően felértékelődött a háztáji gazdaság szerepe, mely jelentős segítséget nyújtott a tagok boldogulásában, de ez sokszor vita tárgyát képezte a tagság és a vezetőség között, mely gyakorta már a földek kimerésénél és kiosztásánál is megnyilvánult.

A háztáji földek kiosztását komoly szervező munka előzte meg. Először egy külön erre a célra kijelölt bizottságot hoztak létre, amely felmérte és ellenőrizte a tsz-családokat. Az ellenőrzés során megállapították, ki kivel lakik közös, vagy külön saját háztartásban.⁷⁰ Ez sok ellenszenvet szült a tsz-tagokban.⁷¹ A családok ellenőrzése után meghatározták, hogy ki hol és mekkora kiterjedésű földet kapjon, ezt követően a

⁶⁴ A szerző interjúja K. E. egykori Béke Mgtsz taggal, 2023. január 13. (A szerző tulajdonában.)

⁶⁵ A szerző interjúja K. E. egykori Béke Mgtsz taggal, 2023. január 13. (A szerző tulajdonában.)

⁶⁶ A szerző interjúja H. R. egykori Béke Mgtsz könyvelővel, 2023. február 24. (A szerző tulajdonában.)

⁶⁷ A szerző interjúja H. R. egykori Béke Mgtsz könyvelővel, 2023. február 24. (A szerző tulajdonában.)

⁶⁸ A szerző interjúja M. D. egykori Béke Mgtsz taggal, 2023. január 13. (A szerző tulajdonában.)

⁶⁹ A szerző interjúja B. B. egykori Béke Mgtsz taggal, 2023. január 13. (A szerző tulajdonában.)

⁷⁰ MNL SZSZBML, XXX. 285. Jegyzőkönyv a Béke Mgtsz 1962. október 26-i vezetőségi üléséről.

⁷¹ MNL SZSZBML, XXX. 285. Jegyzőkönyv a Béke Mgtsz 1963. március 1-i vezetőségi üléséről.

jogosultaknak kimérték a földeket. A háztáji földek nagysága a különböző kereseti kategóriáktól függött, melyet szintén évenként meghatároztak külön nőkre, férfiakra és idősekre vonatkoztatva a tsz tertvartargyaló közgyűlésen. Amint előkészült a tervezet, azt a küldöttgyűlés elé tárták, mert végleges döntési joga csak a küldöttgyűlésnek volt ebben az esetben. Ezen a gyűlésen véglegesítették a már előzőleg meghatározott terveket.⁷²

A nagyon csekély jövedelmezés következtében óriási jelentőséggel bírt a háztáji gazdaság, mert így jószágokat tarthattak szabadon értékesítve. Mindez hatalmas segítséget jelentett, a pluszjövedelem valamelyest megkönnyítette a tsz-tagok életét.⁷³ Számos pozitív hozadékanak köszönhetően a tagok úgy ítélték meg, hogy a tsz-esítés egyik sikeres jelensége a háztáji gazdaság bevezetése, engedélyezése és fenntartása volt: „Én szerintem a háztáji gazdálkodás egy sikerpropagandája volt a tsz-ítésnek, mert az itthon lévő állatoknak is jutott belőle, hát sokszor elég volt azon az egy holdon, ami termelt kukorica, vagy akármí.”⁷⁴ Mindezt hűen tükrözi az is, hogy a háztáji gazdaság végigkísérte a tsz-világot egészen a megszűnéséig. Sőt, az eleinte megtúrt voltát követően már egyre nagyobb támogatottságban részesült.

Azonban fontos azt is meglátnunk, hogy a háztáji gazdaságok léte és fenntartása jelenség volt mindvégig a lónyai Béke Tsz életében. Ezzel kapcsolatosan érdemes megemlítenünk, hogy a Varga Zsuzsanna *Földindulás után* című tanulmányában felvázolt országos folyamatokból Lónyán is beazonosítható volt azon paraszti ellenállási stratégia, amely sokkal inkább előnyben részesítette a háztájit a közös gazdasággal szemben.⁷⁵ A háztájiból származó pluszjövedelem következtében sokkal nagyobb gonddal művelték a háztájiban lévő földeket, mint a tsz közös földjeit. Éppen ezért a tsz vezetősége ülésről ülésre felhívta a figyelmet arra, hogy mennyire helytelen ez a hozzáállás és mennyi kára származik belőle a közös gazdálkodásnak: „Sajnos nagyon sok tsz tag csak addig követelőzik, míg megkapja a háztájit és nem törődik azzal, aki csak a tsz munkából él.”⁷⁶

Mint említettük ülésről ülésre visszatérő kérdés volt a háztáji gazdaság ügye, melyben a tsz-tagok is érdekeltek voltak, és érdekeltségüknek hangot adva számos kérelmet fogalmaztak meg a vezetőség felé. A kérelmek olyan szinten felgyülemlettek, hogy ellehetetlenítették az üléseket. A tsz vezetői számtalanszor hangoztatták, hogy a háztájival kapcsolatos dolgokban a tsz vezetősége nem tud eljárni, hiszen az a küldöttgyűlés hatáskörébe tartozik.⁷⁷ Gyakran az is előfordult, hogy elutasították a háztájival kapcsolatok kérelmeket.⁷⁸ A felgyülemelő vitás kérdések sokasága miatt a tsz vezetősége

⁷² MNL SZSZBML, XXX. 285. Jegyzőkönyv a Béke Mgtsz 1963. március 27-i küldött gyűléséről.

⁷³ A szerző interjúja H. R. egykori Béke Mgtsz könyvelővel, 2023. február 24. (A szerző tulajdonában.)

⁷⁴ A szerző interjúja H. R. egykori Béke Mgtsz könyvelővel, 2023. február 24. (A szerző tulajdonában.)

⁷⁵ VARGA ZSUSZANNA: „Földindulás után”. A hatalom és a parasztság Magyarországon az 1960-as évek első felében. Történelmi Szemle, 2009. 2. sz. 243. [VARGA, 2009.]

⁷⁶ MNL SZSZBML, XXX. 285. Jegyzőkönyv a Béke Mgtsz 1964. május 6-i küldött gyűléséről.

⁷⁷ MNL SZSZBML, XXX. 285. Jegyzőkönyv a Béke Mgtsz 1963. november 1-i vezetőségi üléséről.

⁷⁸ MNL SZSZBML, XXX. 285. Jegyzőkönyv a Béke Mgtsz 1963. november 29-i küldött gyűléséről.

javasolta a közgyűlés felé a háztáji bizottság létrehozását. Erre azért volt szükség, hogy legyen egy különálló bizottság, amely széles körben foglalkozik a háztáji gazdaságok mindennapi ügyeivel, problémáinak megoldásával, vitás kérdéseik elrendezésével. Így került sor arra, hogy 1965-ben Lónyán megalakult a háztáji bizottság, melynek elsődleges feladata a háztájival kapcsolatosan ügyek rendezése volt. Tagjait brigádkörzetként jelölték, minden brigádból 3 tagot, közöttük a nők is képviselve voltak.⁷⁹ A háztáji bizottság kezelésében összpontosult a háztáji földek kimérése, a takarmányok kiosztási munkáinak észszerű levezetése, a háztáji állatállomány legeltetésének és a vele kapcsolatos munkáknak elvégzése, az udvari kertek gyümölcsöseinek védelme, valamint a háztájiban lévő különböző idénymunkák megszervezése és levezetése.⁸⁰

„Ahogy dolgoztunk, úgy gyarapítottunk” – megélhetési lehetőségek tsz-en belül és kívül

Már szóltunk arról, hogy a tsz, a megalakulást követő években nagyon nehezen, vagy egyáltalán nem is tudott anyagi biztonságot garantálni a tagoknak. A munkaegységek értékei alacsonyak voltak, hasonlóan a fizetésekhez. Azonban az élet még sem állt meg, nem váltak földönfutóvá, éhezőkke a tsz-tagok. Mindebben kulcsfontossággal bírt az igyekvő, szorgalmas magatartás. Ami sokkal inkább a tagok háztáji földjének megművelésében, mintsem a közös gazdaságban való tevékenykedésben mutatkozott meg. A visszaemlékezések arra engednek következtetni, hogy az a család, amelyik nem sajnálva a fáradságot már a tsz-ben kezdődő munkanap előtt a saját földjét művelte, s majd este, mintegy második műszakban ismét folytatta, az gyarapodott, ott észrevehető volt az előrehaladás: „Ez is a szorgalomtól függött, mert meglátszott azon a családon, aki igyekvő vót, vagy aki nem törődöm vót.”⁸¹ „Ahogy dolgoztunk, úgy gyarapítottunk.”⁸²

A mindennapi betevő megteremtése mellett még a piacra is tudtak különféle termékeket termelni, így pluszjövedelemhez juthattak a családok. Tehát a településen és a tsz-ben maradók a kemény és kitartó munka révén kimunkálták saját előre haladásukat.

Azonban nem mindenki választotta ezt az utat, sokan a még jobb megélhetés reményében a tsz-n kívüli életet választották. Ezáltal vagy a településről elköltözve, vagy ingázóként vállalatoknál, az ipar különböző ágazataiban kerestek munkát: „Messzire eljártak, a gazdaságokba jártak. Miskolcra, Pestre, a bányába jártak, a fatelepre Komoróba. Nem kaptak megtorlást, azért, hogy elvándoroltak. Nyugodtan, aki el akart menni nem volt eltiltva.”⁸³ A túlélési stratégiák e formája nemcsak Lónyán fordult

⁷⁹ MNL SZSZBML, XXX. 285. Jegyzőkönyv a Béke Mgtsz 1965. március 9-i tervtárgyaló közgyűléséről.

⁸⁰ MNL SZSZBML, XXX. 285. Jegyzőkönyv a Béke Mgtsz 1965. április 26-i vezetőségi üléséről.

⁸¹ A szerző interjúja K. E. egykori Béke Mgtsz taggal, 2023. január 13. (A szerző tulajdonában.)

⁸² A szerző interjúja M. D. egykori Béke Mgtsz taggal, 2023. január 13. (A szerző tulajdonában.)

⁸³ A szerző interjúja K. E. egykori Béke Mgtsz taggal, 2023. január 13. (A szerző tulajdonában.)

elő, hanem mindenütt az országban, erre Varga Zsuzsanna hívja fel a figyelmünket a már korábban említett tanulmányában.⁸⁴

A tsz-en kívüli munkavállalás szándékát a tsz semmilyen formában nem gátolta. Az eljárási folyamat viszonylag hamar lezajlott. Először az adott személy tsz tagságának megszüntetését, vagy a tsz munkájától való távolmaradásának engedélyezését kérelmezte. Ezután a soron következő testületi ülés törölte a tsz tagok sorából, valamint megkapta a tsz-ből való kiengedésről szóló nyilatkozatot.⁸⁵

Bár a kedvezőbb megélhetési források a tsz-en kívüli munkavállalással biztosítva voltak, mindazonáltal mégis volt negatívuma, az elvándorlás következtében rengeteg fiatal hagyta el a települést, akik máshol letelepedve már sosem tértek haza szülőfalujukba. Mindennek következtében Lónyán is az előregedő társadalmi összetétel vált jellemzővé.⁸⁶ Azt is érdemes megemlíteni, hogy az elvándorlás következtében megfogyatkozott a tsz-munkások száma, és gyakorta előfordult, hogy nem volt ember, aki elvégezze a munkát: „Gyakorta megnehezíti és hátráltatja a munkákat az idegen vállalathoz való menés, nincs, aki elvállalja a munkát.”⁸⁷

Bár gátolni nem gátolta a tsz semmivel a tsz-n kívüli munkavállalást, azonban ülésről ülésre élesen fogalmazták meg véleményüket az elvándorlott személyek ellen: „Van az úgy nevezett élőködők, akik nem törődnek a tsz közösségével a legnagyobb munka idején hagyják itt a tsz közös munkáját és elmennek állami gazdaságokba munkát vállalni. Ha megnézik ki ezek az emberek, akkor látják, hogy azok, akik a háztáji és a kaszáló kimérésénél követelőznek.”⁸⁸

⁸⁴ VARGA, 2009. 240.

⁸⁵ A szerző interjúja B. B. egykori Béke Mgtsz taggal, 2023. január 13. (A szerző tulajdonában.)

⁸⁶ A szerző interjúja H. R. egykori Béke Mgtsz könyvelővel, 2023. február 24. (A szerző tulajdonában.)

⁸⁷ MNL SZSZBML, XXIII. 786. Jegyzőkönyv a Végrehajtó Bizottság 1966. május 14-i üléséről.

⁸⁸ MNL SZSZBML, XXX. 285. Jegyzőkönyv a Béke Mgtsz 1964. október 2-i vezetőségi üléséről.

KARÁDI ZSOLT
„Apáink kitárult szárnya”
Csutkai Csaba *Jegenye* –
Váci-látomások fotókban című kiállítása elé*

Tisztelt látogatók!
Kedves barátaim!

Csutkai Csabát nagyon régen ismerem. Ismerem, mint azt a fényképészt, aki évtizedek óta szenvedélyesen örökíti meg megyénk építészeti emlékeit, templomait, de géppel a kezében gyakran ott látjuk Nyíregyháza kulturális rendezvényein is. Ismerem mint barátot, kollégát, akivel éveken keresztül együtt tanítottuk a Művészeti Szakgimnázium fotós diákjait: én az elméletet oktattam, ő a gyakorlati képzésért felelt. Kiállításai, könyvei mindig kiemelkedő élményt jelentettek számomra.

Most azonban nem az alkalmazott-, hanem az autonóm fotográfust köszöntöm. Azt az alkotót, aki elmaradhatatlan Nikon d750-esével nem a közvetlen látványt rögzíti, hanem Váci Mihály munkásságának rá gyakorolt hatását kívánja megmutatni. A versek nem illusztrációkat hívnak elő belőle, hanem *inspirációt* szolgáltatnak ahhoz, hogy a modern technika segítségével újraterejtse őket.

Csutkai Csaba a Váci-költészet első szakaszának, az *Ereszalja* (1955), a *Bodza* (1959) és a *Mindenütt otthon* (1961) című kötetek világának hatása alatt dolgozott. Kiállítási anyagát mindenekelőtt az ifjú Váci Mihály, a *tanyai tanító* emlékének szentelte: a képek egy része ebben az összefüggésben értelmezhető. Így bukkant rá a korai versek fontosabb motívumai között a *jegenyére* is. A költő több művében szerepel ez a fa (*Bontja zászlóit szülőföldem, A ledöntött jegenye, A túlsó part felé, Jegenye fényben, Derengő este, Mendegélt két tehénke.*) Számára talán *A szárnyaló jegenye* összegezte legszelbben mindazt, ami ebben a jelképben összesűrűsödik:

¹ Elhangzott 2025. április 11-én Nyíregyházán a Váci Mihály Kulturális Központban.

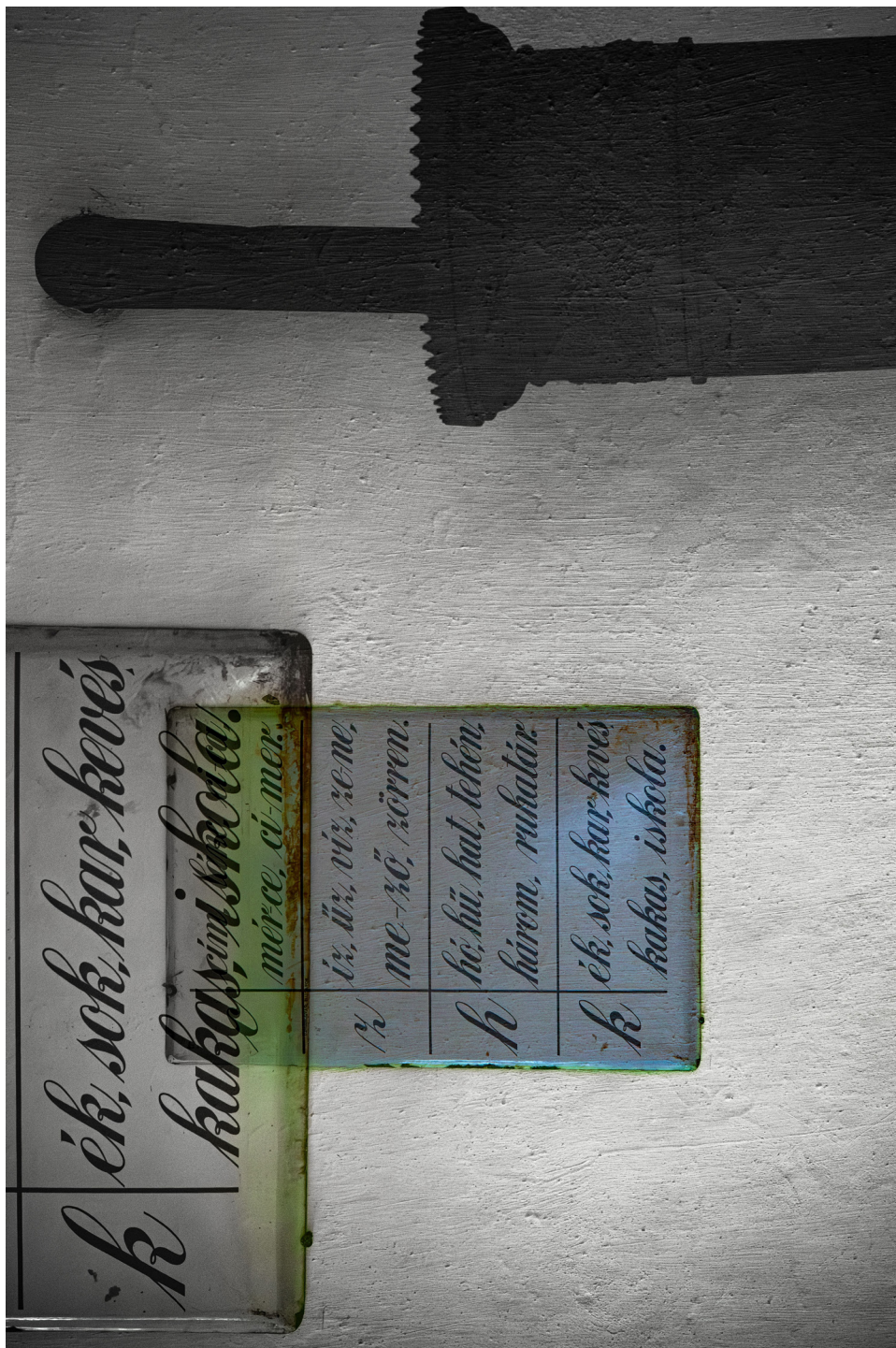
Jegenye! Szállj! Szárnyalj! Rázzad
gyökerekkel-kötött szárnyad.
Ágaidat emeld, tárd szét,
hogy a Végtelent is átérd!
Szállj ki árkok iszapjából,
homok-füstből égre lángolj.
Ezüst álmodat rajongva
a por fölött leheld lombba.
Füvecskék, giz-gazok csápja
körül nyilallj, – harsány dárda!
A csalánok kórusára
zúgjon dalod orgonája!
Töretlen, gazos a táj még.
Szállj fölé! – Az égbolt már kék!
Szállj az egész láthatárra!
Apáink kitárult szárnya!

Csutkai Csaba személyesen nem ismerte Vácit, de kamaszkorában sűrűn találkozott az akkor népszerű lírikus gyakran szavalt műveivel (*Te bolond, Szelíden, mint a szél, Százhuszat verő szív, Még nem elég!*). Ezek a hajdani emlékek is kísérthették, amikor mostani tárlata anyagát összeállította. Maga is vallja Susan Sontag igazát: „A fénykép nem egyszerűen lemásolja a valóságot, hanem újra felhasználja – ez a folyamat a modern társadalom kulcsfolyamata. Fénykép formájában a dolgokat és eseményeket új célokra használjuk fel, új jelentéssel látjuk el, s ez az új jelentés túllép a szép és a csúf, az igaz és a hamis, a hasznos és a haszontalan, a jó ízlés és a rossz ízlés különbségén.”

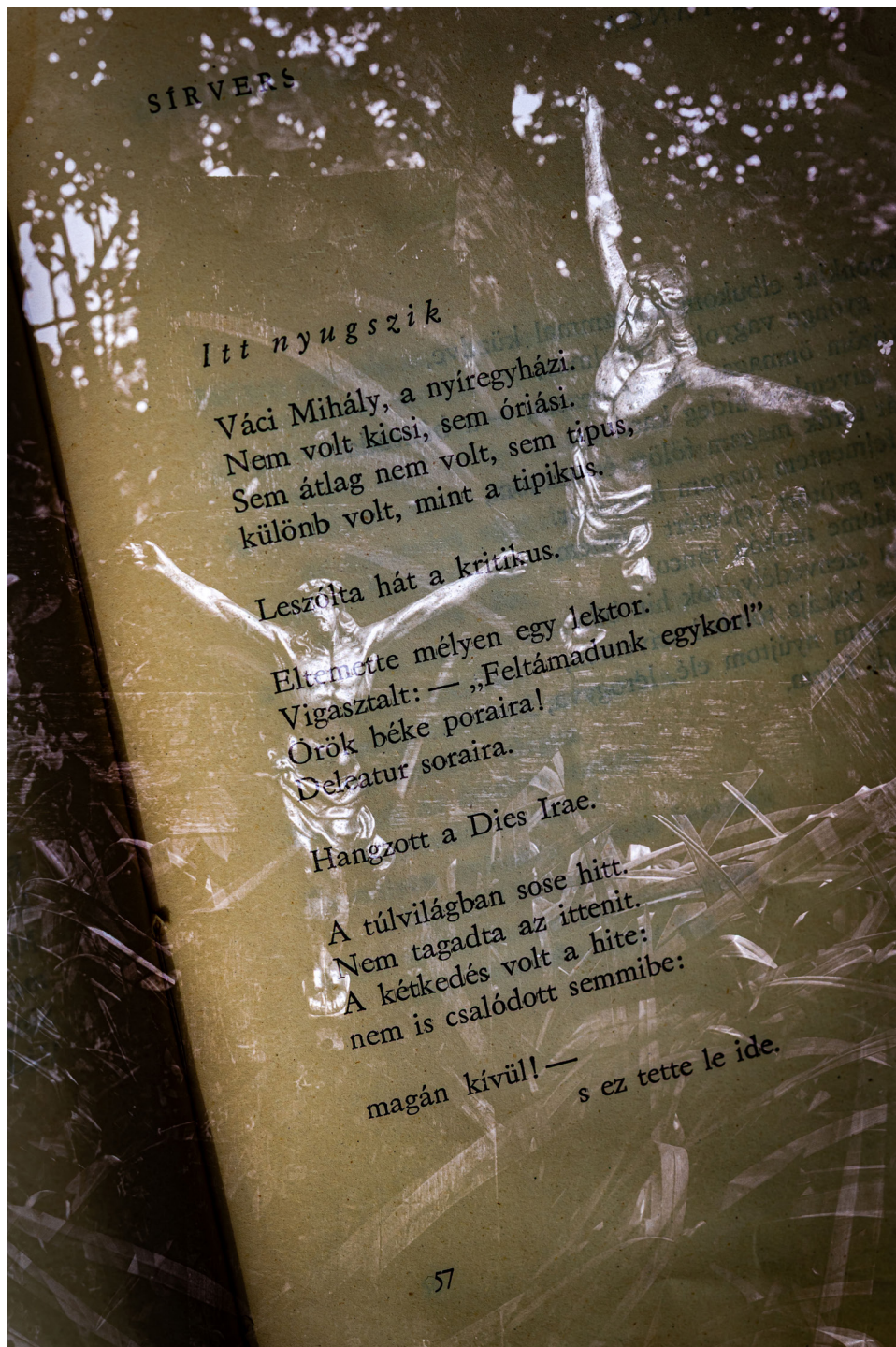
A *Jegenye – Váci-látomások fotókban* című kiállítás (amelynek külön érdekessége a digitális nyomatok alatt olvasható versidézetek sora) bepillantást enged a teremtő folyamat művészi szabadságába. Abba a szabadságba, amelyben fotográfus és befogadó egyaránt katarzist élhet át. S ez a katarzis közelebb viheti (és újra felfedezhetővé teszi) a *szöke város* szülőtte szerteágazó munkásságának maradandó értékeit. Annak az alkotónak a jelentőségét, aki az 1960-as évek vége felé, a vele készült egyik interjújában így fogalmazott: „Elég játékos és jókedvű, hamar sírva fakadó, és dühöngeni sem szégyenlő, emberek után vágódó, és hamar megbántódó, szertelenül sok arcú vagyok, és százezer embert megismertem ahhoz, minden érzelmével együtt, hogy az élet sok színét kifejezzem.”

Csutkai Csaba (olykor absztrakt) képeivel eme összetett személyiség világát idézi meg.

SÍRVERS

Itt nyugszik

Váci Mihály, a nyíregyházi.
Nem volt kicsi, sem óriási.
Sem átlag nem volt, sem típus,
különb volt, mint a tipikus.

Leszólta hát a kritikus.

Eltemette mélyen egy lektor.
Vigasztalt: — „Feltámadunk egykor!”
Örök béke poraira!
Deletur soraira.

Hangzott a Dies Irae.

A túlvilágban sose hitt.
Nem tagadta az ittenit.
A kétkedés volt a hite:
nem is csalódott semmibe:

magán kívül! —

s ez tette le ide.

ZSELINSZKY LÁSZLÓNÉ

Futaky László (1934–2025) emlékére

Futaky László, a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár nyugalmazott igazgatóhelyettese 91 éves korában szűk családja körében távozott közülünk. Nincs könnyű helyzetben e sorok írója azon tűnődve, hogy miként tudja áttekinteni és összefoglalni egy nagy ívű könyvtárosi életutat teljesítő, az irodalom műfajaiban járatos, pallérozott és művelt személyiség szakmai-szellemi-emberi értékeit. Miként tud megfelelni az ő igényes, alkotóműhelyekben edződött és kiteljesedett stílusformáinak, kompetens lehet-e példaértékű pályafutásának értékelésére? Kompetens feladat, de munkásságát röviden bemutatni, a fiatal nemzedékek számára követendő mintaként állítani talán igen. Ők, úgy gondolom, köteleznek erre.

Az őt követő nemzedék, valamint a mai közéggeneráció tagjai személyesen építkezhetnek bölcs, szakszerű útmutatásaiból, elismeréssel adózva annak, amit évtizedeken keresztül, meghatározó módon ő is megvalósított a megye könyvtárügyében.

Futaky László Nyírcsaholyban született 1934-ben, a településen nagy tiszteletben tartott családban. A Rákosi-rendszerben sok méltánytalanság érte familiáját, ezért 1953-ban Mátészalkán, az Esze Tamás Gimnáziumban tett érettségi után a továbbtanulás lehetősége nem adatott meg számára. Hegesztő segédmunkásként kapott állást Budapesten, majd a katonaevek következtek. Ennek letelte után szellemi, kulturális közege vágyott, s hazatérve Nyíregyházán, a Jósza András Múzeumban helyezkedett el, ahol tíz évig restaurátorként dolgozott. Az Iparművészeti Múzeum restaurátor tanfolyamait elvégezve számos helyreállított tárgy őrizi keze nyomát, pl. Szatmárcsekén a Kölcsey-szoba népi motívumokkal díszített asztala. Múzeumi munkája közben elkezdte tanulmányait a felsőoktatásban: 1968-ban a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen magyar nyelv és irodalom szakos középiskolai tanári, 1971-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetemen könyvtárosi diplomát szerzett.

Könyvtárosi pályafutása 1970-ben indult a nyíregyházi Városi Könyvtárak Központjában, ahol szervező könyvtárosként járta a tanyavilágot. 1971-ben meghívást kapott a Móricz Zsigmond Megyei Könyvtár megüresedett igazgatóhelyettesi posztjára, s e beosztásban dolgozott huszonhárom éven át, 1994-ben történő nyugdíjba vonulásáig.

Szakmai és irodalmi tevékenységének elemzése, értékelése külön tanulmányt vagy könyvet érdemelne. Sokrétű munkásságát a következő adatbázisok, dokumentumok hűen tükrözik.

- A MOKKA-ODR-katalógus – különböző keresési módokban – összesen 135 tételt jegyez Futaky László nevéhez. A róla szóló írások számos országos jelentőségű könyvtáros és irodalomtörténész szakember tollából születtek.
- A Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár helyismereti katalógusa – a keresés függvényében – hasonló számú tételt sorol fel.
- Önálló kötetei: *Könyvespolc. Recenziók és kritikák* (1985), *Könyvtári múltidéző. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye* (1998), *Kapocs. Szerzők – Művek – Könyvtárosok* (2007).
- Szerkesztőként és társzerzőként jelentős számú tanulmánykötet, monográfia, sorozatban megjelent könyv említhető meg. Például a 14 részes *Téka-sorozat*, amely művelődés- és irodalomtörténeti profilú, tudományos igényű helyismereti dokumentumkötetektől áll. Mindannyiunk számára kiemelkedő jelentőségű, az országos szintű szakmai körökben nagy elismerést szerzett kétkötetes, 1194 oldalas, 27 szerzőt összefogó könyv, a *Fejezetek Szabolcs-Szatmár-Bereg megye könyvtártörténetéből. 1952–2002*, melynek főszerkesztése az ő vállára nehezedett. Nem utolsó sorban: 1974-től 1993-ig főszerkesztője volt a *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Könyvtári Híradónak*, ez a periodika követendő útmutatóul szolgált a három évvel később indult *Könyvtári Kis Híradónak*.
- Rendszeresen írt szakkikket, könyvismertetéseket, kritikákat, recenziókat az *Alföld* (e folyóiratban már a 1960-as években jelentek meg versei, írásai), a *Könyvtáros*, *Könyv Könyvtár Könyvtáros*, a *Könyvtári Figyelő*, a *Könyvvilág*, a *Pedagógiai Műhely*, a *Kelet-Magyarország* és *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle* hasábjain. Ez utóbbi lapnak olvasószerkesztője volt. Munkásságának dokumentálásán, számszerűsítésén túl, a teljesség igénye nélkül, az általa végzett feladatok, tevékenységek:
- A szakmai műhelymunka (irányvonalak, alapvetések, elemzések), a megyei könyvtárfejlesztési stratégiák kidolgozása, a helyi közgyűjtemények együttműködése, a képzés-továbbképzés, szakmai tapasztalatcserek, a határon túli (kárpátaljai) és nemzetközi könyvtárügy, az olvasói felmérések, olvasás- és irodalomnépszerűsítés, a megyében élő városi és községi könyvtárakban dolgozó elődök és kortársak életútjának dokumentálása, a megyei irodalmárok biográfiájának elkészítése, és még hosszan sorolhatnánk a különböző szakterületeken végzett munkáit.
- Kezdeményezte, támogatta, hogy a könyvtár igazi szellemi műhellyé váljon. A kollegákat publikálásra bízta, önzetlenül segítette, javította ez irányú csetlő-botló próbálkozásainkat. Nosztalgiaiával, de büszkén emlékezünk a *Bibliográfiai füzetek*, *Gyermekkönyvtári füzetek*, *Módszertani levelek*, a *TEKE*, *Szabolcs-Szatmár-Bereg irodalma és eseménynaptára*, a *Szabolcsi Időszaki Kiadványok Repertórium*a, a „*Tiszta szívvel*” *füzetek* sorozat darabjaira.

Szakmai és irodalmi tevékenységét nagymérvű precizitás jellemezte, írásainak lábjegyzetei, hivatkozásai, bibliográfiai tételei forrásdokumentumoknak tekinthetők. Az általa irányított megyei könyvtárhálózat szakemberei, a városi igazgatók, közösségi könyvtárosok igazi szellemi csapatot alkottak, a megyei könyvtár úgymond kisugárzó – és a hálózat könyvtárainak eredményei, olykor egyéni karakterű és intellektusú – hatásai egymást erősítették.

A szakmai közéletben végzett munkássága meghatározó volt nemcsak saját pályáján, de a szakmai-civil közösségek létrehozásában is. Szervezője, alapítója, s közel két évtizeden át titkára a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Csoportjának/Szervezetének, és tagja volt az egyesület országos, valamint a Bessenyei Társaság elnökségének.

Futaky László elismerései: Szabó Ervin Emlékérem (1991), Bessenyei Társaság Emlékérem (1996), „Nyíregyháza Város Közművelődési Életéért” kitüntetés (2002), Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Közgyűlés Ezüst Emlékérme (2008), Magyar Könyvtárosok Egyesülete (MKE) Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szervezete „Csendes János Életmű-díja” (2015).

A leírakban csupán összesűríteni lehetett egy nagy ívű életpálya jellemzőit. A humanista szemléletű bölcész, tudományos ismeretekkel felvértezett könyvtáros, tanár, irodalmár és szerkesztő iskolateremtő pályafutása példaértékű. Sok tisztelője, volt és jelenlegi könyvtáros kollégái számára a mai napig meghatározóak megfontolt, bölcs gondolatai, a világ dolgaiban naprakész véleménye, ítéletei. Mi, az utódai, akik nyugdíjba vonulása után átvettük tőle a stafétabotot, igyekeztünk méltónak lenni, megfelelni szakmai örökségnek, de ha megakadtunk, mindig számíthattunk tanácsaira. No és humorára, mellyel a szakmai tapasztalatcserek, kirándulások jó hangulatát teremtette meg.

Egy 2002-ben vele készült interjúból idézünk: „Én... főként a könyvtárnak szorítok. Természetesen minden egyéb kulturális intézménynek és magunknak, az országnak. Azért elsősorban Szabolcs-Szatmár-Beregnek, hogy ne lehessen utóélete egyetlen korábban ráragasztott rosszízű ítéletnek se. Ehhez változatlanul szükséges, hogy hangot kapjon nálunk minden helyi érték és arra méltó érdek.”

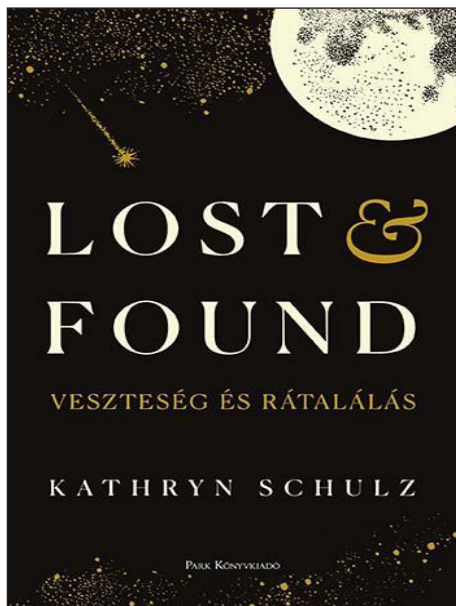
Az És regénye

Kathryn Schulz: *Lost&Found* című könyvéről

Kathryn Schulz, a könyv szerzője újságíró kategóriában Pulitzer-díjas író, a *The New Yorker* belső munkatársa, kiváló esszéista. Regénye amerikai: az esszét, az önéletrajzot és a memoárt ötvözi, melyben alkotója a legapróbb megfigyelésektől, a partikuláristól eljut az egyetemesig. Szövege teljességélményt nyújt. Szkepticismusa mély optimizmussal vegyül: a veszteség és a rátalálás érzékenyen ellensúlyozza egymást, ez a kiegyensúlyozottság egy egészséges emberi psziché jellemzője.

Regényének fejezetei (*Veszteség, Rátalálás, És*) önálló esszéként is megállnák a helyüket, mégis, regénnyé fűzve, ezer finom gondolati hajszállal kapcsolódnak egymáshoz, szoros intertextuális szövedéket alkotnak.

A *Veszteség* a szerző édesapjának halála kapcsán az *emberi veszteségekről* elmélkedik általában. Meglepő, hogy ezek triviális példáiban és az igazi nagy veszteségekben is megtalálja az azonosít: a veszteségért mindig *lelki árat fizetünk*: minden *veszteség (...) kisebb válságot idézhet elő önmagunkkal, másokkal, a világgal való viszonyunkban* (28.). *Mindegy, milyen gyakran veszítünk el valamit, a tapasztalás mindig meglep és zavarba ejt (...). Akár nagy, akár kicsi a veszteség, jellegzetes reakciónk, hogy egyszerűen nem akarjuk elhinni* (30.). Nem véletlen, hogy a mai angol *lose* gyökere etimológiailag a *forlone* szóra vezethető vissza, ami *elha-*

gyatottat, kétségbeesettet jelent. A századok során egyre tágult a szó jelentésköre: mára már elveszithetjük munkánkat, munkaképességünket, emlékezetünket, hitelünket, a bizalmat, jó hírünket, reményünket, egzisztenciánkat, jogainkat és identitásunkat is.

A gyászmunka leírásában a szerző pszichológiai elméleteket és számos irodalmi, mitológiai példát említ. A halál önmagában a legellentmondásosabb életesemény: a legtermészetesebb, legmegjósolhatóbb és mégis a legfelfoghatatlanabb, legmegrendítőbb. Ezt az ellentmondást példázza többek között számos, a szerző által idézett mű: C. S. Lewis *A bánatról* című munkája,

Wordsworth, Philip Larkin, W. A. Auden, Jack Gilbert és Elisabeth Bishop versei. A mesebeli Elveszett Dolgok Völgyében a legapróbb tárgyaktól az élet helyszíneinek emléke, a családtagok neve és végül az identitás is elveszhet.

Apjára emlékezve jelentősnek említi apja veszteségeit, aki egy népes lengyel zsidó család egyetlen életben maradt utódjának leszármazottja, s akinek anyját (a szerző nagyanyját) egy előnytelen házasság révén helyeztek biztonságba Tel-Avivban, az akkori Palesztinába, az 1930-as évek végén. A II. világháborút követően az újonnan megalakított Izraelből a család Németországba, majd Amerikába menekült. Az apa így legtöbb rokonát, ismerősét, több várost és egy kontinenst elveszítve a beilleszkedés árát is megfizette. A regény a zsidó múlt és az Amerikába történő bevándorlás, majd az amerikai álom megvalósítása során válik tipikus amerikai élettörténetté.

A könyv második fejezete a rátalálást, a keresés fajtáit és paradoxonjait vizsgálja. Megtalálhatjuk azt, amit keresünk, de azt is, amit nem keresünk: ilyenkor felfedezésről beszélünk, ami megváltoztathatja a szubjektum világát, vagy akár az objektív világot is. A veszteség és rátalálás közötti sommás különbség az, hogy elveszíteni bánat, találni általában öröm. A rátalálás örömeinek változatos forrásai lehetnek a gyerekkori bújocskától és szófejtőktől a barátságokig, a céltól a hivatásig és a szerelemig. *Ha kemény munkával találunk meg valamit, úgy érezhetjük, valamelyest meghajlik akaratumk előtt a világ; erőfeszítéseket tettünk, munkánk jutalma maga a felfedezés. Ezzel szemben ha véletlenül bukkanunk rá valamire, úgy*

érezhetjük, a világ akarata érvényesült, nem a miénk (114.). A szerző: a tudatos keresés tudományának módszertanába is beavat. A keresés tudományának is története van, melyet a háborúk fejlesztettek egyre magasabb szintre ugrásszerűen akkor, amikor az ellenség csapásmérő eszközeit kellett azonosítani, vagy éppen a 2018-ban rejtélyesen eltűnt Malaysia Légitársaság 370-es járatát kellett megtalálni az óceán fenekén. Az optimális keresés elméletének magyarázata és példái során az olvasó Schulz szakírói pontosságát csodálhatja.

A reáltudományokban alkalmazott keresési módszereket filozófiai példák követik: a Menón-paradoxon, többek között, amelyben Menón és Szókratész arról vitatkozik, hogyan található meg az erény, mert *ha nem tudod, mit keresel, megtalálni sem tudod, ha pedig tudod, mit keresel, akkor azt is tudod, hol találod meg. Következésképpen soha semmit nem szükséges keresned, mert a keresésed vagy szükségtelen, vagy lehetetlen lesz* (12.). A heuréka-élmények közül irodalmi példákat is idéz: Dante Beatrice élményét (*Incipit vita nova*), majd társadalomtudósok felfogását, a modern tömegkultúra szerelemábrázolásait. A megtalálás-élmény mindig a meglepetés-élményhez társul, akkor is, ha tudósként valami újat fedez fel az ember, akkor is, ha szerelemre lel. A szerző John Keats sorait idézi eme élmény érzékeltetésére: *s akkor úgy voltam, mint csillagász, / kinek új bolygót nyújt az éjszaka* (156.). A szépirodalom leginkább a szerelem kereséséről, esetleg megtalálásáról szól és nem a megtartásáról; nem arról, hogy mi van azután, ha beteljesült a szerelem. Robert Frost *Odaadás* című

versével példázza, hogy a viszonzott szerelem mindig azt kívánja, ami már megvan, és nem vágyik új kapcsolatra.

A szerelemre való rátalálás és a jövődöbéli élettárs és családi háttérnek bemutatása alkalom a Keleti Parvidék földrajzi, kulturális, vallási jellemzésére. A jelen egy több évmillió földtörténeti háttér ismertetése után jelenik meg, melyben a szakírói tudás újabb vetülete csillan meg. A két egymásra találó ember két szociokulturális háttérrel hoz magával, az ateista, kertvárosban lakó zsidó értelmiségi mentalitást, és a marylandi katolikus, munkáscsalád életszemléletét. Schulz magatartására jellemző a társadalmi különbségeken történő nagyvonalú felülemelkedés: *...a világ nagy, és bárholonnan jövünk is, az összehasonlításban provinciálissá zsugorodik minden származási hely* (179.). Sőt, egy jó párkapcsolat, a pontosan a felek különbözőségei miatt válik értékké, hiszen ez a saját világot is tágasabbá tesz. A jó párkapcsolatokat azonban az előző generáció párkapcsolatai is meghatározzák, vallja a szerző: *A szüleink megszerették velünk a gondolkodást, és elgondolhatóvá tették számunkra a szerelmet* (192.). A különbségek pozitívumként történő megéléséhez viszont – jegyezzük meg – olyan emberi-intellektuális kvalitásokra, olyan nagy műveltségre van szükség, mint amit a két főszereplő testesít meg.

Az utolsó fejezet az *És*, az időt és teret, az ellentéteket és a hasonlóságokat a végtelen irányába tágítja. Összeköti az előző két fejezetet, azaz szintetizálja a veszteséget és a rátalálást. Az angol nyelvben az *és* a harmadik leggyakrabban használt szó. Ez a latinból a keresztény világban elter-

jedt és jelentésű & valamikor az angol ábécé 26. betűje utáni szó volt. Ez a kötőszó tulajdonképpen a világ és az elme kötőeleme: egybetartozást sugall, társít: *Rómeó és Júlia, Káin és Ábel, föld és ég*. Az *és* képes a dolgokat vég nélkül egymás mellé rendelni, *roppant módon kitágítja a világot, miközben saját helyünket láthatatlanul kicsívé zsugorítja – vagyis olyan a hatás, mint amikor találunk vagy elveszítünk valamit* (251.). A pszichológiai magyarázatot Schulz William James amerikai pszichológus tudatfolyam-elméletével támasztja alá.

Schultz gondolatban és ragyogó asszociációkban gazdag, sokrétű élettapasztalatot és szaktudást integráló regénye képes a végső kérdéssel szembesíteni az olvasót: *hogyan éljünk együtt azzal a ténnyel, hogy el fogjuk veszíteni azt, akit szeretünk, s minket is el fog veszíteni az, aki minket szeret*.

KATHRYN SCHULZ: *Lost&Found = Veszteség és rátalálás*. Fordította Lukács Laura, Budapest, 2023. Park Kiadó, 297 p.

AJTAY-HORVÁTH MAGDA

Szavak és értékek

A nyelv mint közösségi élmény Minya Károly könyvéről

Minya Károly *Derős nyelvművelés* című új könyve egyszerre szórakoztató és hasznos olvasmány mindazok számára, akik érdeklődnek a nyelvhasználat iránt. A szerző közérthetően, játékos humorral, ugyanakkor tudományos és ismeretterjesztő stílusban mutatja be a mai magyar nyelvet, annak legfontosabb helyesírási, nyelvhelyességi, nyelvtani és stilisztikai kérdéseire koncentrálna. Felhívja a figyelmet különböző nyelvhasználati szabályokra, valamint megoldásokat javasol a gyakori hibákra és bizonytalan nyelvi helyzetekre. A címben lévő „derős” szónak kiemelt szerepe van. Egyrészt arra utal, hogy a szerző a nyelvművelés hagyományos, gyakran komoly és szigorú megközelítése helyett könnyedebb, gyakorlatiasabb szemléletet kínál a nyelv mindennapos használatára. Másrészt arra is rávilágít, hogy a magyartanulás lehet élvezetes és érdekesítő.

A kötet előszavában arról olvashatunk, hogy az elmúlt közel 100 évben miképpen változtak a nyelvművelés céljai. Az 1930-as éveket még főként a szigorúság, korlátozás és bizonyos esetekben a nyelvi megszégyenítés jellemezte. Ezt követően kezdett a nyelvművelés egyre inkább emberközpontúvá válni, amelyet Lőrincze Lajos *pozitív nyelvművelésnek* nevezett. Napjainkban, ahogy erre a kötet címe is utal, a *derős nyelvművelés* időszakát éljük. Ezt a megnevezést Balázs Géza kezdte el használni. Arra utalt: a nyelvművelés

feladata, hogy segítő szándékkal adjon választ a különböző nyelvvvel kapcsolatos kérdésekre, és megoldásokat javasoljon a kommunikációs problémákat okozó nyelvi jelenségekre.

Az előszóban Minya visszautal korábbi kötetekre, amelyek címében szintén szerepel a nyelvművelés szó: *Nyelvművelek, tehát vagyok* (2002), *Rendszerváltás – normaváltás. A magyar nyelvművelés története, elvei és vitái 1989-től napjainkig* (2005), *Nyelvművelő munkafüzet* (2023). A legújabb, itt ismertetett mű pedig a *Derős nyelvművelés* (2024) címet viseli. Ez a kötet nyolc részből áll; a szerző azon írásait gyűjti össze, amelyek az *Interpress Magazin Nyelvünk tája* című

rovatában jelentek meg 2019 és 2024 között. A könyv az anyanyelvi nevelés területén is hasznosítható. A szerző figyelemfelkeltően és érthetően magyaráz meg fontos nyelvhasználati jelenségeket, továbbá humoros és hétköznapi példákkal teszi élvezhetőbbé a különböző, nyelvvel kapcsolatos fogalmak megértését és befogadását.

Az első részben helyesírási kérdésekkel foglalkozik; hangsúlyozza annak fontosságát és presztízsét az élet számos területén. Az olvasók megismerkedhetnek a korrektorok tevékenységével, akik nagyon komoly és cseppet sem könnyű szakmai munkát végeznek annak érdekében, hogy egy szöveg helyesírási hiba nélkül kerülhessen a nyilvánosság elé. A munka nehézségét sokszor az adja, hogy nem minden szó szerepel a helyesírási szótárban, ezért a kérdéses vagy problémás szavak helyesírását egy ahhoz tartalmilag és szerkezetileg is hasonló kifejezés alapján kell a korrektornak kikövetkeztetnie. Példaként a szerző a *hajléktalanlét* szót hozza fel, amely ebben a formájában nem szerepel a helyesírási szótárban, viszont tartalmazza a *hajléktalanellátás* és a *hajléktalanszálló* kifejezéseket. Ezek egybeírva szerepelnek, ebből adódóan a *hajléktalanlét* is egybeírható. A hibák elkerülésére a szerző mindenkinek javasolja a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda oldalát (www.e-nyelv.hu), amely ingyenesen ad választ különböző helyesírási és nyelvhelyességi kérdésekre. Ebben a részben az olvasók helyesírási tudnivalókkal is gazdagodhatnak, például a mozaikszók (MTI-hír, BÚÉK, ELTE-re, Mabisz-rendezvény), valamint a külön- és az egybeírás legfontosabb szabályaival is

merkedhetnek meg. Két szó egybe- vagy különírása más-más értelmet fejezhet ki, például: *vad kereskedő* vagy *vadkereskedő* = 'vaddal kereskedő'. Minya Károly említi továbbá a többszörös összetételek írását (*autópálya-matrica*, *gyógy-idegenforgalom*) és a mozgósabályokat (*angol nyelv de angolnyelv-oktatás*) is. A sokak számára fejtörést okozó többszörös összetételek írása után egy Minya könyvebb témáról, a szavak elválasztásáról ír néhány hasznos tudnivalót. Felhívja a figyelmet arra, hogy a hasonló alakú szavak egy része kétféleképpen választható el, például szófajtotól: *gé-pelem* (ige), *gép-elem* (főnév) vagy jelentéstől függően: *me-gint* = 'újra', *meg-int* = 'figyelmeztet'. E fejezet végén a szóhatárok problémájáról is szó van; bizonyos szavak szabály szerinti helyesírásával (*kakasütés*, *pácsó*, *piacsírató*) szemben felveti a kötőjeles írásmód észszerűségét (*kakas-ütés*, *pác-só*, *piac-sírató*). A helyesíráshoz kapcsolódóan a szerző a kézírás fontosságát is kiemeli és felsorolja annak pozitív hatásait, például javítja a precizitást és fejleszti a kreativitást, a kézügyességet, a finommotorikát, a térérzékelést, a ritmusérzéklet és az ábrázolási készséget. Ezenkívül javítja a memóriát és a szóbeli kifejezőkészséget.

A második részben a szerző nyelvhelyességi kérdésekkel foglalkozik. Releváns, mindenki számára hasznos gyakorlati tanácsokat ad arra, hogyan kellene viszonyulni a nyelvi változatosságához. Kiemeli a helyzethez igazodó nyelvhasználat fontosságát, ami azt jelenti, hogy az emberek nagy része nem a standard nyelvváltozatot sajátítja el otthon, ebből adódóan családi és baráti körben nem

helyénvaló kijavítani mások beszédét, ha az nyelvjárási jelenségeket tartalmaz. A közéleti kommunikáció színterein viszont mind írásban, mind pedig szóban a standard nyelvváltozat használatára kell törekedni. Ebben kiemelkedő szerepet töltenek be a magyartanárok, akiknek el kell sajátítaniuk a standard nyelvváltozatot, és az iskolában is azt kell megtanítaniuk a diákoknak a megfelelő (hozzáadó) szemléletben. Ehhez kapcsolódóan meghatározza a szerző nyelvművelés feladatát. A nyelvművelő segítséget nyújt a különböző nyelvi problémák megoldásában és a nyelvhelyességi kérdések megválaszolásában. Erre szükség van, hiszen sokszor az emberek nincsenek tisztában azzal, hogy bizonyos szavaknak több köznyelvi alakváltozata is létezik, például *indoklás - indokolás, áttetszők - át-tetszőek, hajlandók - hajlandóak*. Mínya Károly hangsúlyozza: a helyesírással kapcsolatban konkrét választ lehet adni arra, hogy egy adott forma helyes-e vagy nem. A nyelvhasználati kérdések esetében viszont a legtöbb esetben nem ennyire egyértelmű a válasz, hiszen azoknak általában az adott beszédhelyzetben való helyénvalóságáról beszélhetünk, és nem helyességéről. Ennek megfelelően nyelvhasználati javaslatokat adhatunk. Mínya az anyanyelvűsítés, azaz a magyarítás fontosságától is ír, különösen a szaknyelv vonatkozásában. Ezzel együtt megjegyzi, hogy az idegen eredetű szavakra szükség van, mivel a legtöbb nyelv szavainak nagy része idegen eredetű. Gyakori jelenség az, ha egy idegen szóra nem találunk magyar megfelelőt, azt fonetikus átírással használjuk. Ilyen például: *selfiel szelfi*, amely mindkét formában elfogad-

ható. A Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda Szómagyarító portálján több javaslat érkezett az előbb említett szóra, például: *önfi, önfénykép, önarcképfeltöltmény, magamkép, portrén* stb., viszont ezek egyike sem terjedt el a köznyelvben. Van azonban arra is példa, amikor egy magyarítási kísérlet népszerű lett az embereke körében, ilyen pl. az *érintőkártya*.

A szerző különböző nyelvhelyességi problémákról is ír, olyanokról, amelyeket érdemes elkerülni. Ilyen például a fölösleges szószaporítást (*menettértil retúr, jövőbeli terv, előre prognosztizál 'megjósol, előre jelez', váratlan hidegzuhany, első premier, hétvégi vikend*), és amikor két szinonim szó egymás melletti előfordulásával fejezzük ki ugyanazt a jelentést (*regionális térség, intervenció beavatkozás, empirikus tapasztalat, vizuális látvány*). A paronímia is gyakori jelenség, amikor a nyelvhasználók hasonló hangzású szavakat tévesztenek (*gondtalan 'gond nélküli', gondatlan 'hanyag'*). Vannak olyan szavak is, amelyek kiejtve teljesen egyformán hangzanak, helyesírásukban viszont eltérnek (*fáradtság 'fáradozás, kimerítő tevékenység', fáradtság 'fáradt állapot'*). Léteznek különböző tévhitek a nyelvhasználattal kapcsolatban, amelyeket babonáknak is neveznek. Ilyen például a *deviszont* alak, amelyet sokan helytelennek tartanak, ugyanakkor helyes és használható forma, amit az is bizonyít, hogy a szó bekerült a *Magyar nyelv nagyszótárának* ötödik kötetébe. Továbbá *hát*-tal is kezdetünk mondatot a társalgás során, ugyanakkor egy szóközi beszédet nem célszerű azzal indítani. A nyelvjárásokkal kapcsolatos elfogadó magatartásra is felhívja a könyv a figyel-

met. Ezt az iskolai oktatásban is fontos lenne hangsúlyozni, mivel a nyelvjárásban beszélőket sokszor kinevetik, vagy negatív jelzőkkel illetik.

A kommunikációval kapcsolatos részben Minya Károly a hallgatás kommunikációs funkciójáról ír, és arról is, hogy a különböző kultúrákban milyen szerepe van a hallgatásnak. A magyarok például beszédes emberek, akik nem szeretik a kínos csendet, a finnek viszont inkább hallgatók, zárkózottabbak. Ezt követően Minya a jó előadás titkaiba vezeti be az olvasót. Pontokba szedve mutatja be a jó előadás ismérveit. A befogadó konkrét példát talál az ünnepi beszédről. Érdekesképpen az olvasók pedig betekintést nyerhetnek a legyezőnyelvbe, vagyis a legyező segítségével történő titkos kommunikációba...

A *Grammatika* című részben a szerző javaslatokat tesz arra, hogyan lehetne a magyarórákat érdekesebbé és viccesebbé tenni, például palindromokkal (*goromba rab morog*) vagy nyelvtörőkkel. Megismerhetik az olvasók a szóelvonás jelenségét, amely eredetileg a régi, ritkább szóalkotási módok közé tartozott, ugyanakkor napjainkban is keletkeznek szavak ezzel a módszerrel. Ilyenek az elvonással keletkezett összetett igék, például: *gépír, kárpótol, tisztújít, nagymos, bájcseveg, megszakért*. Továbbá az olvasók választ kaphatnak arra a sokakat megosztó kérdésre, hogy helyes-e az *eszem* vagy *eszek* forma.

A *Stilus* című egységben Minya ír a hiperkorrekció (túlhelyesbítés) jelenségéről, amely akkor következik be, amikor az alacsonyabb presztízű nyelvváltozat beszélői a magasabb presztízű változat

formáit igyekeznek használni, és éppen ebből adódóan ejtenek nyelvi hibát. Legjellegzetesebb sajátossága, amikor a *-bal-be* helyett *-ban/-ben* ragot használnak. Például: *leszalad a vásárcsarnokban*. Ez után az olvasók a színház nyelvébe nyerhetnek betekintést. Minya Kornis Mihály *Halleluja*, Lackfi János *Hambipipőke*, valamint Hamvai Kornél *Szigiget* című darabján keresztül mutatja be a kortárs magyar dráma világát, beleértve a nyelvhasználati sajátosságokat is. Ebben a fejezetben említést tesz a versparódiákról is. A legismertebb verseket sokszor átköltik, például Petőfinék a *Füstbe ment terv* vagy a *Falu végén kurta kocsmá* című alkotását. A kötetben a kötelező olvasmányok kérdése is felmerül. Napjainkban vita tárgyát képezi ugyanis, hogy mit olvassanak a diákok. Sokan úgy vélik, hogy például a *Toldi* vagy a *Szent Péter esernyője* nehezen érthető a mai fiatalok számára. E probléma megoldására vannak, akik az egyes művek egyszerűbb, érthetőbb nyelvzettel való átírását javasolják. A szerző a megoldást abban látja, hogy meg kell ismertetni a diákokkal az archaikus szavakat, és akkor nem fog nehézséget okozni számukra például a *Toldi* olvasása és értelmezése.

A *Nyelvújítás* című részben a sikeres és a sikertelen szóalkotásokról olvashatunk. A nyelvújítás korából maradtak fent például az olyan szóösszerántással keletkezett szavak, mint a *csőr* (*cső + orr*), *könnyelmű* (*könnyű + elméjű*), *lég* (*levegő + ég*). Jellemzők továbbá a *-dal-de* képzővel létrehozott szavak, például: *tanoda, fogda, öntöde, bölcsöde*. Napjainkban is jönnek létre szavak ezzel a módszerrel, például: *kajálda, másolda*. A tudomá-

nyok dinamikus fejlődésének köszönhetően folyamatosan jönnek létre új szavak, főleg digitális tartalmúak. Ide sorolhatók például az *okos-* előtagú szavak: *okosbicikli, okosfésű, okosgítár, okosjáték, okosmatrac* stb. Az aktuális igényeknek megfelelően új szakmák is létrejönnek, például: *adatbróker, boldogságmenedzser, virtuálisvalóság-tervező*.

A *Tulajdonnevek* című fejezetben szó esik a külföldi filmcímek magyarra fordításáról, ötletes és kreatív üzletnevekről, valamint a ragadványnevekről. Például megtudhatjuk, honnan ered a Repülő Gizi mint ragadványnév, vagy azt, hogy lehet-e ragadványneve egy üzletnek esetleg márkának...

Az utolsó fejezet a *Szavak, mondatok* címet kapta. Itt többek között kiderül, mi volt 2024 ifjúsági szava, irodalmi szava és antiszava. Továbbá Minya a falvédő szövegekről, azok szerepéről és a feliratok tartalmáról is ír. Később az olvasók megismerkedhetnek az úgynevezett többjelentésű helységnevekkel, ilyen például a Balaton, ami nemcsak a tónak, hanem egy községnek is a neve.

Minya Károly *Derűs nyelvművelés* című kötete rendkívül értékes olvasmány mindazok számára, akik szeretnék jobban megérteni és tudatosan használni a magyar nyelvet. A mű egyensúlyt talál a nyelvi szabályok tiszteletben tartása és a nyelv természetes változásának elfogadása között. A szerző a nyelvművelés kérdését nem csupán szigorú, szabályokra épülő tevékenységként, hanem egy életre szóló tanulási folyamatként mutatja be, amelyben fontos szerepet kap a nyelv gazdagságának és funkcióinak a megértése. A könyv mindenekelőtt azt az üze-

netet közvetíti, hogy a nyelv használata nem kizárólag a szabályok betartásáról szól, hanem egyben az egyéni kifejezőmódot, a kultúra és identitás ápolását is jelenti.

A mű különösen hasznos lehet diákok, pedagógusok, kommunikációval foglalkozó szakemberek, valamint minden olyan olvasó számára, aki érdeklődik a nyelvi jelenségek és a nyelv társadalmi szerepe iránt. A kiadvány a nyelvi változatoság megértésére ösztönöz, felhívja a figyelmet arra, hogy a nyelv használata mindig szoros kapcsolatban áll a társadalom változó igényeivel és a közösségi normákkal.

Legfontosabb tanulsága, hogy az anyanyelv minél teljesebb körű elsajátítása nem csupán passzív tanulási folyamat, hanem aktív tevékenység, személyes élmény, amelynek során minden egyes szó, kifejezés és nyelvi fordulat lehetőség arra, hogy jobban megértsük önmagunkat és másokat. Arra motivál, hogy nyitottak legyünk a nyelvi újításokra, miközben tiszteljük a hagyományokat és értékeinket.

Minya Károly: *Derűs nyelvművelés*. 66 írás az anyanyelvhasználatról. Budapest, 2024. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 199 p.

KISS ANITA

Szerzőink

Dr. Ajtay-Horváth Magda PhD – főiskolai tanár, Nyíregyháza

Csutkai Csaba – fotóművész, Nyíregyháza

Dr. Holmár Zoltán PhD – történész, Kállay Gyűjtemény, Nyíregyháza

Hrestyákné Hajdu Edit – PhD-hallgató, Nagycserkesz

Dr. habil Karádi Zsolt PhD – főiskolai tanár, Nyíregyházi Egyetem

Dr. Kiss Anita PhD – adjunktus, Nyíregyháza

Marik Sándor – újságíró, Budapest

Dr. Németh Péter – régész, c. múzeumigazgató,
Jósa András Múzeum, Nyíregyháza

Néző István – helytörténész, Kisvárdra

Dr. Reszler Gábor PhD – történész, Nyíregyháza

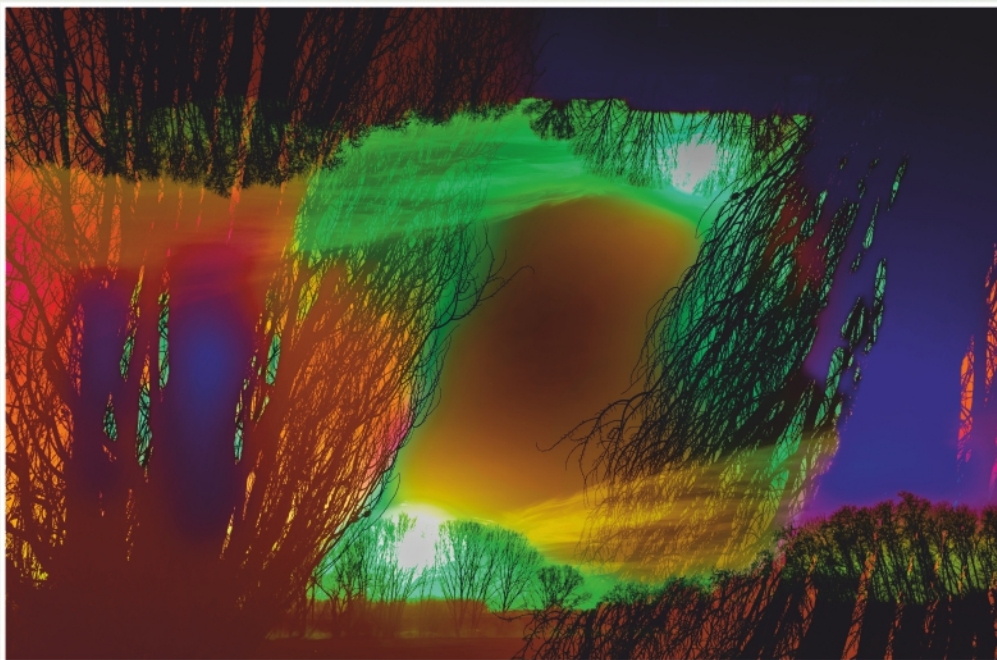
Dr. Sallai József – történész, Nyíregyháza

Tóth Miklós – történész, tanár, Nyíregyháza

Zöldi László – médiatörténész, Budapest

Zselinszky Lászlóné – ny. könyvtáros, Nyíregyháza

750 FT

CSUTKAI CSABA: ILLUSZTRÁCIÓ VÁCI MIHÁLY VERSEIHEZ

Nemzeti
Kulturális
Alap

 Értektár
NYIREGyhÁZA